

Pomfyová, Bibiana

Ranostredoveké kláštory na Slovensku: torzálna architektúra – torzálne poznatky – torzálne hypotézy

Archaeologia historica. 2015, vol. 40, iss. 2, pp. 733-777

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2015-2-20>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134206>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RANOSTREDOVEKÉ KLÁŠTORY NA SLOVENSKU: TORZÁLNA ARCHITEKTÚRA – TORZÁLNE POZNATKY – TORZÁLNE HYPOTÉZY

BIBIANA POMFYOVÁ

Abstrakt: Príspevok sumarizuje poznatky o kláštoroch na území Slovenska približne do polovice 13. storočia. Jedná sa o kláštory benediktínskeho, cisterciánskeho a premonštrátskeho rádu. Mimo zreteľa ponecháva komplikovanú a v mnohom nejasnú problematiku rytierskych rádov, ako aj prvé mendikantské rehoľné domy. Pozornosť sa v texte sústreďuje na otázky počiatkov a stavebných dejín jednotlivých kláštorov.

KLúčové slová: Slovensko – kláštory – raný stredovek – sakrálna architektúra.

Early Medieval Monasteries in Slovakia: Ruins of Architecture – Findings about Ruins of Architecture – Hypotheses

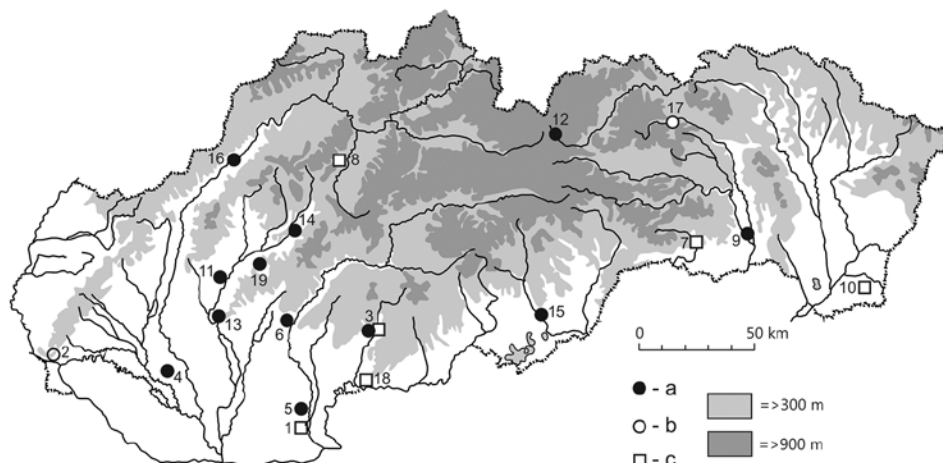
Abstract: This paper sums up information about Benedictine, Cistercian and Premonstratensian monasteries in Slovak territory before the mid-13th century. The research did not involve the complicated and in many respects unclear issues of knight orders and the first mendicant orders. The article focuses on the origin and building history of the individual monasteries.

Key words: Slovakia – monasteries – early Middle Ages – religious architecture.

Nasledujúci príspevok je venovaný ranostredovekým kláštorom ako mimoriadne významnej, avšak nanajvýš torzálnej časti pamiatkového fondu Slovenska. Keďže ide o objekty, na ktoré je práve kvôli ich torzálnosti neraz problematické aplikovať štýlové pojmy, uprednostnila som pre názov príspevku adjektívum ranostredoveký. Zvolila som ho nie v zmysle západoeurópskych periodizácií, ale v zhode s domácim výskumom. V ňom sa pojem raný stredovek uplatňuje s ohľadom na špecifickú historického vývoja na našom území približne do polovice 13. storočia, pričom pod pojmom ranostredoveká architektúra sa má spravidla na mysli predrománska a románska architektúra.¹

Vo vymedzenom časovom rámci vznikli na území Slovenska viac ako dve desiatky viac či menej spoľahlivo doložených kláštorov. Presný počet rehoľných domov, či už vo všeobecnosti, alebo v rámci jednotlivých rehoľí, nevieme určiť z viacerých dôvodov. O existencii niektorých síce vieme priamo zo stredovekých prameňov, nepoznáme však ich rehoľnú príslušnosť. V ďalších prípadoch sa o kláštoroch alebo istej kláštornej tradícii zmieňujú novšie pramene, ako sú kanonické vizitácie, farské kroniky a iné staré historiografické práce. Neraz sú to však rozporuplné tvrdenia, ktorým chýba opora v stredovekých prameňoch. Na iných lokalitách sa o existencii kláštora uvažuje na základe archeologicky odkrytých architektúr, opäť však chýba opora v písomných prameňoch a problematická je aj výpoveď stavebných zvyškov. Konkrétne príklady uvádzam v nasledujúcom v texte. Pokúšam sa v ňom sumarizovať poznatky k jednotlivým kláštorom s osobitným zreteľom na architektúru a zároveň poukázať na interpretačné problémy, ktoré vyplývajú práve z torzálnosti písomných prameňov aj stavebných pamiatok. Ide v podstate o kláštory troch rehoľí – benediktínov, cisterciánov a premonštrátov (obr. 1). Mimo zreteľa ponechávam komplikovanú problematiku rytierskych rádov, v prípade ktorých prevažujú hypotézy nad overiteľnými poznatkami ešte viac než v prípade ostatných menovaných rádov. Takisto zo svojho prehľadu vynechávam kláštory žobravých mníchov, ktorí sa na území Slovenska síce začali usadzovať už pred polovicou 13. storočia, svojím pôsobením však predsa len patria do historického kontextu nasledujúceho obdobia.

¹ Porovnaj napr. zameranie príspevkov v zborníkoch Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 22 (Kalinová, M.–Glaser-Opitzová, R., edd.). Bratislava 2010 [zborník príspevkov zo seminára Výskum a obnova ranostredovekej sakrálnnej architektúry, Bratislava, november 2009]; Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja (Valeková, A., ed.). Nitra 2011. V prvom z nich nájdeme príspevky venované ešte aj gotickej architektúre. Používanie pojmu „ranostredoveký“, resp. „časnostredoveký“ nie je jednotné ani u historikov. Napr. M. Homza (2009) ho v publikácii o stredovekých dejinách Spiša uplatnil pre obdobie až do začiatku 14. storočia.

Obr. 1. Spôľahlivo doložené stredoveké kláštory benediktínov (a), cisterciánov (b) a premonštrátov (c) na Slovensku. 1 – Bíňa, 2 – Bratislava, 3 – Bzovík, 4 – Diakovce, 5 – Hronovce-Čajakovo, 6 – Hronský Beňadik, 7 – Jasov, 8 – Kláštor pod Znievom, 9 – Krásna nad Hornádom, 10 – Leles, 11 – Ludanice, 12 – Mengusovce-Štôla, 13 – Nitra-Zobor, 14 – Prievidza, 15 – Rimavské Janovce, 16 – Skalka nad Váhom, 17 – Spišský Štiavnik, 18 – Šahy, 19 – Veľký Klíž – Klížske Hradište.

Abb. 1. Zuverlässig belegte mittelalterliche Klöster der Benediktiner (a), Zisterzienser (b) und Prämonstratenser (c) in der Slowakei. 1 – Bíňa, 2 – Bratislava, 3 – Bzovík, 4 – Diakovce, 5 – Hronovce-Čajakovo, 6 – Hronský Beňadik, 7 – Jasov, 8 – Kláštor pod Znievom, 9 – Krásna nad Hornádom, 10 – Leles, 11 – Ludanice, 12 – Mengusovce-Štôla, 13 – Nitra-Zobor, 14 – Prievidza, 15 – Rimavské Janovce, 16 – Skalka nad Váhom, 17 – Spišský Štiavnik, 18 – Šahy, 19 – Veľký Klíž – Klížske Hradište.

Benediktíni

Väčšina kláštorov založených na území dnešného Slovenska v uvedenom časovom rámci patrila benediktínom. Do polovice 13. storočia tu vzniklo prinajmenšom desať benediktínskych kláštorov (Bzovík, Diakovce, Hronovce-Čajakovo, Hronský Beňadik, Krásna nad Hornádom, Ludanice, Nitra-Zobor, Rimavské Janovce, Skalka pri Trenčíne, Veľký Klíž – Klížske Hradište). V neskoršom období pribudli už len dva – v Štôle pri Mengusovciach (1314) a v Prievidzi. V posledne menovanom prípade išlo presnejšie o celestínov, členov mniško-pustovnickej odnože benediktínskeho rádu, ktorí tu pobudli len krátky čas (1392/1396–1411; Rábik 2011).

Všeobecne sa za najstarší kláštor založený na našom území považuje Opátstvo sv. Hypolita na úpätí vrchu **Zobor** pri Nitre. Dobu jeho založenia však nevieme spoľahlivo určiť. Oproti sebe stoja dva názory. Jeden kladie založenie zoborského kláštora do čias Veľkej Moravy, druhý spája jeho vznik s koncom 10. alebo začiatkom 11. storočia. Východiskom tézy o veľkomoravskom kláštore na Zobore je známa legenda o kráľovi Svätoplukovi, ktorý sa na sklonku života uchýlil k malej komunite mníchov či pustovníkov v neprístupnom lese na stráni hory Zobor, kde im už predtým pomohol postaviť kostol. Legendu zaznamenal začiatkom 12. storočia dekan pražskej kapituly a kronikár Kosmas (Kosmova kronika česká 2005, 41). Počul ju zrejme počas svojho pobytu v Ostrihome v roku 1090 alebo 1099, keď tam bol vysvätený za kňaza. Časť bádateľov – pričom to nie sú len slovenskí či českí historici, ale aj staršia maďarská benediktínska historiografia – pripúšťa, že Kosmasom zachytená legenda má historické jadro (naposledy Marsina 2012, 23–24). Moderný výskum pridáva k legende aj ďalšie argumenty v prospech vzniku Zoborského kláštora v období Veľkej Moravy. Predovšetkým je to starobylé patrocínium sv. Hypolita. Usudzuje sa, že zoborský kláštor prevzal toto zasvätenie od predpokladaného materského Kláštora sv. Hypolita v Sankt Pöltene, ktorý bol založený podľa tradície už v 8. storočí a mal predstavovať najvýchodnejší oporný bod misii na slovanské územia (napr. Ruttikay–Slivka 1985, 335; Slivka 1991a, 5). Argumentuje sa tiež blízkosťou biskupského centra v Nitre, kde na biskupský stolec zasadol v roku 880 Viching. Vžila sa domnienka, že Viching bol benediktínsky mních a mohol

mať podiel na vzniku Zoborského kláštora. Podľa Jána Steinhübelu (2004, 137) mohol práve on presvedčiť Svätopluka, aby kláštor založil. Michal Slivka (2000–2001, 29–30) zase uvažoval, že Viching bol nielen nitriansky biskup, ale aj zoborský opát, čo by znamenalo, že kláštor na Zobore bol organizačne prepojený s nitrianskou katedrálou podľa vzoru franských (bavorských) biskupstiev a k nim pridružených kláštorov (tzv. katedrálnych kláštorov, nem. Domkloster). Vichingova príslušnosť k benediktínskemu rádu je však len hypotéza. Žiaden z prameňov, ktoré Vichinga spomínajú, ju nedokladá (MMFH I, 129, 269, 277, 300; MMFH III, 205, 211, 222, 237; MGH Necr. I, 279; MGH Libri mem. N.S. I, 171 [register], 5, 7, 47, 63, 103, 124, 140, 150, 157; Herrmann 1965, 209–212; Oswald 1967; Lübke 1998; Boshof 2001). Ani patrocínium sv. Hypolita nie je dostatočne silný argument. V súvislosti so Zoborským kláštorom sa v písomných prameňoch prvýkrát objavuje v 11. storočí a argumentujú ním aj tí bádatelia, ktorí založenie kláštora prisudzujú uhorskému kráľovi Štefanovi I. Aj oni síce pripúšťajú, že patrocínium dokladá väzby ku kláštoru v Sankt Pöltene, tieto väzby však vnímajú ako súčasť juhonemeckého (bavorského) vplyvu, ktorý významne pôsobil na utváranie cirkevnej organizácie vo vznikajúcom Uhorskom kráľovstve na prelome 10. a 11. storočia (Györffy 1983, 115; Hervay 2001, 526; Koszta 2008, 72; 2012). Spochybňujú misijnú úlohu Sankt Pöltenu už v 9. storočí. Opierajú sa tiež o takzvané zoborské listiny, najmä listinu z roku 1111, v ktorej sa spomína, že kráľ Štefan rozhojnil majetky kláštora na Zobore (CDS I, 63–67 č. 68, 69). Kritici tejto interpretácie zase namietajú, že zoborské listiny nedokladajú fundáciu uhorského kráľa, ale len donáciu existujúcemu kláštoru (Lukačka 2002, 30; 2003, 38; Marsina 2012, 26–27).

Vzhľadom na nepochybný význam, ktorý Nitra mala v období Veľkej Moravy ako mocenské aj cirkevné centrum, je úplne oprávnený názor, že tu už v tom čase existovali historické predpoklady pre založenie kláštora. Súhra indícií nás núti uvažovať o tom ako o reálnej možnosti. Naše úvahy však za súčasného stavu poznania sotva môžu prekročiť rovinu veľmi torzálny hypotézy, vyskladaney z ďalších parciálnych hypotéz. Patrí k nim aj predpoklad, že v počiatku mal kláštor na Zobore podobu provizórnej drevenej stavby (Slivka 2000–2001, 29), alebo že išlo len o celu – malú kláštornú filiálku (Foltýn 2009, 13). Rovnako iba v hypotetickej rovine môžu zatiaľ zostať úvahy o tom, že rehoľný život si na Zobore v priebehu 10. storočia neudržal kontinuitu (kláštor bol zničený) a na prelome 10. a 11. storočia došlo k jeho obnove (Marsina 1992, 412; 2012, 25; Foltýn 2009, 15), alebo že sa o jeho obnovu postarali a nad kláštorom získali ešte v priebehu 10. storočia vlastnicke (patronátne) právo členovia rodu Hont-Poznanovcov, ktorí sú v pozícii patrónov Zoborského kláštora doložení v 13. storočí (Lukačka 1987, 194; 2002, 30–31; 2003, 38–39). Posledne menovaný predpoklad by mimochodom znamenal, že zoborský kláštor bol v domácich pomeroch prvým vlastníckym kláštorom. S istotou môžeme konštatovať iba to, že kláštor nepochybne fungoval v prvých desaťročiach 11. storočia, keď sa dvaja tunajší mníši, sv. Svorad a sv. Benedikt, rozhodli pre pustovnícky život, ako o tom rozpráva Maurova legenda (Legendy 1997, 35–43).

S ohľadom na nedostatok písomných prameňov vkladalo doterajšie bádanie nádeje do archeologického výskumu Zoborského kláštora. Ani archeológii sa však zatiaľ nepodarilo zodpovedať kľúčové otázky ohľadne jeho vzniku. Pravdepodobnosť zásadného objavu navyše aj do budúcnosti znižuje skutočnosť, že na mieste stredovekého kláštora bol v baroku postavený nový kamaldulský kláštor a v 20. storočí tu bola zriadená liečebňa respiračných chorôb. Novšie stavebné aktivity úplne prekryli a z veľkej časti zrejme aj zničili zvyšky stredovekého benediktínskeho kláštora. Niekoľko nálezov keramických črepov dokladá osídlenie lokality aspoň už pred 11. storočím, nevypovedá však nič o charaktere tohto osídlenia. Z kláštorných budov bolo odkrytých niekoľko murív, základových rýh, zvyšky dlažby a ďalšie stredoveké objekty, avšak bez možnosti rekonštruovať dispozičné riešenie či rozsah kláštora (obr. 2). K najstarším dokladom stavebných aktivít patrí žľab, ktorý by mohol byť pozostatkom základu drevenej stavby, jeho datovanie ale nebolo spresnené (súhrnne Samuel 2010). Zatiaľ jediným výraznejším architektonickým článkom nájdeným na lokalite je menšia románska hlavica, sekundárne upravená na lavabo (obr. 3). Hladký kalich hlavice zdobia na všetkých štyroch stranách dve na nárožniach sa stáčajúce volúty, vyrastajúce zo spoločnej stonky. Tento motív má pôvod v korintskom type

Obr. 2. Vrch Zobor pri Nitre, zaniknutý kláštor. a – archeologicky zachytené zvyšky stredovekého benediktínskeho kláštora, b – miesto ďalších stredovekých nálezov, c – pôdorys barokového kamaldulského kláštora. Autor plánu M. Samuel.
Abb. 2. Berg Zobor bei Nitra, Untergegangenes Kloster. a – archäologisch erfasste Überreste eines mittelalterliches Benediktinerklosters, b – Ort weiterer mittelalterlicher Funde, c – Grundriss eines barocken Kamaldulsenklosters. Autor des Risses M. Samuel.

hlavice, na ktorom z horného radu akantových listov vyrastali stonky (*caules*) a z nich volúty. V nadväznosti na antické vzory sa dostal do románskeho kameňosochárstva, kde našiel veľmi časté uplatnenie pri výzdobe rôznych typov hlavíc. Zoborská hlavica predstavuje maximálne zjednodušený derivát, v prípade ktorého kamenár rezignoval na akýkoľvek ďalší výzdobný prvok. Sama osebe, bez poznania pôvodného stavebného kontextu, je ťažko bližšie datovateľná. Na základe takmer zhodnej analógie – hlavice z maďarskej Bany neďaleko Komárna, možno azda uvažovať o jej vzniku v 12. storočí (Samuel 2014). Podobné riešenie, obohatené len o silne schematizované hladké nárožné listy, predstavuje tiež jedna z hlavíc kostola v Zánke, ktorá pôvodne zdobila jedno zo združených okien veže, pristavanej ku kostolu v druhej štvrtine 13. storočia (Kozák 1993, 15). Podobné zjednodušených príkladov by bolo možné uviesť viac, motív volút bol vo výzdobe hlavíc frekventovaný do konca románskeho obdobia.

Ďalšie významné benediktínske opátstvo vzniklo v ranom stredoveku na území Slovenska v **Hronskom Beňadiku**. Išlo o kráľovskú fundáciu, zakladateľom bol kráľ Gejza I., i keď je pravdepodobné, že kláštor založil ešte ako nitrianske knieža (1063–1074). V roku 1075 vydal zakladaciu a darovaciu listinu (zachovanú v neskorších odpisoch), ktorá mohla byť napísaná s istým

Obr. 3. Vrch Zobor pri Nitre, románska hlavica zo zaniknutého kláštora. Foto M. Samuel.

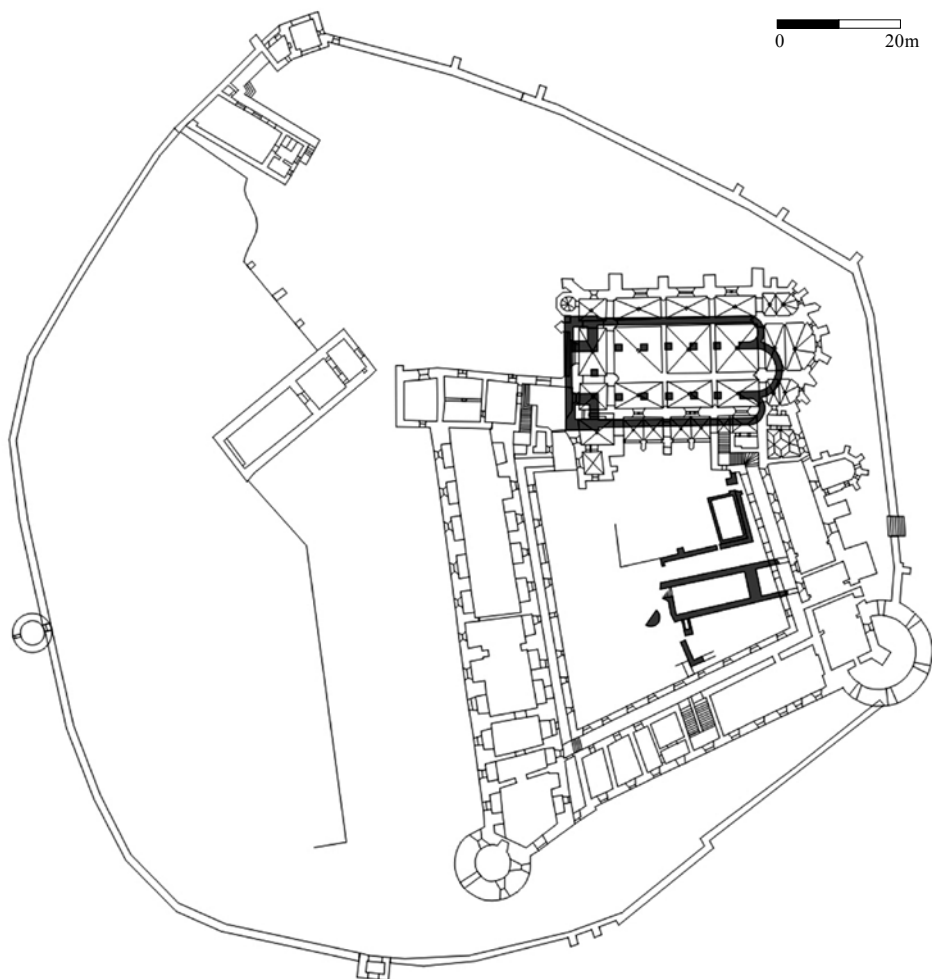
Abb. 3. Berg Zobor bei Nitra, romanisches Kapitell aus dem untergegangenen Kloster. Foto M. Samuel.

dnešného Slovenska. Zvyšky pôvodného kostola našiel Storno v interiéri stojaceho gotického chrámu a na jeho južnej strane. Pôdorys zaniknutej stavby zachytávajú dve kresby. Jednu publikoval ešte v roku 1890 F. Knauz vo svojej monografii o kláštore, druhá, zverejnená I. Takácsom (2001, 160), sa zachovala v pozostalosti F. Storna. Podľa týchto dokumentov mal pôvodný svätobeňadický kláštorňý kostol podobu pomerne rozmernej trojloďovej stavby s tromi východnými polkruhovými predĺženými apsidami a západným dvojvežím (obr. 4). Celková vnútorná dĺžka kostola dosahovala 32 m, šírka 14,5 m, pričom šírka strednej lode bola viac ako dvojnásobná v porovnaní so šírkou bočných lodí. Na Knauzovom pôdoryse je zakreslených päť dvojíc medzilodových pilierov. Ďalší pilier je naznačený medzi vežami, čo by dovoľovalo uvažovať o západnej empure nad vstupnou predsieňou. Pôdorys je však zrejme ideálnou rekonštrukciou pôvodného stavu a neumožňuje spoľahlivo rozlíšiť exaktne zistené časti od domnelých (pravdepodobne vernejšie, avšak nie v celom rozsahu zachytáva odkryté murivá pôdorys od F. Storna).

Václav Mencl spočiatku predpokladal, že pôvodný svätobeňadický kostol bol drevený a že stavba, ktorej zvyšky sa našli v roku 1882, vznikla až koncom 12. storočia (Mencl 1937, 102, 379–380). Vychádzal pritom z predsudku, podľa ktorého na území Slovenska pred 12. storočím neexistovala kamenná sakrálna architektúra. Neskôr svoj názor korigoval a zamýšľal sa aj na možnosťou datovať prvý kamenný kostol v Hronskom Beňadiku podľa zakladacej listiny do poslednej štvrtiny 11. storočia, čo však napokon zavrhol ako „*neprípustné zjednodušenie*“. Usúdil, že stavba kostola trvala asi polstoročie a jej dokončenie predpokladal v polovici 12. storočia, čím jej realizáciu posunul do prvej polovice 12. storočia (Mencl 1966, 149). Súčasný výskum, opierajúci sa predovšetkým o citovanú formuláciu v úvode zakladacej listiny, akceptuje možnosť, že s výstavbou ranorománskeho kláštorňého kostola v Hronskom Beňadiku sa mohlo začať už pred rokom 1075 (medzi rokmi 1060–1075; Takács 2001, 163). Oprávnenosť tohto predpokladu môže v budúcnosti overiť len revízný archeologický výskum. Ak ho však za súčasného stavu poznania prijímame, potom môžeme kostol v Hronskom Beňadiku považovať za najstaršieho reprezentanta stavebného typu, ktorý sa na pôde stredovekého Uhorska udomácnil, a zda i v nadväznosti na svätobeňadický vzor, na konci 11. storočia (Somogyvár, okolo, resp. po 1091; Dombó, štvrtá štvrtina 11. storočia; Sárvármonostor [?]). Išlo o stavebný typ, ktorý v sebe spájajú južný vplyv

časovým odstupom. Nebol by to prekvapujúci postup, keďže proces zakladania kláštorov, počnúc zámerom založenia cez výstavbu najdôležitejších budov až po právne a majetkové zabezpečenie rehoľných domov, býval postupný, neraz zdĺhavý a niekedy i nezavŕšený. V zmienenej listine sa hovorí o „*území, ktorého stredom preteká rieka nazývaná Hron, kde*“ kráľ „*dal postaviť Kostol sv. Benedikta*“ (CDS I, 53–58 č. 58; Pramene III, 32–38 č. 6). Minulý čas formulácie aj skutočnosť, že kostol sa tu spomína ako istý topografický bod, naznačujú, že kláštorňý chrám v roku 1075 už stál, alebo bol v pokročilej fáze výstavby.

Zvyšky tohto prvého kláštorňého kostola, zasväteného Panne Márii a sv. Benediktovi, objavil v roku 1882 František (Ferenc) Storno st., ktorý po požiari v roku 1881 vykonával reštaurovanie gotického chrámu; na priebeh prác dohliadal kanonik Ostrihomskej kapituly Ferdinand (Nándor) Knauz. Archeologický výskum sprevádzajúci reštaurovanie bol vôbec prvý intencionálny archeologický výskum sakrálny architektúry na území

Obr. 4. Hronský Beňadik, areál niekdajšieho benediktínskeho kláštora s vyznačením pôdorysu zaniknutého románskeho kostola (ideálna rekonštrukcia podľa F. Knauza [1890]) a archeologicky odkrytých častí vnútornej klauzúry. Podľa Habovštiak–Holčík 1994. Abb. 4. Hronský Beňadik, Areal des ehemaligen Benediktinerklosters mit eingezeichnetem Grundriss der untergegangenen romanischen Kirche. Ideale Rekonstruktion nach N. Knauz (1890) und archäologisch freigelegte Teile der inneren Klausur. Nach Habovštiak–Holčík 1994.

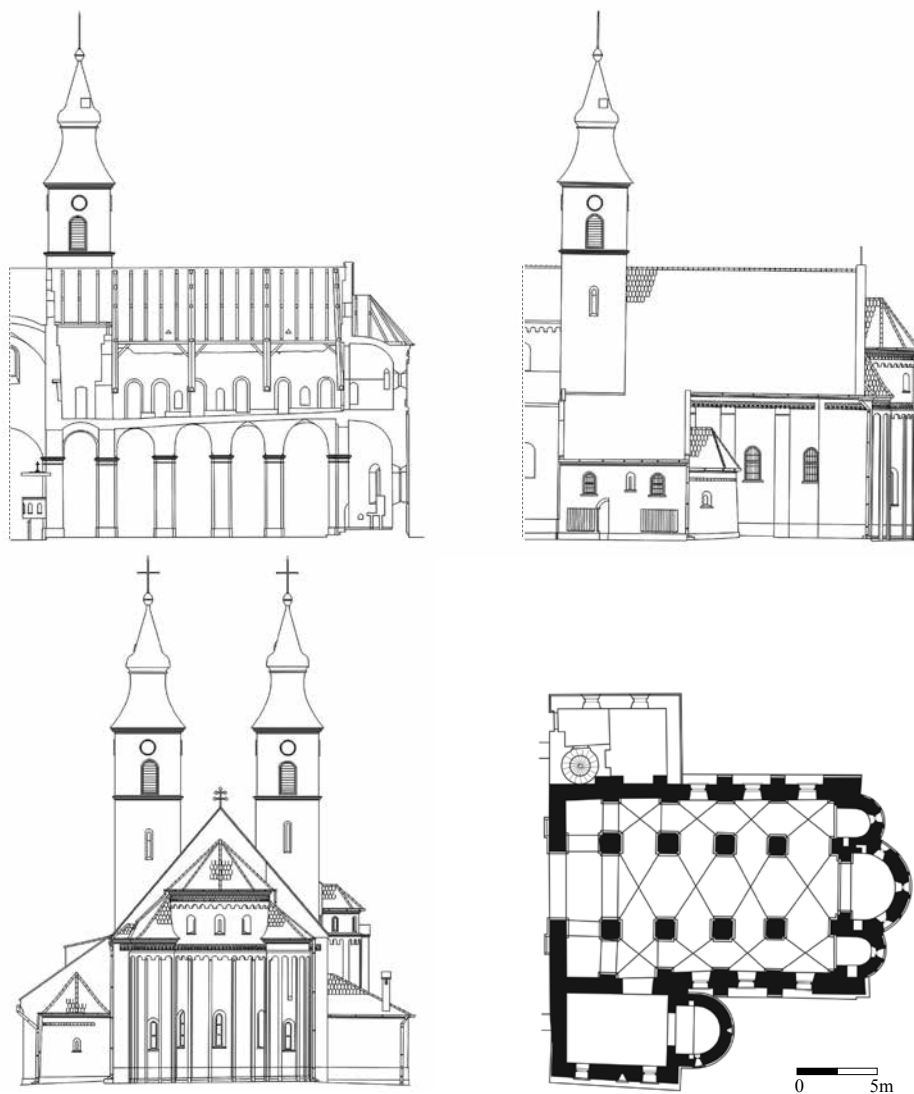
prichádzajúci z Lombardie a Ríma (trojapsidové trojloдие bez priečnej lode) s vplyvom západoeurópskej nadalpskej architektúry (dvojvežové priečelie). Starší výskum mu pririekol prívlastok benediktínsky, ako sa ešte zmienime, a odvodil ho z architektúry severného Talianska. Predpokladalo sa, že architektonický vplyv nasledoval rádové kontakty benediktínov (Gerevich 1938, 30; Dercsényi 1970, 20–29). Objavil sa aj pokus odvodit' uvedený stavebný typ z predrománskych zdrojov v Panónii (Fénékpuszta, Zalavár-Récéskút; Dercsényi 1974; v náznaku tiež Kovačovičová-Puškárová 1969, 166). Proti priamemu, resp. výlučnému talianskemu vplyvu však hovoria dvojvežové priečelia, cudzie tamojším stavebným zvyklostiam. Druhú hypotézu zase spochybňujú problémy ohľadne datovania, rekonštrukcie nadzemnej štruktúry a možnosti pretrvania predpokladaných východiskových panónskych stavieb. Za najpravdepodobnejší tak možno považovať názor, že pre recepciu uvedeného stavebného typu v Uhorsku – a konkrétne

v Hronskom Beňadiku – v posledných desaťročiach 11. storočia poskytla rozhodujúce impulzy nadalpáská architektúra (Takács 2001, 160–163). Trojloďová bazilikálna dispozícia s trojicou východných apsid, ktorej pôvod siaha do neskorkej antiky a do oblasti Stredomoria, bola v nadalpáskom priestore nielen známa (často sa vyskytovala napr. v Bavorsku), ale dochádzalo tu aj k jej obohateniu o hmoty veží. Stačí spomenúť príklad významného opátskeho Kostola sv. Emeráma v Regensburgu. Jeho trojloďová dispozícia s trojicou východných apsid (a prstencovou kryptou pod strednou z nich), vytvorená ešte koncom 8. storočia, bola okolo r. 1049 doplnená na západnej strane o monumentálny transept s druhým chórom, kryptou a postrannými vežami (Untermann 2009).

K pôvodnému kláštornému kostolu v Hronskom Beňadiku priliehala z južnej strany vnútorná klauzúra (obr. 4). Jej zvyšky zachytil archeologický výskum, ktorý tu v rokoch 1972 až 1976 realizovali Alojz Habovštiak a Štefan Holčík. Odkryté stavebné torzá dovolili predpoklad, že rozsah a usporiadanie vnútornej klauzúry zopakovali len s malými odchýlkami počas prestavby v 14. a 15. storočí, keď kostol i príľahlú kláštornú budovu nahradili úplnou novostavbou. To znamená, že už pred touto novostavbou mala vnútorná klauzúra podobu uzavretej klaustrálnej schémy s menším rajským dvorom nepravidelného lichobežníkovitého tvaru, okolo ktorého obiehala krížová chodba. K nej sa prinajmenšom z východnej a južnej strany napájali krídla konventnej budovy. V južnej fasáde kláštornej stavby sa na jednom mieste podarilo identifikovať „až štyri fázy úpravy objektu v čase od 11. do 14. storočia“ (Habovštiak–Holčík 1975, 14). Autori archeologického výskumu považovali zachytené zvyšky kláštornej budovy prinajmenšom sčasti za súčasné s výstavbou kostola alebo s obdobím tesne na ňu nadväzujúcim. Tak ako kostol, mali aj zvyšky základov románskeho kláštora, najmä v jeho južnom trakte, patriť k „stavbám z obdobia vydania zakladacej listiny (1075)“ (Habovštiak–Holčík 1994, 140–141). Stručne publikované výsledky výskumu a nepatrné zvyšky architektúry zakreslené na zverejnenom pláne však neposkytujú veľa argumentov pre ich presnejšie chronologické zaradenie, ani pre spoľahlivú identifikáciu románskej podoby kláštora.

V otázkach počiatkov a ranostredovekých stavebných dejín svätobeňadického kláštora zostáva mnoho nevyjasneného. No i tak je tunajší, z archívnych pôdorysov známy kláštorný kostol zrejme jednou z kľúčových pamiatok 11. storočia nielen na území dnešného Slovenska, ale i v kontexte stredovekého Uhorska. Veľká pravdepodobnosť, že monumentálna kamenná architektúra vznikla v Hronskom Beňadiku už v počiatočnom období kláštora, odráža mnohoraký význam a ekonomické zázemie tejto inštitúcie. Už donácia z roku 1075 zabezpečila opátstvo rozsiahlymi majetkami a podľa neskorších údajov v súpise pápežských desiatkov z roku 1332 patril hronskobeňadický kláštor medzi najbohatšie rehoľné domy v kráľovstve. Kláštor nebol založený na pustom mieste, ako by to zodpovedalo ideálom benediktínskeho rádu. Fundátor preň vybral miesto v strategickej oblasti Slovenskej brány, kde existoval rozsiahlejší systém opevnených sídlisk s úlohou strážiť prechod z južných oblastí na stredné Slovensko; vo vzdialenosti len 1,5 km sa nachádzalo hradisko na Beňadickej skale. Archeologický výskum zistil aj na mieste kláštora a v jeho okolí stopy stredovekého osídlenia, ktoré predchádzalo založeniu kláštora (Habovštiak–Holčík 1994, 139–140). Obyvateľstvu žijúcemu v bezprostrednom okolí opátstva slúžil farský Kostol sv. Egídia, ktorého počiatky sa najnovšie tiež kladú do raného 12., či možno už 11. storočia (Hanuš, M., prednáška na AH 2014).

S počiatkami benediktínskeho mníšstva v stredovekom Uhorsku sú úzko prepojené **Diakovce**. Územie dnešnej obce získalo už krátko po svojom založení Arciopátstvo sv. Martina v Pannonhalme. Prvá zmienka o tunajšom veľkostatku, nazývanom v tom čase Váh (*Wag*), je obsiahnutá v dodatku výsadnej listiny z roku 1002, určenej pre pannonhalmský kláštor (CDS I, 47 č. 50). Listina je zachovaná vo sfalšovanom odpise, vyhotovenom na prelome 12. a 13. storočia, pričom práve dodatok sa považuje za neskoršiu vsuvku. Nepochybuje sa však o tom, že oblasť Diakoviec sa dostala do vlastníctva pannonhalmského opátstva v ranom období jeho existencie (Žažová 2010, 365–366). V listine z roku 1093, ktorou Ladislav I. potvrdil predchádzajúcu donáciu, sa uvádza, že pannonhalmský kláštor tu mal veľmi dobrý ovocný sad, dva rybníky a les (CDS I, 60 č. 64). Všetky dary potvrdil kláštoru pápež Paschal v bule z 2. decembra 1102.

Obr. 5. Diakovce, niekdajší kláštorň Kostol Panny Márie, súčasný stav – pôdorys, pozdĺžny severný rezopohľad, južný a východný pohľad. Podklady Archív Pamiatkového úradu SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A7478.

Abb. 5. Diakovce, ehemalige Klosterkirche der Jungfrau Maria, heutiger Zustand – Grundriss, nördliche Längsschnittansicht, Süd- und Südostansicht. Vorlage Archiv des Slowakischen Denkmalmates, Projekt- und Plansammlung, Sign. A7478.

V pápežskej listine sa prvýkrát spomína aj Kostol Panny Márie v Diakovciach, vtedajšom Váhu (*ecclesiam sanctę Marię in Uaga*; CDSI I, 61 č. 65). Je možné, že už v tom čase mali pannohalmskí mníši v rámci tunajšieho hospodárskeho dvora (grangie) rehoľný dom a že Kostol Panny Márie bol jeho súčasťou, ako sa niekedy usudzuje (napr. Múcska 2002, 71, kladie vznik diakovskej filiáky už do začiatku 11. storočia). Kostol, resp. Kaplnka Panny Márie, sa spomína aj v rokoch 1214 (*capella sanctę Marię*) a 1215 (*ecclesie sanctę Marię*), keď sa o jej desiatky sporiili pannohalmský opát a ostrihomský arcibiskup (CDSI I, 141 č. 186, 153, 194; Žažová 2010, 366). Avšak existencia filiálneho kláštora (*cella*) je v Diakovciach spoľahlivo doložená až v bule pápeža Gregora z roku 1228, v ktorej sa spomína ako jedna z ciel, teda menších filiálok pannon-

halmského opátstva (*ecclesia una sit de monasterii predicti cellis*; CDS I, 241–242 č. 334). Bula hovorí o vysviacke novopostaveného (alebo prestavaného) Kostola Panny Márie, ktorou boli na žiadosť pannohalského opáta Uriáša poverení vacovský biskup Briccio a nitriansky biskup Jakub. O tejto udalosti nás zhodou okolností informuje ešte jeden prameň – zápis v Prayovom kódexe, významnej liturgickej pamiatke z konca 12. storočia, ktorá kolovala medzi rôznymi cirkevnými inštitúciami a istý čas ju mali k dispozícii aj v Diakovciach. Zo zápisu sa dozvedáme, že vysviacka sa konala počas dvoch dní. Na decembrové kalendy (1. 12.) roku 1228 vysvätil nitriansky biskup Jakub samotný kostol, v ktorom bol uložený celý rad relikvií, a na druhý deň bol k úcte sv. Juraja posvätený „*horný oltár*“, uchovávajúc taktiež viaceré relikvie (*in altari vero superiori*; Érszegi 1996, 302–303).

Kostol Panny Márie, vysvätený v roku 1228, je jedinou dodnes stojacou časťou kláštora (obr. 5). Napriek neskorším prestavbám (barokové úpravy v 18. storočí, prístavba neorománskej baziliky v 19. storočí) predstavuje jednu z hlavných domácich ukážok stredovekej kláštornej a zároveň románskej tehlovej architektúry. Podobne ako kostol v Hronskom Beňadiku patrí k trojloďovému stavebnému typu bez priečnej lode s trojicou východných apsid a dvojvežovým západným priečelím. Osobitosťou diakovského kostola je dvojpodlažné usporiadanie. Nad trojloďovým halovým prizemím sa nachádza taktiež trojloďové, rozsahom korešpondujúce poschodie. Strednú loď horného trojloďia ukončuje tak ako na prizemí apside. Apsidám bočných lodí na prizemí zodpovedajú na úrovni poschodia redukované, segmentové výklenky.

Otázne je, do akej miery sa na zachovanú architektúru vzťahujú zmienky o Kostole (Kaplnke) Panny Márie z rokov 1102, 1214 a 1215. V doterajšej literatúre sa môžeme opakovane stretnúť s tvrdením, že pôvodným kostolom, spomínaným v roku 1102, je malá južná kaplnka, zasvätená dnes sv. Štefanovi kráľovi. Vyskytuje sa však aj úvaha, že z prelomu 11. a 12. storočia by mohol

pochádzať samotný kláštorný kostol, ktorý bol pred vysviackou v roku 1228 len obnovený (Tóth 2001, 245, 247). Problém datovania stojacej architektúry je previazaný s otázkou, do akej miery je zachovaná dispozícia diakovského kostola autentická. V spektre názorov môžeme totiž nájsť i také, ktoré pochybujú o tom, že diakovský kostol bol od začiatku dvojpodlažnou stavbou. V. Mencl sa domnieval, nadväzujúc na A. Ipolyiho, že mal podobu baziliky s vysokou strednou loďou a postrannými emporami, ktorá sa až pri barokovej prestavbe zmenila na dvojpodlažný objekt. Výstavbu románskej baziliky pritom spájal s rokom 1228 (Mencl 1937, 77–79, 152–161, 301, 385). Neskôr svoju hypotézu prehodnotil. Domnieval sa, že prizemie diakovského kostola, od počiatku halovo usporiadané a zaklenuté, vzniklo spolu s dvojvežovým „westwerkom“ okolo roku 1100. Za základ dispozície považoval trojloďovú halu lombardsko-bavorského pôvodu. Druhé podlažie i južnú kaplnku prirúčil veľkej prestavbe, posvätenej v roku 1228 (Mencl 1965, 51–52; 1966, 149; Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, Z 3393, rukopisné poznámky). Mencl teda zmenil názor na datovanie i pôvodný stavebný koncept, zotrval však na predpoklade, že dvojpodlažnosť bola výsledkom prestavby. Podobne ďalší au-

Obr. 6. Diakovce, niekdajší kláštorný Kostol Panny Márie, obnažené tehlové murivo východných apsid počas obnovy v rokoch 1939–1940. Foto Archív Pamiatkového úradu SR, Zbierka negatívov, sign. 5749.

Abb. 6. Diakovce, ehemalige Klosterkirche der Jungfrau Maria, freigelegtes Backsteinmauerwerk der Ostapsis während der Renovierung von 1939–1940. Foto Archiv des Slowakischen Denkmalmates, Fotonegativsammlung, Sign. 5749.

tori sa priklonili k názoru, že stojaca architektúra je výsledkom zložitejšieho stavebného vývoja, počas ktorého starší kostol, vybudovaný tesne pred rokom 1102, prestavali v čase vysviacky v roku 1228. Argumentovali najmä nepravidelnosťami v exteriérovom plastickom členení južnej a strednej apsidy, ktorých oblúčkový vlys na úrovni medziposchodia nenadväzuje organicky na lízeny (Kovačovičová-Puškárová 1969, 166–168; Oriško 2013, 78).

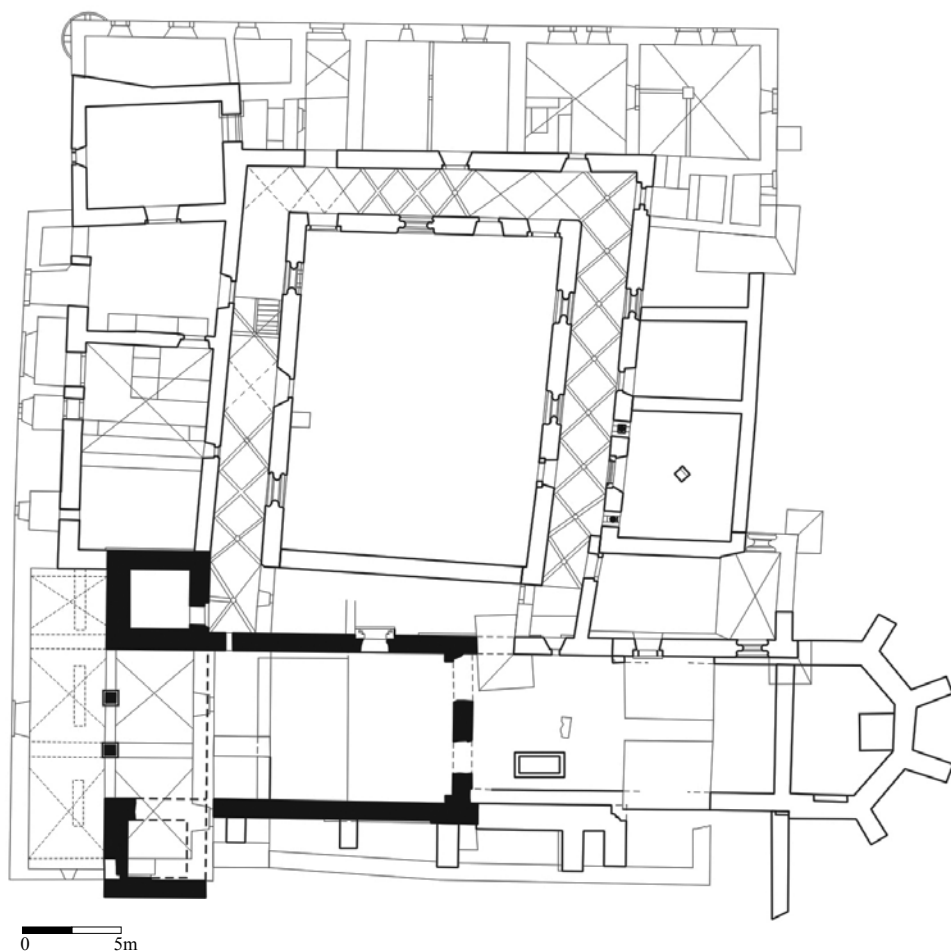
Diakovský kostol zatiaľ neprešiel archeologickým, ani náležitým stavebno-historickým výskumom. Chýbajú preto exaktnejšie poznatky, ktoré by nám pomohli zodpovedať otázky týkajúce sa pôvodného Kostola Panny Márie a prípadných stavebných fáz zachovanej architektúry. Pod vrstvu omietok nám dnes dovoľujú nahliadnuť len archívne fotografie, realizované počas obnovy kostola v rokoch 1939 až 1940 (napr. Fototár Forster központ Budapest, sign. ND 18610, 18611; Archív PÚ SR, Zbierka negatívov, sign. 5749). Fotografie zobrazujú exteriér kostola aj kaplnky v čase, keď mali obnažené tehlové murivo (obr. 6). Na záberoch sú pomerne dobre identifikovateľné mladšie novoveké zásahy, nič na nich však nenasvedčuje tomu, že by dispozícia kostola bola výsledkom zásadnejšej stredovekej prestavby. Súčasný, i keď zaiste značne obmedzený stav poznania tak hovorí skôr v prospech názoru, že dvojpodlažná dispozícia diakovského kostola je výsledkom jednej stavebnej etapy, realizovanej krátko pred rokom 1228. Z dvojpodlažnosti vyplynulo aj halové usporiadanie prízemí. Pokiaľ boli istou inšpiráciou románske halové kostoly v Bavorsku, ako predpokladali V. Mencl i Š. Oriško, potom aj tento predpoklad hovorí v prospech neskoršieho vzniku diakovského kostola. Bavorské haly sú datované do 12. storočia (Kubach–Köhler-Schommer 1997, 135). Jeden z ich najstarších reprezentantov – niekdajší kláštorň Kostol sv. Víta v Regensburgu-Prüll, ktorý ako analógiu uviedol V. Mencl, vznikol začiatkom 12. storočia (po 1105), alebo možno až okolo rokov 1130–1150/1160 (Morsbach 1996). Nie je preto možné odvodzovať halovú dispozíciu prízemí diakovského kostola z bavorských zdrojov a zároveň ju spájať s prvou písomnou zmienkou o kostole z roku 1102.

Bula pápeža Gregora IX. (1228) sa zmieňuje o konsekrácii „*znovu postaveného a zväčšeného kostola*“ (*spectatem reh edificatam quidem et ampliatam*). Či bola týmto starším a menším kostolom dnešná Kaplnka sv. Štefana, ako sa často usudzuje, zostáva taktiež otáznou. Kaplnka aj kostol sa vyznačujú viacerými spoločnými znakmi. Patrí k nim použitý stavebný materiál (tehla) a spôsob jeho uplatnenia na architektonických detailoch, ústupkov tvarovaných víťazné oblúky, trojuholníkovito ukončené niky v apsidách, zuborez a tiež podobne profilová podstrešná rímsa na vonkajšom obvodovom plášti. Hoci v zásade ide o elementárne formy, dokladajú rovnaké stavebné postupy pri vzniku kaplnky aj kostola. Môžu byť vnímané aj ako indikácia, že obe stavebné časti vznikli súčasne alebo v nie príliš vzdialenej časovej následnosti. Dôvod pre existenciu bočnej kaplnky nie je nutné hľadať len v jej skoršom vzniku. Je možné vidieť ho aj vo fungovaní stredovekých kláštorov, v ktorých mali vedľajšie sakrálné priestory a objekty mnohoraké opodstatnenie (Pomfyová–Samuel–Žažová 2014, 187–193).

Dvojpodlažnosť diakovského kostola zostáva tak trochu záhadou. Predstavuje neobvyklé riešenie, i keď nie úplne bez paralel. Vzdialený príklad predstavuje kostol benediktínskeho kláštora v Canigou v juhozápadnom Francúzsku (Roussillon), postavený v 11. storočí. Aj jeho dispozícia pozostáva z dvoch rozsahom rovnocenných, nad sebou umiestnených sakrálnych priestorov, ktoré variujú stavebný typ trojapsidového trojlobia bez priečnej lode. Horný kostol bol zasvätený sv. Martinovi, dolný, dedikovaný Panne Márii, slúžil ako krypta (Durliat 1988, 61–89). Pre kostol v Diakovciach treba však hľadať iné funkčné zdôvodnenie. Azda mal pravdu Matej Bel, ktorý vo svojich Notitiach uviedol, že horné poschodie slúžilo ako obydlie mníchov (Bel 1736, 212). Dormitórium, prípadne mníšske cely mohli byť zriadené v bočných lodiach. V prospech tejto možnosti by hovorila skutočnosť, že lode nie sú na poschodí navzájom oddelené piliermi a arkádami, ako je to na prízemí, ale stenami, v ktorých sú vytvorené menšie priechody, ktoré sa zo strany hlavnej lode striedajú so sedíliami. V princípe by nešlo o jediný prípad obytných priestorov v sakrálnych stavbách. Aj v materskom kláštore v Pannonhalme sa nad severnou bočnou loďou kostola nachádza dlhá sála, ktorá mala pôvodne slúžiť na bývanie. V Dömölk (Celldömölk, Maďarsko) si mali podľa neskoršej kanonickej vizitácie (1698) mníši tunajšieho opátstva postaviť medzi klenbou a strechou kostola tri malé cely a obytné priestory nad kos-

tolom sú predpokladané aj v ďalšej maďarskej lokalite Bátmonostor (Érszegi 1996, 306; Valter 2005, 66). Riešenie horného poschodia v Diakovciach bolo však zrejme komplexnejšie. Stredná loď ukončená apsidou tu mohla plniť funkcie vyplývajúce z potrieb rádového života. Bezpochyby mala liturgickú funkciu, ako to vyplýva i z prítomnosti zvyškov nástenných malieb v apside. Zrejme tu stál „*horný oltár*“ sv. Juraja, konsekrovaný na druhý deň po vysviacke kostola v roku 1228. Horné poschodie kláštorného kostola teda mohlo slúžiť ako vnútorná klauzúra alebo jej časť. Ďalšie kláštorné budovy, resp. rajsý dvor, sa nachádzali na severnej strane kostola. Naznačuje to polkruhovo ukončený portál, dnes zamurovaný, v severnom múre prizemného trojlobia na úrovni východného klenbového poľa (z archívnych fotografií je zrejme, že tento portál predchádzal mladšiemu, ktorý viedol do niekdajšej, dnes už neexistujúcej barokovej sakristie).

Jednou z najstarších súkromných šľachtických fundácií, tzv. rodových kláštorov, nielen na území Slovenska, ale i v kontexte stredovekého Uhorska bol kláštor v **Bzovíku**. Ku cti sv. Štefana kráľa ho založil niekedy medzi rokmi 1127 až 1131 komes Lampert z rodu Hont-Poznanovcov, spolu s manželkou Žofiou a synom Mikulášom (Lászlóová 2003; 2004; Žažová 2012, 19–21).

Obr. 7. Bzovík, zaniknutý premonštrátsky (pôvodne benediktínsky) kláštor, pôdorys kostola a vnútornej klauzúry s vyznačením románskych murív kostola. Podľa Mencl 1937.

Abb. 7. Bzovík, untergegangenes Prämonstratenserklöster (ursprünglich Benediktinerklöster), Grundriss der Kirche und inneren Klausur mit gekennzeichnetem romanischen Mauerwerk der Kirche. Nach Mencl 1937.

Bzovík patrí medzi tie prípady, v ktorých písomné pramene nedokladajú explicitne prítomnosť benediktínov. Avšak skorá doba založenia a zároveň skutočnosť, že išlo o šľachtickú fundáciu, takmer vylučujú inú možnosť. Nepriamym dokladom tvrdenia, že kláštor bol založený pre benediktínov, by mohol byť napokon aj fakt, že pôvodná komunita mníchov tu pôsobila len krátko a po polstoročí (medzi 8. 11. 1180 a 29. 1. 1181) ich vystriedala reformná rehoľa premonštrátov (Žažová 2012, 19–20). Dôvod nepoznáme, ale môžeme predpokladať, že sa tým mala zvýšiť disciplína rehoľného života, aby tunajšie spoločenstvo mohlo lepšie plniť poslanie rodového kláštora. Hlavnou úlohou takéhoto kláštora bolo pestovať pravidelnú, komemoratívnu liturgiu – modlitby, omše, ceremónie – za blaho vlastníka (patróna) a najmä za pokoj a spásu tých členov jeho rodiny, ktorí našli v kláštore miesto posledného odpočinku. A podľa všeobecného presvedčenia boli modlitby tým účinnejšie, čím disciplinovanejší a prísnejší rehoľný život mnísi viedli.

Zo zaniknutého bzovickeho kláštora, v 16. storočí prestavaného na protitureckú pevnosť, sa zachovali len ruiny. Hlavným zdrojom našich poznatkov o podobe kláštora je opis ruín a interpretácia stavebného vývoja od V. Mencla, ktorý tu v roku 1932 podnikol archeologický výskum (Mencl 1935; 1937, 106–112). V tomto období ešte šťastí stáli dnes už takmer úplne zaniknuté kláštorne múry. Pri archeologickom výskume odkryl Mencl pôdorys kláštorneho kostola (obr. 7). Ten strhli už v 16. storočí, v prvej polovici 20. storočia však ešte stále existovala jeho severná veža, ktorá bola po prestavbe kláštora na pevnosť začlenená do novej dispozície, podobne ako niektoré časti bývalej kláštornej klauzúry. Doplňujúce informácie k Menclovmu výskumu poskytuje archívna dokumentácia objektu z 19. a začiatku 20. storočia (kresby, zamerania), ako aj archeologické sondáže zo 70. rokov 20. storočia (G. Balaša) a z roku 2005 (Slivka–Hladík 2005). Nemenej dôležitý je text maďarského bádateľa S. Tótha z roku 1966, ktorý popri Menclovi ako druhý predostrel hlbšiu analýzu architektonických zvyškov kláštora (Tóth 2008, 34–46, 89–103, 146–148, 151–154, 161–165).

Mencl rozlíšil v stavebných reliktoch dve hlavné etapy – románsku a gotickú. V románskej stavebnej etape bol z kamenných kvádrov vybudovaný neveľký jednoloďový kláštorňý kostol so západnou otvorenou predsieňou. Po bokoch predsiene stáli dve veže a nad predsieňou sa nachádzala empora. Podoba východného uzáveru kostola zostala nedoriešená. Mencl predpokladal, že na kostolnú loď sa napájala polkruhová apsida. S. Tóth a v nadväznosti naňho aj E. Marosi (1984, 161) sa priklonili k možnosti, že medzi apsidou a loďou bol vložený štvorec chóru. Vychádzali pritom z predpokladaného príbuzného riešenia s kostolom v Rimavských Janovciach. Z architektonických detailov sa v čase Menclových aj Tóthových výskumov nachádzali ešte in situ okná severnej, pôvodne dvojposchodovej veže. Z románskeho obdobia pochádzali aj architektonické články, z ktorých boli sekundárne vyskladané združené okná neskorogotickej kapitulnej siene vo východnom kláštorňom krídle (obr. 8).

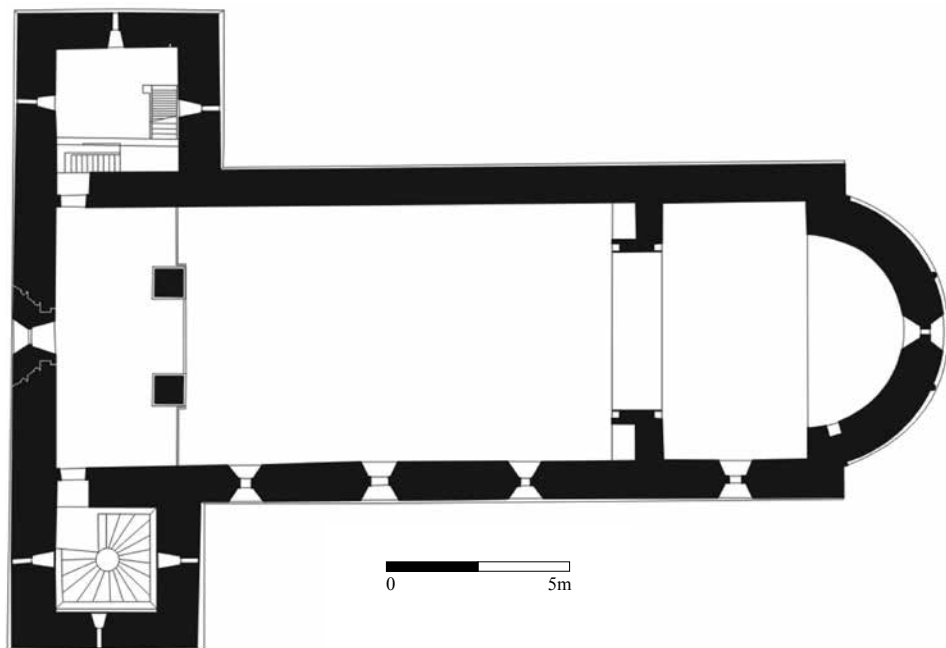
Mencl datoval kostol do druhej polovice 12. storočia. Vznikol podľa neho „*prv, ako sa architektúry tohto kraja dotkol prechodný štýl*“. Za najpravdepodobnejšiu dobu považoval vládu Bela III. (1173–1196; Mencl 1937, 112). Pripúšťalo by to možnosť, že najstaršie zistené stavebné zvyšky patrili ešte k benediktínskemu obdobiu kláštora. Naproti tomu S. Tóth posunul datovanie až do prvej tretiny 13. storočia. Argumentoval podobnosťami architektonických článkov s morfológiou kostolov v neďalekých banských obciach Banská Štiavnica, Krupina, Dobrá Niva, Babiná, Sása, ako aj v neďalekej maďarskej lokalite Nagybörsöny. Prílišná torzovitosť architektúry, zánik i toho mála, čo bolo viditeľné ešte v povojnovom období, nám neumožňuje prikloniť sa k jednému či druhému datovaniu. Jednoduché tvary zdokumentovaných architektonických článkov patrili k často uplatňovanému a dlho používanému repertoáru stavebných majstrov románskeho obdobia. Podobné okná s kockovými hlavicami, nábežníkmi, pätkami s náročnými lupeňmi, aké vidíme na archívnych fotografiách z Bzovíka, mal napríklad aj benediktínsky kláštorňý kostol v Kapornaku z druhej polovice 12. storočia (Tóth 2001, 247–249; Valter 2005, 58–59). Nie je však možné odmietnuť ani súvislosti, na ktoré poukázal S. Tóth. Nie uvádzané stavby sú dobrým príkladom dlhého prežívania tradičných foriem, ako bola napr. kocková hlavica, vyskytujúca sa od 11. storočia, a ich kombinovania so štýlovo omnoho mladšími typmi (bobuľová hlavica v Sase), ktoré nemôžeme vylúčiť ani v Bzovíku. Či však už budeme vychádzať z Men-

Obr. 8. Bzovík, západná stena kapitulnej siene so sekundárne vloženými románskymi združenými oknami, stav v medzivojnovom období. Foto Archív Pamiatkového úradu SR, Zbierka negatívov, fond 1. ČSR, sign. 20637.
 Abb. 8. Bzovík, Westwand des Kapitelsaals mit sekundär eingefügten verbundenen Fenstern, Zustand in der Zwischenkriegszeit. Foto Archív des Slowakischen Denkmalmates, Fotonegativsammlung, Bestand 1. ČSR, Sign. 20637.

clovho alebo Tóthovho datovania, či už pripustíme, že najstaršie stavebné torzá súviseli ešte s benediktínmi, alebo ich spojíme až s premonštrátmi, stále zostane v platnosti, že najranejšie obdobie kláštora (teda prvé desaťročia po jeho založení) je pre nás z hľadiska stavebných dejín nateraz úplne neznáme.

Datovanie románskeho kostola v Bzovíku nepomáha dostatočne spresniť ani jednoloďový stavebný typ s dvojicou západných, z pôdorysu vystupujúcich veží. Na území Slovenska predstavujú do istej miery analogické riešenia kláštorné kostoly v Rimavských Janovciach (azda spreď roku 1221) a v Bini (začiatok 13. storočia). Z územia Maďarska možno menovať kostol v Káne (dnes na území Budapešti), vybudovaný azda na prelome 11. a 12. storočia, pri ktorom bol okolo polovice 12. storočia založený benediktínsky kláštor. Západnú časť pôvodne bezvežového kostola následne rozšírili o dve bočné veže (s istotou bola postavená severná veža, z južnej zostali len zvyšky základov; Gyürky 1996, 145–146). Iný príklad, ktorý bol taktiež výsledkom prestavby, sa vzťahuje k lokalite Tereske v novohradskej župe, neďaleko slovenských hraníc. Ide tiež o kostol benediktínskeho kláštora. Jednoloďovú stavbu s pravouhlým presbytériom, vybudovanú v 12. storočí, rozšírili o dvojicu západných veží na prelome 12. a 13. storočia (Mag 2014, 7–8). Všetko to boli menšie kláštorné kostoly, ktoré predovšetkým svojimi, či už primárnymi, alebo sekundárne vybudovanými dvojvežovými fasádami vyjadrovali vyššie reprezentačné nároky stavebníkov. Kostol v Bzovíku sa ale od menovaných príkladov líšil medzivežovou prízemnou predsieňou, ktorá sa do exteriéru otvárala trojicou arkád. Príklady otvorených medzivežových predsiení môžeme nájsť na území Bavorska (Regensburg-Prüll, Sv. Vít), Korutánska (Gurk, katedrála, záver 12. storočia), Štajerska (St. Lambrecht, benediktíni; Seckau, augustiniáni kostol, 13. storočie), azda tiež Viedne (kostol „škótskych“ benediktínov; podľa niektorých hypotéz tiež Kostol sv. Štefana I), v Čechách (Ostrov u Davle, benediktínsky kláštor, okolo 1225; Richter–Merhautová–Bricháček–Sommer 1990, 187, 191–289) aj Sedmohradsku (Alba Iulia, tzv. druhá katedrála, 13. storočie; Sarkadi 2010, 11–121, 272–289). K analogickému riešeniu s trojicou

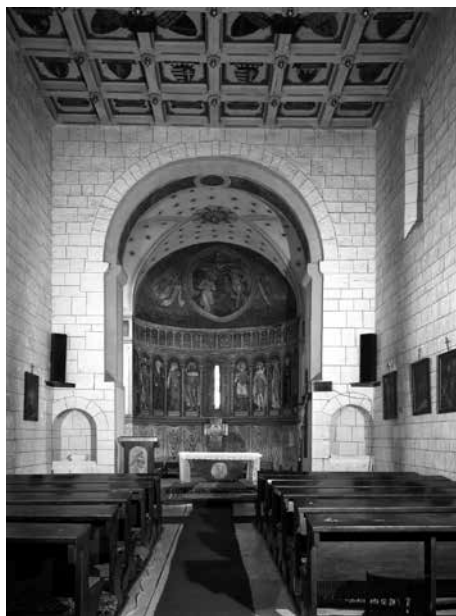

Obr. 9. Rimavské Janovce, pôdorys niekdajšieho kláštorného Kostola sv. Jána Krstiteľa. Zameranie Oddelenie grafickej dokumentácie Pamiatkového úradu SR.

Abb. 9. Rimavské Janovce, Grundriss der ehemaligen Klosterkirche St. Johannes der Täufer. Vermessung Abteilung für grafische Dokumentation des Slowakischen Denkmalamtes.

Obr. 10. Rimavské Janovce, niekdajší kláštorný kostol, pohľad z východu. Foto P. Breier, fotoarchív Ústavu dejín umenia SAV.
Abb. 10. Rimavské Janovce, ehemalige Klosterkirche, Blick von Osten. Foto P. Breier, Fotoarchiv des Instituts für Kunstgeschichte der Slowakischen Akademie der Wissenschaften.

Obr. 11. Rimavské Janovce, niekdajší kláštorný kostol, pohľad do presbytéria. Foto P. Breier, fotoarchív Ústavu dejín umenia SAV.

Abb. 11. Rimavské Janovce, ehemalige Klosterkirche, Blick in den Chorraum. Foto P. Breier, Fotoarchiv des Instituts für Kunstgeschichte der Slowakischen Akademie der Wissenschaften.

arkád však treba menovať predovšetkým kostoly v Alsasku – katedrálu v Štrasburgu (dok. po 1050), ako aj benediktínske chrámy v lokalitách Marmoutier/Maursmünster (okolo 1140) a Lautenbach (polovica 12. storočia; Will 1982, 133–149, 235–240).² Na alsaské vzory zrejme nadviazala aj západná medzivežová predsieň kolegiálneho Kostola sv. Martina v poľskom Opatówe, ktorá sa pôvodne tiež otvárala trojicou arkád (Świechowski 2000, 182–184; Rodzińska-Chorąży 2013, 392). Otázka, akou cestou bol tento typ otvorenej predsiene sprostredkovaný do Bzovíka, zostáva nezodpovedaná.

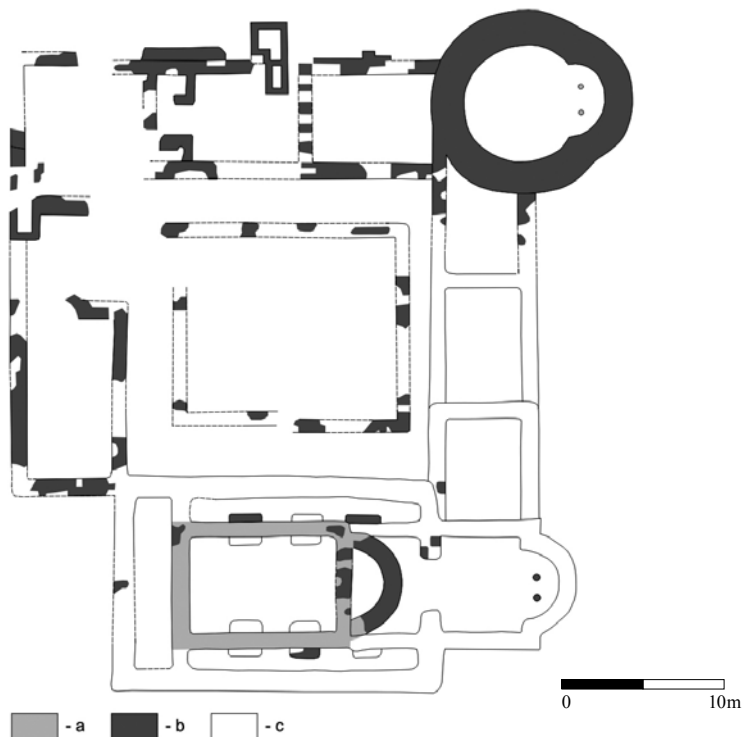
Podobne ako v Bzovíku, ani v **Rimavských Janovciach** písomné pramene neuvádzajú explicitne rehoľu, ktorej tunajší kláštor patrilo. Príslušnosť k benediktínskemu rádu indikuje zmienka o opátovi v roku 1397 (i neskôr) a tradícia (napr. Pázmányho zoznam kláštorov z roku 1629; Trochta 1968–1969, 38–39). Nevieme, kedy bol kláštor založený. Usudzuje sa, že od patrocínia kláštora, zasväteného Jánovi Krstiteľovi, bol odvodený názov obce – *villa Janus*, prvýkrát spomínaný v roku 1221. V tom prípade by rok 1221 predstavoval terminus ante quem pre založenie kláštora a azda aj výstavbu kláštorného kostola. Niekdajší kláštorň, dnes farský kostol je jedinou zachovanou časťou kláštora (obr. 9–11). Jednoloďová stavba má na západnej strane torzá dvoch bočných veží, vystupujúcich z pôdorysu. Na východnej strane prechádza loď do rovnako širokého chóru, ukončeného apsidou. Architektonicko-historický prieskum potvrdil, že dispozícia je v plnom rozsahu románska. Stavebná hmota bola čiastočne doplnená a upravená pri obnove v 17. storočí, no hlavne pri neorománskej rekonštrukcii uskutočnenej po roku 1875. Archeologický prieskum preukázal, že budova konventu (vnútornej klauzúry) sa nachádzala na severnej strane kostola, kam viedli dva portály – jeden z lode, spájajúci kostol s križovou chodbou, druhý z prvého poschodia veže, ktorý zrejme zabezpečoval prístup z konventnej budovy na emporu (Hrašková–Kürthy–Ragač–Šimkovic 2001).

Z hľadiska stavebnej typológie, kombinujúcej jednu loď a širšiu dvojvežovú fasádu, patrilo kostol v Janovciach do vyššie uvedenej skupiny menších kláštorňých kostolov. Pôdorysne pozoruhodne blízku analógiu predstavoval najmä kostol v Káne, ktorý bol nielenže rozšírený o dvojicu západných veží (hoci dodatočne), ale mal podobne usporiadanú aj východnú časť – s chórom širokým rovnako ako loď a ukončeným polkruhovou apsidou. Pôvod architektonického riešenia východnej časti s vydeleným chórom, ktorý si však zachoval rovnakú šírku ako loď, môžeme hľadať v dvoch zdrojoch. Prvým boli jednoloďové kostoly, ktorých loď bola prične rozdelená na časť pre laikov a liturgický chór pomocou deliacich konštrukcií – chórových priečok. Doklady takto rozčleneného jednoloďového priestoru sa i v našom, východostredoeurópskom prostredí viažu už k predrománskemu a ranorománskemu obdobiu (Pohansko pri Břeclavi, Zalavár-Borjújállás, 9. storočie; Borsod, Visegrád, 11. storočie). Druhým zdrojom bol motív chórového kvadrátu, vloženého medzi loď a apsidu, vyskytujúci sa od karolínskeho obdobia (Binding 1983). Ranými príkladmi z územia stredovekého Uhorska sú benediktínsky kostol v Zselicszentjakabe (Maďarsko, po 1061, celkovo nadväzujúci asi na vzory byzantskej provinciálnej architektúry) a kolegiálny kostol v Dömösi (Maďarsko, okolo 1100), najstarší doklad na území Slovenska predstavuje trojloďový opátsky kostol v Krásnej nad Hornádom. Spomedzi kláštorňých kostolov je spojením jednej lode, chóru a apsidy blízky kostol v Rimavských Janovciach (a Káne) aj pôdorys zaniknutého premonštrátskeho kostola v Alsórajku (Maďarsko). Táto stavba však bola zrejme o niečo mladšia (začalo sa s ňou asi okolo roku 1239) a jej špecifikum spočívalo v tom, že chór bol oproti lodi aj apside užší, pričom na jeho bočných stranách stáli veže (Szőke 1996). Po polovici 13. storočia sa motív chóru, šírko zodpovedajúceho lodi, uplatnil opäť pri stavbe premonštrátskeho kostola v Kláštore pod Znievom (v tomto prípade v kombinácii s odsadenou pravouhlou svätynou). V Rimavských Janovciach oddeľuje chór od lode triumfálny oblúk s vysokou nečlenenou soklovou časťou, ktorá by mohla teoreticky naznačovať prítomnosť chórovej priečky v rovine triumfálneho oblúka. Zo strany lode sa na oboch stranách triumfálneho oblúka nachádzajú primárne, polkruhovo ukončené výklenky, ktoré môžeme in-

2 Otvorené medzivežové predsiene predstavovali istú osobitosť alsaskej románskej architektúry. Ich variantnými riešeniami sa vyznačovali aj kostoly v Schlettstade (Sv. Fides), Gebweileri, Andlau a i.

terpretovať ako oltárne niky. Kompenzovali absenciu bočných lodí alebo kaplniek, v ktorých bývali umiestnené bočné oltáre.

Václav Mencl (1937, 109) interpretoval riešenie kostola v Janovciach (ako aj ďalších jednododových kostolov s dvojvežovým priečelím) ako stavebný typ, ktorý vznikol ochudobnením baziliky o bočné chóry a lode. Možný a zda adekvátnejší je však aj opačný pohľad. Totiž, že riešenie kostola v Janovciach (a jemu podobných stavieb) nevzniklo redukciou baziliky, ale obohatením jednododovej dispozície o prvky, ktoré si vyžiadala liturgia (vydelený chór, bočné oltárne niky), prípadne ďalšie funkcie kláštora a ktoré podľa vzoru väčších bazilik zvyšovali honor a ekonomickú hodnotu tunajšieho kláštora (dvojvežová fasáda). Z neskorostredovekých prameňov, ktoré však fixovali staršiu tradíciu, vieme, že práve veže, ich počet, ďalej právo na pohrebné miesto v kostole a pevný stavebný materiál boli hlavné kritériá, ktoré v Uhorsku určovali cenu sakrálnej stavby (Fügedi 1991, 50–53). Jednododové kláštorné kostoly, ako sú tie v Rimavských Janovciach či Bzovíku, možno vnímať ako istý medzistupeň medzi väčšími kláštornými a menšími dedinskými sakrálnymi stavbami. Typologická hranica medzi kláštorným a dedinským chrámom však neexistovala, pretože také prvky ako bol vydelený chór, bočné oltáre, dvojvežové priečelia preberali podľa významnejších vzorov aj dedinské kostoly. Konkrétne o kláštornom kostole v Rimavských Janovciach sa uvažuje, že dedinskému okoliu sprostredkoval motív architektonicky vyjadreného chóru medzi apsidou a loďou (Gemerský Jablonec, Petrovce).

Obr. 12. Krásna nad Hornádcom, pôdorys pôvodného kostola (a), trojlodového kláštorného kostola a vnútornej klauzúry. a, c – základové ryhy, b – zachované, prevažne základové murivá.

Abb. 12. Krásna nad Hornádcom, Grundriss der ehemaligen Kirche (a), dreischiffige Klosterkirche und innere Klausur. a, c – Fundamentrinnen, b – erhaltenes, überwiegend Fundamentmauerwerk.

Najvýchodnejšie položeným benediktínskym kláštorom na území Slovenska bolo opátstvo v **Krásnej nad Hornádcom**, založené pravdepodobne v prvej polovici 12. storočia. Zvyšky zaniknutého kláštora – kostola, vnútornej klauzúry na jeho severnej strane (obr. 12), ohradového múru, niekoľkých hospodárskych objektov – archeologicky preskúmal Belo Polla v rokoch 1971

až 1981 (Polla 1976; 1984; 1986). Kláštor vybudovali na južnom okraji vyvýšeniny nad sútokom riek Torysa a Hornád. Pred založením kláštora tu existovalo sídlisko (hradisko), opevnené priekopou a valom, datované do rozmedzia 9. až 12. storočia. Súčasťou sídliska bol menší jednoloďový kostol s polkruhovou apsidou. Zostáva otázne, akú funkciu mal tento pôvodný kostolík a aký bol jeho vzťah k okolitému osídleniu. Jedna z hypotéz predpokladá, že tu boli usadení kráľovskí strážcovia, ktorí chránili pohraničné územie Uhorského kráľovstva (Halaga 1992, 100–101). Iná, prevažujúca hypotéza hovorí, že išlo o panské sídlo (dvorec) rodu Aba a pôvodný kostol bol ich zemepanským kostolom (Slivka 1986, 362). Pri tejto hypotéze sa vychádza zo situácie v 13. storočí, keď písomné pramene potvrdzujú, že Abovci vlastnili časť tunajšej dediny a podľa jednej správy z roku 1288 mali aj patronátne právo nad kláštorom. Vlastnícke vzťahy doložené pre 13. storočie sa premietajú späť do 12. storočia (Györffy 1963, 145–146), pričom sa predpokladá, že členovia rodu Aba boli zakladateľmi kláštora, a že teda išlo o šľachtickú fundáciu na mieste staršieho zemepanského kostola. Existuje však aj názor, podľa ktorého Abovci nezískali majetky v Krásnej skôr ako za vlády kráľa Ladislava IV. (1272–1290; Varsík 1964, 383). Súvis s Abovcami predpokladal i autor archeologického výskumu, ktorý funkciu pôvodného kostola ako zemepanského (dedinského panského) kostola určil na základe dispozície a pomerne malých rozmerov (Polla 1986, 56–58). Vznik tejto prvej sakrálnej stavby datoval do 11. storočia. Argumentačne sa pritom opiera o analogické sakrálne stavby a predpokladaný historický kontext; samotný terénny výskum neposkytol dostatočné záchytné body pre datovanie (Polla 1976, 173; 1986, 60).

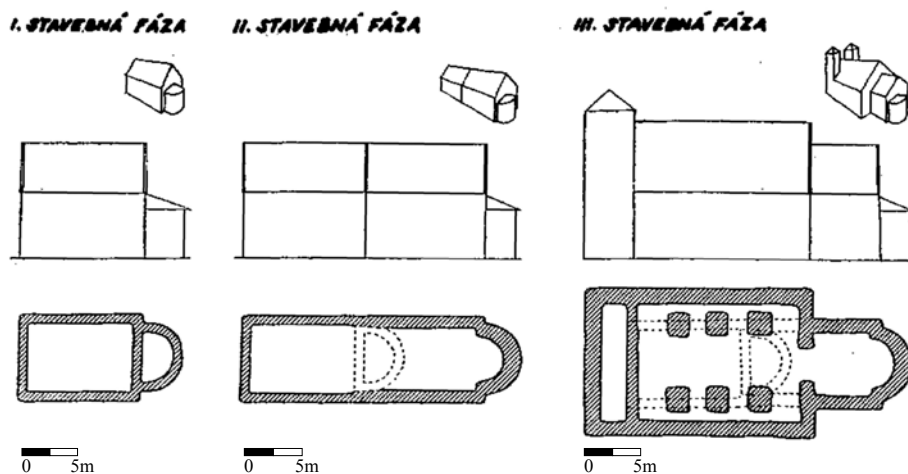
Priamo na mieste pôvodného jednoloďa postavili nový kláštorný kostol, ktorý čiastočne využil murivá svojho predchodcu. Podobná situácia je doložená napríklad v Zsámbéku (Maďarsko), kde na mieste malého jednoloďového kostola s polkruhovou apsidou, datovaného na začiatok 12. storočia a považovaného za dedinský a zároveň vlastnícky kostol rodiny Aynardovcov, postavili v druhej štvrtine 13. storočia trojloďovú baziliku premonštrátskeho kláštora (Valter 1996). Analogickú superpozíciu odkryli archeologické výskumy tiež na mieste benediktínskych kláštorňích kostolov v Csoltmonostore, Sárvármonostore, Szermonostore (Maďarsko). V týchto prípadoch sú však interpretácie menej jednoznačné. Otázky vyvoláva nielen datovanie a funkcie prvotných kostolov, ale niekedy aj relatívna chronológia stavieb (Tóth 2001, 242–243; 2001a; Tóth–Takács 2001). Príklad ďalšieho benediktínskeho kláštora – vo Vértesszentkereszte (Maďarsko) dokladá, že už pôvodný menší jednoloďový kostol mohol plniť funkciu kláštorňého chrámu. V posledne menovanej lokalite bola v počiatkoch ústredným objektom kláštorňého areálu, ohradeného priekopou, jednoloďová sakrálna stavba s pravouhlým presbytériom, len o málo väčšia než jednoloďový kostol v Krásnej.³ Postavili ju pred rokom 1146, s odstupom času ju rozšírili o bočné kaplnky a až v prvých desaťročiach 13. storočia vybudovali monumentálnu trojloďovú baziliku, ktorá prevzala funkciu hlavného kláštorňého chrámu (Kozák 1993a, 20–59, 121–124).

Prvý nespochybniteľný doklad potvrdzujúci existenciu kláštora v Krásnej nad Hornádom pochádza z roku 1219 – sú to zmienky o tunajšom opátovi vo Varadínskom registri (Regestrum Varad. 1903, 217, 219). Datovanie vzniku kláštora sa však opiera o jeden zápis v tzv. Bratislavských análoch, ktoré boli napísané na začiatku 13. storočia. Tento zápis hovorí, že kláštor dedikoval k úcte Panne Márii v čase panovania kráľa Gejzu II. v roku 1143 jágerský biskup Martyrius (1143. *Regnante gloriosissimo rege Geyza dedicatum est monasterium in Ciploc in honore S. Marie a venerabili episcopo Martyrio*; SRH I, 127). Napriek istým pochybnostiam (Halaga 1992, 101, pozn. 19) považuje väčšina bádateľov uvedený zápis za hodnoverný. No aj keď ho akceptujeme, zostáva otázka výkladu tohto zápisu – teda či hovorí o zámere založiť, resp. o súhlase k založeniu kláštora (a hlavnej iniciatíve biskupa Martyria, nie Abovcov), alebo už o jeho vysvätení. A ak aj prijmeme prevažujúci názor, že v roku 1143 sa uskutočnila vysviacka, stojíme

³ V prípade kostola v Krásnej publikoval B. Polla dvojaké rozmery: pôvodne uviedol, že rozmery lode dosahovali 5,6×9,1 m, neskôr že vnútorná svetlosť lode bola 4,8×9,2 m. Vnútorná šírka apsidy pri triumfálnom oblúku bola 4,5 m (resp. 4,2 m), hĺbka 3,5 m (resp. 2,6 m; porovnaj Polla 1976, 173; 1986, 55). Pôvodný kláštorňý kostol vo Vértesszentkereszte mal podľa publikovaného plánu vnútorné rozmery lode 7,2×10,5 m (Kozák 1993, graf. plány).

ešte pred otázkou, ktorá časť kláštora vtedy stála. Vzťahovala sa konsekrácia na kláštorný kostol alebo aj na ďalšie kláštorné budovy? A akú podobu mohol mať v tom čase kláštorný kostol?

Podstata problému spočíva v tom, že z kláštorných múrov sa zachovali len nepatrné zvyšky a pôdorys niektorých častí, osobitne kláštorného kostola, bol zrejmy prevažne len zo základových rýh. Uvedená skutočnosť výrazne komplikovala rekonštrukciu stavebného vývoja a limitovala možnosť odlišiť jednotlivé stavebné etapy. B. Polla publikoval dva varianty stavebného vývoja kláštorného kostola. V prvom variante predpokladal, že benediktíni dostali po príchode do užívania pôvodný kostol, ktorý najprv len predĺžili východným smerom, takže vzniklo dlhé jednolodie, ukončené polkruhovou apsidou (obr. 13). Táto prestavba sa mala uskutočniť po roku 1143. Až niekedy na prelome 12. a 13. storočia malo dôjsť k vybudovaniu trojloďovej baziliky (Polla 1976). Neskôr svoju hypotézu prehodnotil, druhú stavebnú etapu zo svojich úvah vypustil a do doby „okolo roku 1143“ datoval vznik trojloďovej baziliky (Polla 1986, 77; 1986a, 410). Dô-

Obr. 13. Krásna nad Hornádom, pôvodná Pollova interpretácia stavebného vývoja kostola. Podľa Polla 1976.

Abb. 13. Krásna nad Hornádom, ursprüngliche Interpretation der baulichen Entwicklung der Kirche. Nach Polla 1976.

vodom zásadne rozdielnych interpretácií mohla byť situácia vo východnej časti trojloďia kláštorného kostola, ktorú však B. Polla opísal len veľmi stručne a okrajovo. V súhrnnej monografii o výskume kláštora sa zmienil o „statickom spevnení“ dvoch východných medzilodových pilierov, ktoré „boli pravdepodobne od úrovne dlážky navzájom spojené previazaným múrom pôvodného kostola“ (Polla 1986, 65–66). Pomerné nejasnú formuláciu ilustrujú plány, na ktorých sú v priestore medzi východnými piliermi trojloďia zaznačené zvyšky kamenných základov (Polla 1986, 54, 56). Zodpovedajú línií triumfálneho oblúka pôvodného kostola, preto by bolo možné považovať ich za jeho zvyšky, čo napokon B. Polla aj konštatoval (1986, 55). Avšak z formulácie, že tento múr „staticky spevňoval“ východné medzilodové piliere „od úrovne dlážky“, vyplýva, že súvisel (aj) so stavbou baziliky a siahal nad (?) úroveň jej dlážky. Dôležitý je tiež poznatok, že základové ryhy „novej zväčšenej svätyně baziliky (...) nadviazali priamo na úskok obvodového muriva a svätyně [pôvodného] kostola“ (Polla 1986, 67), teda siahali až k východnému páru medzilodových pilierov. Práve druhé zistenie zrejme viedlo B. Pollu k počiatočnej hypotéze o predĺžení jednolodového kostola východným smerom. Celková situácia však tak, ako ju Polla v náznakoch opísal, evokuje existenciu chórovej priečky, ktorá predlžovala priestor liturgického chóru po úroveň východných medzilodových pilierov. Analógiu takéhoto vnútorného členenia sakrálneho priestoru je napríklad spomenutý kláštorný kostol v Zsámbeke, kde liturgický chór, oddelený od zvyšku trojloďia murovanou priečkou, zaberá východnú polovicu hlavnej lode (Valter 1996). V benediktínskom kostole v neďalekej Boldve (Maďarsko, okolo 1175–1180)

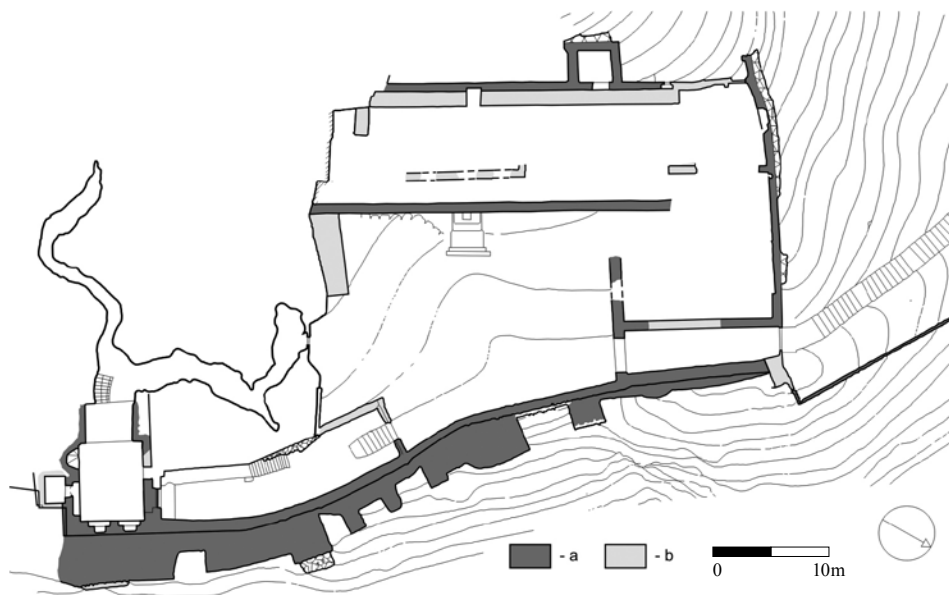
boli liturgickému chóru vyhradené pravdepodobne až dve tretiny hlavnej lode a vymedzovala ho drevená chórová priečka (Valter 1998, 7). Kostol v Boldve je menšou trojloďovou bazilikou s východným párom veží, ktoré postavili nad rovno uzavretými bočnými loďami. Sándor Tóth považoval toto riešenie za modifikáciu „*krásňanského typu s párom veží na východe*“ (Tóth 2001, 244). Predpokladal teda, že kostol v Boldve nadviazal na vzor v Krásnej a že aj tunajší opátsky kostol mal dvojicu veží nad východnými koncami bočných lodí (čo by tiež mohlo vysvetľovať potrebu súvislých základov medzi východnými poľami lodí). K tomuto predpokladu sa priklonil aj Peter Tajkov, ktorý poukázal na možné vzory lombardských stavieb s východnými vežami (Tajkov 2012, 225–226; spektrum analógií by pravdaže bolo možné rozšíriť o iné príklady). B. Polla rekonštruoval dvojicu veží na západnej strane, kde predpokladal tiež emporu. Vychádzal z dvojice paralelných západných múrov. S. Tóth spochybnil Pollovu rekonštrukciu v tom zmysle, že západná časť kostola mohla mať rôznu podobu – mohla tu byť predsieň i empora, nad ktorou sa mohla týčiť aj jedna alebo žiadna veža. S. Tóth sa tiež domnieval, že medzilodové piliere súviseli azda až s gotickou prestavbou kostola (Tóth 2012, 263, pozn. 92), jeho argumentácia (že piliere boli založené nezávisle od stien pôvodného jednoloďového kostola) však protirečí tvrdeniam B. Pollu (1986, 62–63).

Uvedené, značne protichodné hypotézy dokladajú, aká neistá je rekonštrukcia nadzemnej štruktúry opátskeho kostola v Krásnej, dokonca aj baziliková dispozícia je len predpokladom (teoretickou alternatívou je halové usporiadanie lodí, aj keď s ohľadom na jeho frekventovanosť v románskom období menej pravdepodobnou). Bez pochybností môžeme konštatovať, že išlo o trojloďovú stavbu bez priečnej lode, pričom absencia transeptu bola do istej miery charakteristickou črtou románskej architektúry stredovekého Uhorska (vyskytoval sa len zriedkavo a v neskorších fázach romantiky). B. Polla priradil opátsky kostol v Krásnej k bazilikám južného typu, formovaným pod lombardsko-dalmatínsko-talianskym vplyvom (Polla 1986, 76). Vychádzal zo staršieho Gerevichovho názoru, podľa ktorého mali zhodnú provenienciu takmer všetky baziliky v Uhorsku. Tento jednostranný názor je dnes už ťažko akceptovateľný, nevystihuje všetky potenciálne súvislosti. Pôdorysnú analógiu – kombináciu trojloďia bez transeptu, s rovno ukončenými bočnými loďami a svätyňou, ktorú tvoril chórový kvadrát a apsida – môžeme nájsť napríklad aj v Prahe – v Kostole sv. Petra na Poříčí, ktorý býva datovaný prevažne okolo polovice 12. storočia a spájaný s osadou Pražských Nemcov (Dragoun 2002, 134–137).

Skutočnosť, že sa na lokalite nenašiel žiaden výraznejší kameňosochársky článok, sťažuje umeleckohistorické zaradenie stavby, ako zhodnotil už P. Tajkov, a tým aj možnosť overiť či precizovať jej datovanie. Ak však sumarizujeme dostupné poznatky, môžeme pripustiť, že pravdepodobná konsekrácia v roku 1143 sa vzťahovala na trojloďový kláštorň chrám. Spolu s ním sa prinajmenšom začala stavba západného a azda aj východného krídla vnútornej klauzúry. V mieste napojenia kostola a západného krídla sa zachoval úsek muriva, ktorý podľa B. Pollu dokazoval, že obe časti boli stavebne previazané (Polla 1986, 88). Súčasne s kostolom mala vzniknúť aj prvá miestnosť východného krídla (interpretovaná ako sakristia), na ňu napojenú miestnosť však Polla priradil už ďalšej stavebnej fáze. Vychádzal pritom z hĺbky základových rýh, keďže sa v týchto miestach nezachovali takmer žiadne zvyšky murív. Ani autor archeologického výskumu teda nepredpokladal, že by kostol a vnútorná klauzúra vznikli v plnom rozsahu v jednej stavebnej etape. Priebeh ďalšej výstavby vnútornej klauzúry sa snažil časovo ukotviť najmä na základe rotundy – kaplnky v severovýchodnom nároží dispozície, ktorej základové murivo bolo previazané so severným aj východným kláštorňým krídlom. Rotundu s kruhovým pôdorysom lode a vybiehajúcou apsidou zaradil medzi centrálné stavby 9. až 13. storočia. Na tomto základe potom opatrne a neurčito datoval do 12. storočia raz „*začiatok výstavby rotundy*“ (Polla 1984, 190; 1986, 121), raz „*výstavbu rotundy*“ (Polla 1985, 371; 1986, 303). Zostáva teda otáznne, či celý komplex budov aj s rotundou dostavali v priebehu druhej polovice 12. storočia, ako sa domnieva P. Tajkov (2012, 225). Dilemy ohľadne výstavby krásňanského kláštora nepomáhajú riešiť ani skromné sprievodné nálezy. Z 12. storočia pochádzajú mince Štefana II. (1116–1131) a Gejzu II. (1141–1162), ktorými sa P. Tajkov snažil podporiť datovanie kláštorňého

kostola do 12. storočia, zároveň však podotkol, že mince pochádzajú hlavne zo zásyrov a môžu byť spájané tiež s pôvodným jednolodovým kostolom (Tajkov 2012, 121, pozn. 443).

Do nepočetnej skupiny ranostredovekých kláštorov, ktorých okolnosti založenia poznáme pomerne spoľahlivo, patrí **Skalka nad Váhom** (poloha zv. Veľká Skalka). Kláštor založil nitriansky biskup Jakub na svojom majetku v roku 1224, o čom vypovedá v odpisoch zachovaná zakladacia listina (CDSI I, 215 č. 297). V Skalke sa pravdepodobne už od 11. storočia rozvíjal kult zoborského mnicha, pustovníka Benedikta. Miesto Benediktovho pustovníčenia sa spája s jaskyňou v skalnom masíve nad riekou Váh, kde bol zriadený aj kláštor. Už pred jeho založením existoval v lokalite Kostol sv. Benedikta a všetkých svätých, spomínaný v roku 1208. Nie je ale isté, či sa nachádzal na mieste budúceho kláštora (SPS III, 101; Marsina 1997, 94) alebo na mieste, ktoré sa dnes nazýva Malá Skalka a kde podľa legendy Benedikta zabili zbojníci a hodili do Váhu (dnes tu stojí dvojvežový barokový kostol so starším stavebným jadrom, zatiaľ neskúmaným; podľa tradície tu v roku 1520 Juraj Thurzo založil Kaplnku sv. Doroty). V čase založenia kláštora existovala tiež farnosť v blízkej dedine Skalka (vtedy nazývanej Skala). Otázne zostáva datovanie a funkcie, aké v rámci sakrálnej topografie mikroregiónu plnila zaniknutá sakrálna stavba, ktorej zvyšky odkryl v roku 1995 M. Hanuliak (1997) na vyvýšenine Chochel, vzdialenej 800 m od kláštora (súhrnne Nipčová 2011, 22).

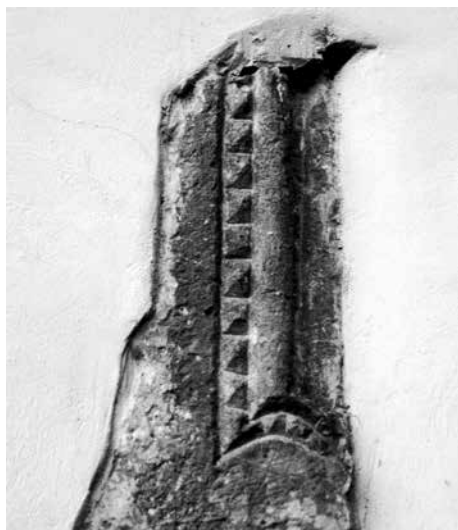
Obr. 14. Skalka nad Váhom, pôdorys zaniknutého kláštora. a – stredoveké murivá, b – novoveké murivá. Podľa Nipčová 2011.
Abb. 14. Skalka nad Váhom, Grundriss des untergegangenen Klosters. a – mittelalterliches Mauerwerk, b – neuzeitliches Mauerwerk. Nach Nipčová 2011.

Zakladacia listina kláštora tunajším mníchom dovoľovala – v rozpore s podstatou benedikťánskeho mníšstva, avšak v menšom protiklade s praxou –, aby aktívne pôsobili medzi veriacimi. Mali právo kázať a sponedať v celej Nitrianskej diecéze. Celkovo však patrili kláštor medzi menšie a majetkovo chudobnejšie zaopatrené rehoľné domy (Marsina 1997, 95–96). Tomu zrejme zodpovedala aj architektonická podoba, hoci o stredovekom stavebnom vývoji opátstva v Skalke vieme stále pomerne málo. Dnes je areál v ruínach a veľká časť viditeľných stavebných zvyškov patrí barokovému, jezuitskému obdobiu kláštora. Od roku 1990 sa tu uskutočnili viaceré stavebno-historické i archeologické prieskumy. Vyplýva z nich, že v 14. storočí bola rozloha kláštora asi o polovicu menšia než na konci stredoveku, keď nadobudla rozsah totožný s dnešným areálom.

Obr. 15. Skalka nad Váhom, ruiny zaniknutého kláštora. Foto B. Pomfyová.

Abb. 15. Skalka nad Váhom, Ruine des untergegangenen Klosters. Foto B. Pomfyová.

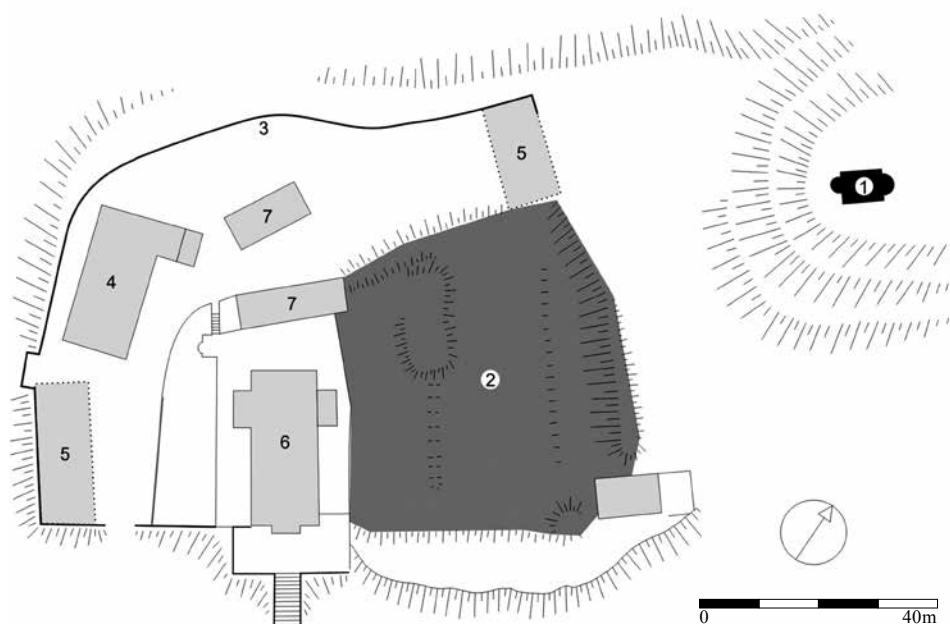
Obr. 16. Skalka nad Váhom, fragment neskororománskeho portálu, sekundárne zamurovaný na treťom podlaží kláštornej kaplnky. Foto B. Pomfyová.

Abb. 16. Skalka nad Váhom, Fragment eines sekundär im dritten Stock der Klosterkapelle eingemauerten spätromanischen Portals. Foto B. Pomfyová.

ktorá sídlila v blízkom Krásne (Valachová 2001, 21–23; Bóna–Lukačka 2013, 122). Zaniknutý kláštor zatiaľ nebol archeologicky skúmaný, jeho poloha je však známa, nachádzal sa v priestore areálu dnešnej rímskokatolíckej fary (obr. 17; Mencl 1937, 128; Bóna–Lukačka 2013, 124). Vo vzdialenosti asi štyridsať metrov stojí malý románsky Kostol sv. Michala. Prostá stavba neposkytuje veľa opôr k datovaniu. V. Mencl (1937, 129) ju zaradil rámcovo do 12. storočia a podľa západnej drevenej emporie usúdil, že išlo o zemepanský kostol (novšia literatúra vidí aj v ňom zemepanskú fundáciu pánov z Krásna; Bóna–Lukačka 2013, 124). Š. Oriško (2002, 44, pozn. 146) navrhol užšie časové vymedzenie vzniku kostola do druhej tretiny 12. storočia na základe portálu (s plne vymurovaným, vpadnutým tympanómom). Okolo kostola sa rozprestiera cintorín, stredoveké pochovávanie na ňom dokladajú monolitné, hrubo opracované kamenné náhrobné

lom (obr. 14, 15). Vnútorne dispozičné členenie kláštora však zostáva neznáme (Nipčová 2011, 22–24). Jedinou stále funkčnou stavbou je trojpodlažná kaplnka, napojená priamo na pustovnícku jaskyňu, teda na samotné centrum kultu. Kaplnka bola viackrát prestavaná a obnovená, má však stredoveké jadro. Na jej treťom poschodí sú sekundárne zamurované fragmenty neskororománskeho portálu (obr. 16). Ide zatiaľ o jediné kamenársky opracované architektonické články, ktoré môžeme (spolu s niektorými úsekmi murív v kaplnke a hradbovom múre) spojiť s počiatočnými stavebnými dejinami kláštora. Profilácia portálového ostenia a výzdoba v podobe tzv. diamantovania majú veľmi blízko k niektorým stavebným prvkom cisterciánskeho kláštora vo Velehrade na Morave. Preto je možné, že Skalka patrila do stavebného okruhu spájaného s velehradským kláštorom, na ktorého vysviacke v roku 1228 bol prítomný i fundátor, nitriansky biskup Jakub (Gajdošová–Paulusová 1997, 42–43). Mladšie stavebné úpravy dokladá gotický portál vedúci do jaskyne.

Pred rokom 1230 vzniklo benediktínske Opátstvo Panny Márie v **Klížskom Hradišti** (dnes časť obce Veľký Klíž), v úzkom pohoria Tribeč. V uvedenom roku vystupoval jeden z tunajších mníchov (*monachus de Clus*) ako svedok v určitom spore (CDS I, 256 č. 360), kláštor teda v tom čase už existoval. Presnú dobu založenia ani zakladateľa nepoznáme. Podľa tradície, zachytenej ešte v stredoveku, mal byť zakladateľom kláštora kráľ Ladislav I. (1077–1095; Valachová 2001, 19–20). Súčasný historický výskum sa však prikláňa k názoru, že išlo o šľachtickú fundáciu niektorého z miestnych zemepanských rodov, azda vlastníka neďalekého hradu na Michalovom vrchu, ktorý bol jedným z prvých kamenných hradov na území Slovenska. Mohlo ísť o členov vetvy Hont–Poznanovského rodu,

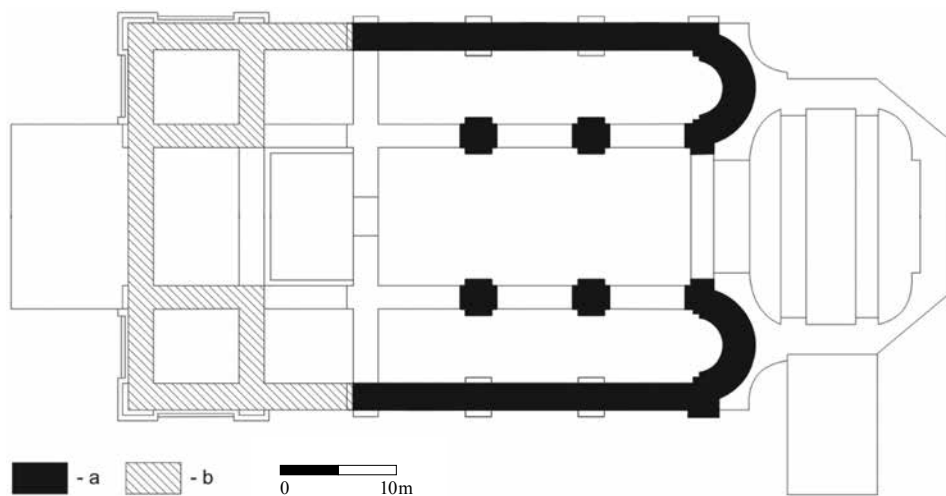
Obr. 17. Veľký Klíž – Klížske Hradište, topografia v lokalite zaniknutého benediktínskeho kláštora. 1 – románsky Kostol sv. Michala archanjela, 2 – poloha stredovekého kláštora, 3 – novoveké opevnenie, 4 – budova fary, 5 – zaniknuté hospodárske budovy, 6 – rímsko-katolícky farský Kostol všetkých svätých, 7 – hospodárske budovy. Podľa Bóna–Lukačka 2013.

Abb. 17. Veľký Klíž – Klížske Hradište, Topographie der Fundstelle des untergegangenen Benediktinerklosters. 1 – romanische Erzengel-Michael-Kirche, 2 – Lage des mittelalterlichen Klosters, 3 – neuzeitliche Befestigung, 4 – Pfarrhaus, 5 – untergegangene Wirtschaftsgebäude, 6 – römisch-katholische Allerheiligenkirche, 7 – Wirtschaftsgebäude. Nach Bóna–Lukačka 2013.

platne, aké sa v našom prostredí vyskytovali od 11. do začiatku 14. storočia (Hanuliak 1979). Nevieme, aká bola časová následnosť vzniku kostola a kláštora, ani aký bol medzi nimi vzťah. No ich takmer bezprostredná blízkosť dovoľuje predpokladať, že boli vlastnicky alebo (aj) organizačne prepojené. S podobnou koexistenciou sakrálnych stavieb sa stretávame aj v iných stredovekých kláštoroch.

Podobne nejasné sú aj okolnosti založenia kláštorov v Ludaniciach a Hronovciach-Čajakove. Kláštor sv. Kozmu a Damiána v **Ludaniciach** mal podľa tradície vzniknúť za kráľa Imricha (1196–1204; Erdélyi–Sörös 1912, 183; Trochta 1964, 45–47). Historici prisudzujú založenie opátstva zemepanskému rodu Ludanickovcov (Lukačka 2002, 100; Kolostorok 2008, Ludány). Prvý hodnoverný záznam potvrdzujúci existenciu kláštora pochádza z roku 1327. Tunajší opát v uvedenom roku požiadal spolu s opátmi kláštorov v Klíži (Klížskom Hradišti), Krásnej nad Hornádom a na Zobore Nitriansku kapitolu o hodnoverný prepis buly pápeža Honorio III. z roku 1225, vyzývajúcej benediktínov v Uhorsku k zvolaniu kapitolu a k reforme (Trochta 1964, 46; Valachová 2001, 28). Kláštor v Ludaniciach úplne zanikol. Archeologický výskum a geofyzikálny prieskum – prvý uskutočnený v rokoch 2005 až 2007, druhý v rokoch 2012 a 2013 – verifikovali polohu kláštora v centre dnešných Ludaníc. Podarilo sa tiež objasniť základnú dispozíciu, ktorá vychádzala z klaústralnej schémy s ústredným rajsým dvorom. Celkový obraz však stále zostáva veľmi torzálny. A to nielen čo sa týka architektonickej podoby – osobitne to platí pre kláštorňú kostol, o ktorom najviac informácií sprostredkúva opis v kanonickej vizitácii z roku 1780 – ale aj chronológii výstavby. Rámcovo bolo do 14. storočia na základe nálezu hypocausta datované južné kláštorňé krídlo, pristavané pravdepodobne k staršiemu východnému krídlu (Hanuš–Kušnírák 2014).

Benediktínsky Kláštor sv. Spasiteľa v **Hronovciach-Čajakove** (predtým Lekýr) vznikol pravdepodobne v prvej polovici 13. storočia. Nachádzal sa pritom len 9 km od iného kláštora –

Obr. 18. Hronovce-Čajakovo, niekdajší benediktínsky kláštorňý kostol. a – stojace románske murivá, b – zaniknuté románske murivá. Podklad Archív Pamiatkového úradu SR, Zbierka schematických zameraní, sign. V 1319.

Abb. 18. Hronovce-Čajakovo, ehemalige Klosterkirche der Benediktiner. a – stehendes romanisches Mauerwerk, b – untergegangenes Mauerwerk. Vorlage Archiv des Slowakischen Denkmalamts, Sammlung schematischer Vermessungen, Sign. V 1319.

v Bíni. Existencia opátstva v Čajakove je v písomných prameňoch prvýkrát nepriamo doložená v listine z roku 1255 alebo 1256, v ktorej je zmienka o opátovi zo Serafína (*abbatis de Sereful*; CDSI II, 339 č. 489). V roku 1264 sa spomína priamo kláštor (*monasterium de Serephel*), v roku 1320 je doložené aj patrocínium sv. Spasiteľa (*monasterium Sancti Salvatoris de Serephyn*; Hervay 2001, 500–501). Pomenovanie Sereful, Serephel sa pravdepodobne vzťahuje na meno zakladateľa kláštora – bližšie neznámeho Serafína, snáď z rodu Kačičovcov (Kolostorok 2008, Lekér). V čase prvej zmienky už zaiste stál trojlodňový kláštorňý kostol, ktorý sa zachoval ako jediná stavebná časť kláštora, hoci v zbarokizovanej podobe a bez západnej časti, zničenej na konci druhej svetovej vojny (obr. 18). Mal podobu trojlodňovej baziliky bez priečnej lode s trojicou východných apsid a dvomi západnými vežami. Lode, dnes plochostropé, boli pravdepodobne zaklenuté a dosahovali dĺžku štyroch klenbových polí. Dodnes ich oddeľujú zrejme ešte románske medzilodňové piliere a polkruhové arkády; tento členiaci systém vykazuje isté podobnosti s medzilodňovými piliermi v Diakovciach. Apsidy bočných lodí mali polkruhový pôdorys, presný tvar hlavnej svätyně nepoznáme, existuje aj hypotéza, že sa pod ňou pôvodne mohla nachádzať krypta (Fackenberger–Menclovci 1957, 186). Zlý technický stav kostola si v 18. storočí vynútil barokovú prestavbu, uskutočnenú v niekoľkých etapách. Kostol v tom čase predĺžili o novú západnú vežu a strednú apsidu nahradili novým presbytériom. V roku 1945, na konci druhej svetovej vojny, došlo počas ústupu nemeckých vojsk k výbuchu, pri ktorom bola zničená západná časť kostola. Súčasný farský chrám s novopostaveným západným priečelím je tak len torzo barokovo prestavaného románskeho kláštorňého chrámu. V 90. rokoch 20. storočia sa uskutočnila jeho obnova, pri ktorej boli odkryté a prezentované východné okná v apsidách (Katalóg 2011). Kostol ani jeho okolie však zatiaľ neboli dôkladnejšie skúmané. Po poškodení stavby v roku 1945 sa v deštruovaných murivách našli fragmenty románskych architektonických článkov – kockové hlavice, konkávne kanelované drieky stĺpikov, pätky s nárožnými drápkami, fragment oblúčkového vlysu. Pôvodne mohli tvoriť súčasť zaiste bohatej výzdoby veží, združených okien a hlavného západného portálu. Niektoré z týchto stavebných prvkov sú uložené v interiéri kostola (obr. 19), ďalšie sú nezvestné. Zachované i dokumentované články predstavujú pomerne bežné ukážky románskeho tvaroslovia, no kanelované drieky a motív pretínajúcich sa oblúčkov na vlyse predsa len vypovedajú o zvýšenom dôraze na dekoratívny kameňosocho-

Obr. 19. Hronovce-Čajakovo, architektonické články (päťka a fragment kanelovaného stĺpika) z kláštorného kostola. Foto B. Pomfyová.

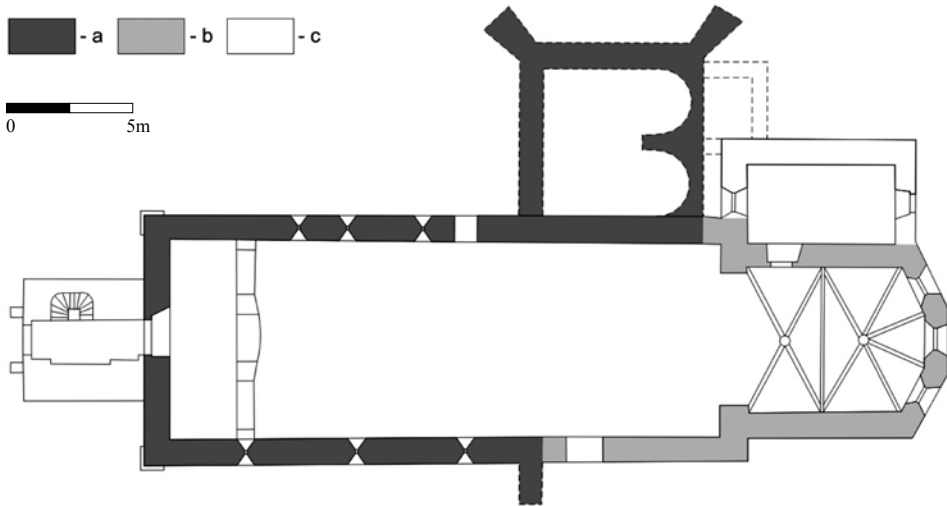
Abb. 19. Hronovce-Čajakovo, architektonische Elemente, Basis und Fragment einer kannelierten Säule aus der Klosterkirche. Foto B. Pomfyová.

somných prameňov, v prípade ktorého tiež stoja oproti sebe názory o benediktínskom rehoľnom dome (Hervay 2001, 543; Kolostorok 2008, Hanva) a johanitskej komende (Slivka 1987, 391).

K lokalitám, kde je sporná už samotná existencia kláštora, patrí **Bíňa-Opátske**. V rokoch 1962 až 1963 tu Alojz Habovštiak archeologicky preskúmal väčší jednolodový kostol s polkruhovou apsidou (obr. 21). Počiatkové veľmi opatrné úvahy autora výskumu, či by nemohlo ísť aj o kláštorný kostol (Habovštiak 1963, 176; 1966, 16–17), sa postupne zmenili na konštatovanie, že kostol „súvisí s tunajšou prítomnosťou benediktínov už v prvej polovici 11. storočia“ (Ruttikay 2002, 174). Problémom je však nielen funkcia, o ktorej vieme s istotou povedať iba toľko, že kostol slúžil začiatkom 14. storočia ako farský chrám, ale aj skoré datovanie stavby (do úvahy prichádza skôr druhá polovica 11. storočia, alebo možno až prelom 11. a 12. storočia;

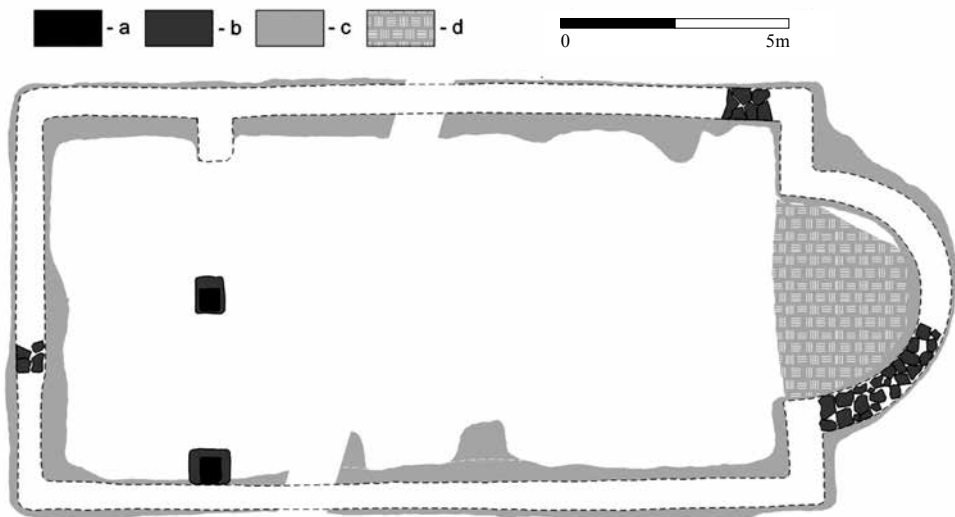
rásy detail a o neskororománskych slohových súvislostiach prvej polovice 13. storočia. Pravdepodobne nebude príliš mylné datovanie čajakovského kostola do doby kráľa Ondreja II. (1205–1235; Fackenberger–Menclovci 1957, 186), resp. medzi roky 1220 až 1240 (SPS I, 257). Vzhľadom na blízkosť lokalít sa otvára otázka možných súvislostí s kláštorným kostolom v Bíni, sústaveným v prvých dvoch desaťročiach 13. storočia, kde sa uplatnili napr. podobné polygonálne hranené drieky klenbových podpôr. Fragmentárne zachované tvaroslovie však nedokazuje priame dielenské vzťahy.

Benediktíni mali s veľkou pravdepodobnosťou rehoľné domy aj na ďalších miestach. Na iných lokalitách však chýbajú dostatočne presvedčivé argumenty pre rádovú príslušnosť kláštora alebo vôbec pre jeho existenciu. Príkladom sú dva kláštory v regióne Gemer. V metácii Plešiveckého panstva z roku 1243 sa spomína bezmenný kláštor (*monasterium*; CDSI II, 85–88 č. 130), ktorý býva zhodne lokalizovaný do **Lipovníka** a stotožňovaný s tamojším Kostolom sv. Jána Krstiteľa (obr. 20). Starší názor, že išlo o cisterciánske opátstvo, bol vyvrátený. Podľa hypotézy M. Slivku tu pôsobili johaniti. Menovaný bádateľ vychádzal z blízkosti cestného ťahu, na ktorom mali johaniti spravovať hospic, z patrocínia Jána Krstiteľa a z dvojapsidovej kaplnky, ktorú odkryl archeologický výskum na severnej strane románskej lode kostola (Slivka 1991, 110; 1992). Avšak žiadna z uvedených okolností, ani ich súhra nie je spoľahlivým indikátorom rádovej príslušnosti. Ako ďalšia alternatíva sa objavuje názor o benediktínskom kláštore (Tököly 2001). Rádovú príslušnosť kláštora spomínaného v roku 1243 treba ale naďalej považovať za neistú. Ďalším gemerským príkladom je Kláštor sv. Juraja v **Chanave** (prvýkrát doložený v roku 1293), známy len z písomných prameňov,

Obr. 20. Lipovník, pravdepodobne niekdajší kláštorňý kostol neznámej rehole. a – románske kvádrové murivá, b – gotické murivá, c – novoveké murivá. Podľa Slivka 1992, upravené.

Abb. 20. Lipovník, wahrscheinlich ehemalige Klosterkirche eines unbekanntes Ordens. a – romantisches Quadermauerwerk, b – gotisches Mauerwerk, c – neuzeitliches Mauerwerk. Nach Slivka 1992, bearbeitet.

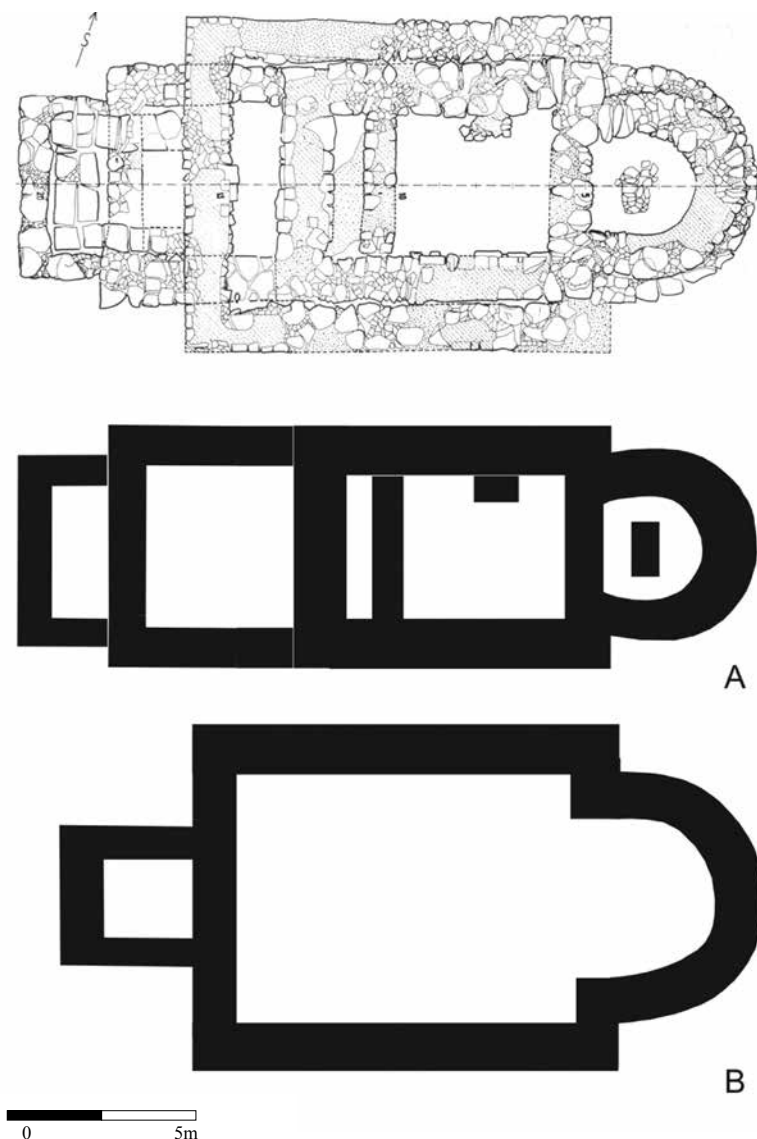

Obr. 21. Biňa, poloha Opátske, zaniknutý kostol v mieste zaniknutej stredovekej dediny. a – nadzákladové murivo, b – základy, c – základová ryha, d – dlážka. Podľa Pomfyová–Samuel–Žažová 2014 na základe nepublikovaných archívnych materiálov A. Habovštiaka.

Abb. 21. Biňa, Lage Opátske, untergegangene Kirche an der Stelle einer mittelalterlichen Dorfwüstung. a – Mauerwerk über dem Fundament, b – Fundament, c – Fundamentrinne, d – Fußboden. Nach Pomfyová–Samuel–Žažová 2014 auf Grundlage unveröffentlichten Archivmaterials von A. Habovštiak.

Pomfyová–Samuel–Žažová 2014, 58–61). Do 11. storočia býva niekedy kladený tiež vznik kostola v zaniknutej dedine **Bratka** pri Leviciach (obr. 22), pri ktorom mala byť s odstupom času zriadená grangia benediktínskeho kláštora (Ruttikay 2002, 173–174). Pritom ku kostolu v Bratke máme ako k jednej z mála ranostredovekých sakrálnych stavieb k dispozícii písomné pramene, z ktorých vyplýva, že kostol bol vysvätený v roku 1156 a mal plniť funkciu farského kostola. Základateľom bol istý Euzidinus. On aj jeho dvaja synovia boli v roku 1158 už mŕtvi, a tak Bratku

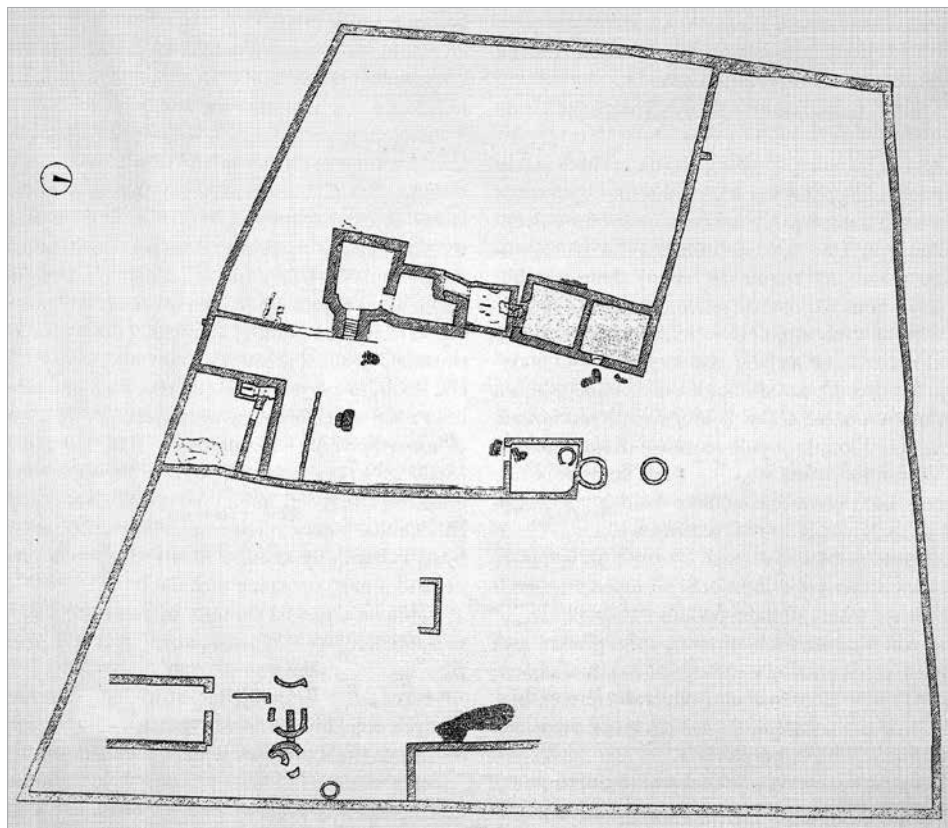
zdedil Euzidinov brat Štefan, ktorý, keďže nemal potomkov, sa rozhodol dedinu aj s kostolom darovať kláštoru v Hronskom Beňadiku (CDS I, 79–80 č. 82, 81–82 č. 84). Z vlastníckeho kostola svetského zemepána sa tak stal vlastnícky kostol kláštora – cirkevného zemepána. Nemalo to však žiadny vplyv na zmenu jeho farskej funkcie, tá je potvrdená ešte koncom 14. storočia (1389). Euzidinus kostol pomerne bohato obdaroval. Okrem iného pridilil ku každému z troch oltárov v kostole jedného klerika. Ak vyjdeme z predpokladu, že sa títo klerici riadili princípom *vita communis*, potom môžeme v súvislosti s Bratkou hovoriť o akomsi malom kláštore, čím by

Obr. 22. Levice, poloha Bratka, zaniknutý kostol v mieste zaniknutej stredovekej dediny, superpozícia staršej (A) a mladšej (B) stavby a ich jednotlivé pôdorysy. Podľa Habovštiak 1963a.

Abb. 22. Levice, Lage Bratka, untergegangene Kirche an der Stelle einer mittelalterlichen Dorfwüstung, Superposition eines älteren (A) und jüngeren (B) Baus und deren jeweiligen Grundrisse. Nach Habovštiak 1963a.

azda bolo možné zdôvodniť aj dve prístavby na západnej strane kostola (Pomfyová 2005). Je to však len jedna z možných interpretácií, ktorá v žiadnom prípade nedokazuje benediktínsku filiálku s regulárnym mníšskym životom a už vôbec nie datovanie do 11. storočia. Čisto hypotetické a – aspoň zatiaľ – nepreukázané, hoci niekedy prezentované ako historická skutočnosť, sú aj úvahy o benediktínskych filiálkach na majetkoch významných opátstiev, napr. v **Pohraničiach** či v **Kláštore pod Znievom**, kde mal majetky Zoborský kláštor, alebo v Iliji, o ktorom sa ešte zmienim. Prehodnotenie si žiada taktiež hypotéza o kláštore v polohe **Pažica pri Spišskej Kapitule** (obr. 23), voči ktorej relevantné protiargumenty uviedol L. Koszta (2009).

Obr. 23. Spišské Podhradie – Spišská Kapitula, poloha Pažica, archeologicky preskúmaný zaniknutý areál v blízkosti stredovekého prepoštstva. Podľa Vallašek 1999, upravené.

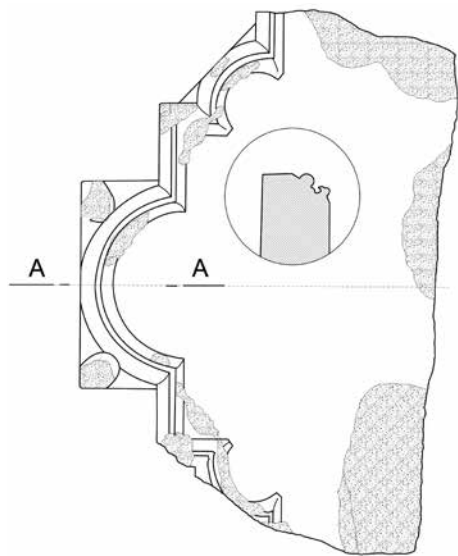
Abb. 23. Spišské Podhradie – Spišská Kapitula, Lage Pažica, archäologisch untersuchtes untergegangenes Areal in der Nähe der mittelalterlichen Propstei. Nach Vallašek 1999, bearbeitet.

Cisterciáni

Na území Slovenska evidujeme len dve cistercie, o ktorých existencii netreba pochybovať – ženský kláštor v Bratislave a mužské opátstvo v Spišskom Štiavniku.

V **Bratislave** bola v roku 1235 na žiadosť pápeža Gregora IX. inkorporovaná do cisterciánskeho rádu už existujúca ženská komunita. Jej pôvodná rádová príslušnosť zostáva neznáma. Za najpravdepodobnejšiu je považovaná úvaha o benediktínoch alebo komunite kajúcnych žien bez pevnej rádovej štruktúry (Slivka 1991, 112–113; Šedivý 2006, 108–110). Kláštor cisterciá-

niek, zasvätený Márii Magdaléne, figuruje medzi rokmi 1238 až 1268 v súvislosti s darmi, konfirmáciou ich majetku či predajom viníc opátovi v Heiligenkreuzi. V 70. rokoch 13. storočia, v čase okupácie mesta Přemyslom Otakárom II., nastalo zrejme obdobie úpadku. Niektorí autori dokonca predpokladajú zánik kláštora, čomu však protirečí listina bratislavskej kapituly z roku 1290, ktorá spomína donáciu cisterciánkam (Šedivý 2006, 111–112). V roku 1297 daroval Ondrej III. bývalý majetok cisterciániek klariskám. V listine z uvedeného roku sa píše, že kláštor je dávno opustený, mníšky pomreli a kláštorný majetok zostal bez správy (Hervay 1984, 158; Pramene III, 279 č. 145). Vo všeobecnosti je akceptovaný názor, že kláštor cisterciániek sa nachádzal v miestach neskoršieho klariského kláštora, čo však nie je také isté (Šedivý 2006, 112–113). Text donačnej listiny Ondreja III. totiž rozlišuje medzi kláštorom cisterciániek, ktorý situuje pred mesto Bratislava (mimo hradieb – *ante civitatem*), a jeho majetkami na území mesta (*in territorio civitatis*), ktoré, keďže neboli využívané, dostali klarisky. Tie sa usadili v Bratislave zrejme už pred rokom 1297, a to, ako vraví text listiny, „z rozhodnutia a s povolením bratislavských mešťanov (...) v kúrii či na pozemku danom mešťanmi“. Spoľahlivú odpoveď na otázku, kde stál bratislavský kláštor cisterciániek, nepriniesol zatiaľ ani archeologický výskum. Potvrdila sa síce existencia starších murív na mieste klariského kláštora, tieto však nie je možné bezpečne interpretovať ako kláštornú architektúru. Autor archeologického výskumu ho síce spojil s areálom cisterciániek, vychádzal však najmä zo vžitého názoru o jeho lokalizovaní na mieste klariského kláštora (Lesák 2008). Zistenie, že klariský kostol bol pristavaný k staršiemu objektu, typovo pripomínajúcemu meštiansku architektúru (dom so vstupnou šijou; tamtiež, 20),

br. 24. Spišský Štiavnik, fragment pätky zväzkového piliera zo zaniknutého cisterciánskeho kláštora. Podľa Javorský 1981.
Abb. 24. Spišský Štiavnik, Fragment der Basis eines Bündelpfeilers aus dem untergegangenen Zisterzienserkloster. Nach Javorský 1981.

by mohol hovoriť i v prospech doslovného výkladu citovanej listiny z roku 1297. Teda, že kláštor klarisiek nepostavili na mieste cisterciánskeho, ale „v kúrii či na pozemku danom mešťanmi“.

Pokiaľ ide o Opátstvo Blahoslavenej Panny Márie na Spiši, v dnešnom **Spišskom Štiavniku**, prevážil názor, že prvou zmienkou o ňom je záznam v Štatútoch generálnej kapituly cisterciánov z roku 1223. Podľa tohto záznamu žiadal o založenie opátstva palatín Dionýz, komorník kráľa Ondreja II. a spišský župan. Obhliadkou miesta pre výstavbu kláštora boli poverení opáti zo Sulejowa a Koprzywnice, materskou inštitúciou sa mal stať malopoľský Wąchock, zriadený v morimondskej línii. Na základe uvedenej správy sa ako rok založenia spišského opátstva obvykle uvádza dátum 1223. Hlavná iniciatíva sa pripisuje spišskému kniežatovi a haličskému kráľovi Kolomanovi, synovi Ondreja II., prípadne aj samotnému Ondrejovi. Východiskom pre toto tvrdenie je listina z roku 1260, v ktorej kráľ Belo IV. potvrdil majetky, ktoré kláštoru už predtým daroval spolu s Kolomanom

(napr. Hervay 1984, 172–180; Slivka 1991, 101–106). Uvedenú vžitú interpretáciu spochybnil M. Homza, podľa ktorého sa údaj z roku 1223 vzťahuje na iný, bližšie neznámy kláštor kdesi na severovýchode Slovenska (v tomto priestore je prítomnosť cisterciánov v stredoveku doložená ešte na dvoch lokalitách – v obci Vysoká a v Bardejove). Za prvú spoľahlivú zmienku o štiavnickej filiácii považuje až prameň z roku 1237, keď malo dôjsť k presídleniu už existujúceho kláštora do Lučivnej (čo sa však nestalo). Založenie opátstva predpokladá ešte za života kráľovnej Gertrúdy († 1213). V nej a jej manželovi, kráľovi Ondrejovi II. vidí zakladateľov. Materským

kláštorom bol podľa Homzu priamo Morimond (Homza 2009, 255–262). Najnovšia literatúra však naďalej zotrúva na spojení záznamu z roku 1223 so spišským opátstvom (Števík 2010, 9–10; Vída 2011, 24–26).

Spišský Štiavnik bol významnou cirkevnou inštitúciou. Tunajší opáti sa angažovali v mnohých hospodárskych, diplomatických aj súdnych záležitostiach. V 13. storočí pôsobil ako hod-

Obr. 25. Spišský Štiavnik, hlavice zo zaniknutého cisterciánskeho kláštora. Foto B. Pomfyová.

Abb. 25. Spišský Štiavnik, Kapitelle aus dem untergegangenen Zisterzienserkloster. Foto B. Pomfyová.

novné miesto (*locus credibilis*), čo je prekvapujúce, pretože žiadny iný cisterciánsky kláštor v Uhorsku nevykonával verejnonotársku funkciu. Dôvodom bola skutočnosť, že cisterciánske konventy nesmeli disponovať vlastnou pečaťou až do roku 1335, keď tento zákaz zrušil pápež Benedikt XII. (sám cistercián). Zdá sa, že ani konvent v Spišskom Štiavniku nemal vlastnú pečať a hodnovernosť vydávaných listín potvrdzoval pečaťou opáta (Rábik 2003, 334). Medzi uhorskými cisterciánskymi kláštorami bolo spišské opátstvo jedným z najväčších pozemkových vlastníkov, v roku 1260 dosahoval jeho majetok rozlohu 261, podľa iných údajov až 290 km², i keď neskôr sa neradil medzi bohaté inštitúcie. Otázne je, do akej miery sa význam a ekonomické zázemie odrzradili v architektonickej podobe kláštora. Otázka je o to dôležitejšia, že kláštor je vo všeobecnosti považovaný za jedno z hlavných stavebných centier regionálnej spišskej architektúry i s možným nadregionálnym presahom vplyvu. Vychádza sa pritom ale viac zo všeobecných teórií o význame cisterciánskej architektúry než zo stavebných zvyškov zaniknutého kláštora. Jeho archeologický výskum mohol byť zatiaľ realizovaný len v obmedzenej miere a nepriniesol informácie, ktoré by pomohli spresniť okolnosti založenia či postupnosť výstavby kláštora. Potvrdil sa predpoklad, že na mieste kláštorného kostola bola v baroku vybudovaná dodnes stojaca sýpka (lokalita sa nachádza v extraviláne obce Spišský Štiavnik, v priestore parku renesančného kaštieľa). Uvažuje sa, že kostol bol vybudovaný podľa vzoru materského kláštora vo Wąchocku a teda reprezentoval redukovanú verziu tzv. bernardinského plánu s pravouhlým presbytériom a jednou pravouhlou kaplnkou na oboch ramenách transeptu. Keďže sa však pôdorys kostola nepodarilo verifikovať, zostáva táto úvaha len v rovine hypotézy. Kláštorné budovy sa nachádzali južne od kostola, kde boli zachytené stredoveké murivá. Uvažuje sa tiež o staršej drevenej fáze (Kopták 2012, 65–214). Na možnosť stavebného provizória poukazuje azda aj zámer presídliť kláštor v roku 1237 do neďalekej Lučivnej. Hoci k translokácii nedošlo, je málo pravdepodobné, že by bola plánovaná, ak by už opátstvo disponovalo honosnejšou kamennou architektúrou (Pomfyová 2003, 185, pozn. 40). Či však „provizorium“ predchádzalo aj výstavbe samotného kláštorného kostola, nie je možné nateraz zodpovedať. Z lokality pochádza viacero architektonických článkov, medzi nimi dve pätky zväzkových pilierov, totožné s pätkami pilierov neskororománskeho prepoštského kostola v Spišskej Kapitule. Jedna z nich sa našla pri úprave poľnej cesty (obr. 24; Javorský 1981, 82), druhá je zamurovaná v stene barokovej sýpky (Kopták 2012, 144). Ak prijmeme predpoklad, že sú dokladom stavebných súvislostí medzi Spišskou Kapitulou a Spišským Štiavnikom, potom treba s výstavbou kláštorného kostola počítať rozhodne ešte pred polovicou 13. storočia. Slohovo pomerne jednoznačné sú fragmenty zväzkových pilierov, tvorené valcovými driekmi, a hlavice s listovým dekorom (obr. 25), ktoré

sa tiež našli na poľnej ceste v blízkosti zaniknutého kláštora (Javorský 1981, 82). Prinajmenšom časť z nich bola však už predtým známa a na miesto nálezu sa dostala sekundárne. No ani skutočnosť, že nepoznáme primárne nálezové okolnosti, zásadnejšie nespochybňuje predpoklad, že pochádzajú z cisterciánskeho opátstva (Pomfyová 2000, 57, pozn. 71). Súvisia však až so stavebnou fázou po požiari, ku ktorému došlo pravdepodobne v roku 1260 alebo krátko pred ním (Vida 2011, 25–26).

Filiou štíavnického opátstva sa mal stať kláštor v Dionýzovom údolí (*Vallis Dyonisii*) na brehu rieky Tuhár (Tuhársky potok) v blízkosti **Lučenca**. V rokoch 1239 až 1240 plánoval kláštor založiť palatín Dionýz, ktorý tu získal pozemky od kráľa Ondreja II. Jeho zámer však prekazil vpád Mongolov (1241). Predpokladá sa, že k založeniu kláštora nedošlo, keďže Dionýz v boji proti Mongolom padol (Homza 2009, 258–259), alebo že jeho úmysel dokončili synovia, avšak kláštor dedikovaný sv. Štefanovi kráľovi neodovzdali cisterciánom, ale benediktínom (Kolostorok 2008, Szentkirály 1.).

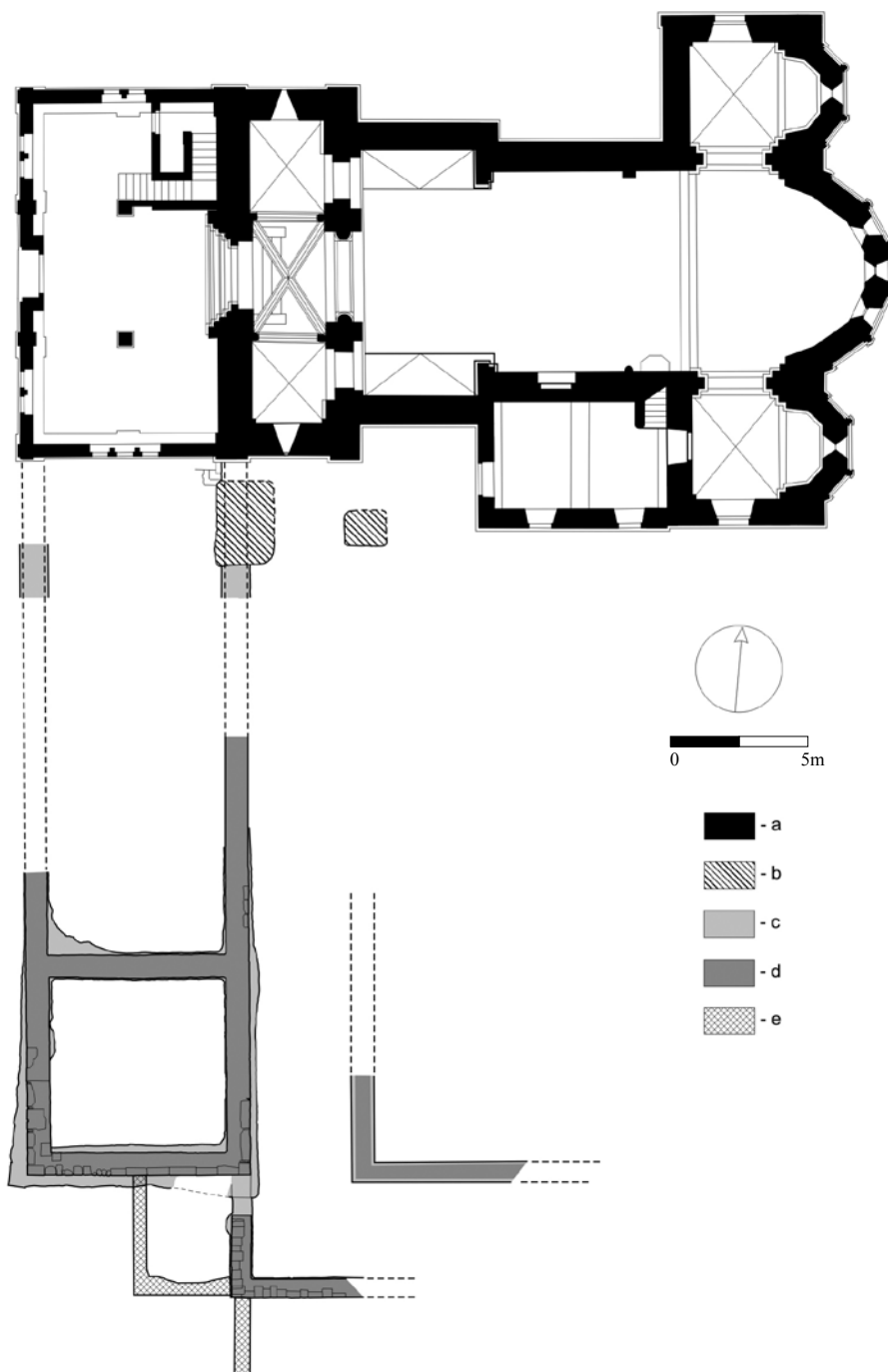
V Rábík nedávno upozornil na existenciu cisterciánskeho kostola, resp. kaplnky v šarišskej obci **Vysoká** (2006, 78, pozn. 174). Dokladajú ju dve listiny z rokov 1352 (*versus sanctuarium capelle in dicta villa Výzka habite*) a 1401 (*in eandem villam Výzoka vocatam prope sanctuarium cisterciensium in eadem fundata*). Cisterciáni sa spomínajú aj v **Bardejove**. Podľa listiny z roku 1247 (z hľadiska pravosti spornej) predstúpili mnísi z poľskej Koprzywnice, usadení pri bardejovskom Kostole sv. Egídia, pred kráľa Belu IV. a žiadali o opätovné určenie hraníc ich majetku, keďže staré chotárne znaky im svojvoľne zničili prešovskí Nemci a postavili si nové vo svoj prospech (CDSI II, 193–194 č. 274). Ani v jednom, ani v druhom prípade však nevieme, či išlo o kláštor alebo, čo je omnoho pravdepodobnejšie, o hospodársky dvor (grangiu), resp. „*objekt nižšej monastickej úrovne*“, ktorý v prípade Bardejova zanikol ešte v priebehu 13. storočia (Slivka 1991, 107–110; 1998, 83–84).

Premonštráti

Premonštráti mali v stredoveku na území Slovenska šesť kláštorov – v Bíni, Bzovíku, Jasove, Kláštore pod Znievom, Lelese, Šahách. Niekedy sa medzi premonštrátske kláštory radí aj Konvent sv. Mikuláša v Nižnej Myšli (prvýkrát spomínaný v roku 1288), v jeho prípade však zrejme išlo o kolegiátnu kapitolu (Žažová 2012, 26–28). Z uvedených šiestich kláštorov boli štyri šľachtickými fundáciami, pričom tri z nich – v Bzovíku, Bíni a Šahách – založili členovia rodu Hont-Poznanovcov.

V **Bzovíku** vystriedali premonštráti, ako už bolo uvedené, benediktínov v roku 1180 alebo 1181. Časť bádateľov predpokladá podobnú situáciu aj v Bíni a Jasove, ani v jednom prípade však na to neexistujú dostatočné argumenty.

V **Bíni** obdaroval zemepán Omodej z Hont-Poznanovského rodu „*svoj*“ kláštor predtým, než sa v roku 1217 zúčastnil križiackej výpravy po boku kráľa Ondreja II. Dozvedáme sa o tom z neskoršieho testamentárneho odkazu Omodejovho syna Štefana (1273). Z listiny však nevyplýva, že zakladateľom kláštora bol Omodej, ani že k založeniu došlo v roku 1217, ako sa niekedy uvádza. Omnoho pravdepodobnejšie je, že Omodej obdaroval už existujúcu inštitúciu, v prospech čoho hovorí aj architektúra kláštorného kostola, postaveného na začiatku 13. storočia, zrejme v jeho prvých dvoch desaťročiach. Biňa chýba v tzv. ninivskom katalógu premonštrátskych kláštorov, zostavenom v roku 1235, z čoho prameňa isté pochybnosti o pôvodnej rádovej príslušnosti tunajšieho kláštora. Dôvodom pre absenciu Bíne v katalógu však mohlo byť viacero (kláštor nemusel byť, podobne ako konvent na Zajačom ostrove v Budapešti, vizitovaný, alebo ho mohli vynechať pri zhotovovaní obsahovej kópie v 15. storočí, v ktorej sa katalóg zachoval). Na južnej strane kostola boli archeologicky preskúmané zvyšky vnútornej klauzúry (obr. 26). Ukázalo sa, že na mieste neskorších kláštorných budov existoval starší cintorín, na ktorom sa pochovávalo najneskôr v prvej polovici 12. storočia (podľa nálezu mince kráľa Kolomana [1095–1116] v jednom z hrobov), čo posilňuje domnienku o staršej sakrálnej stavbe. V uvedenej dobe bolo pochovávanie pri kostoloch spoločenskou normou, ktorú prikazovali aj zákony (Prvý zákon-

Obr. 26. Biňa, niekdajší kláštorňý kostol premonštrátov a archeologicky preskúmané zvyšky vnútornej klauzúry. a – stojaci kostol, b – najstaršie, archeologicky zistené murivá, c – základy, d – nadzákladové časti murív, e – prístavby. Podľa Pomfyová–Samuel–Žažová 2014 na základe nepublikovaných archívnych materiálov A. Habovštiaka.

Abb. 26. Biňa, ehemalige Klosterkirche der Prämonstratenser und archäologisch untersuchte Überreste der inneren Klausur. a – stehende Kirche, b – ältestes, archäologisch festgestelltes Mauerwerk, c – Fundament, d – Mauerwerksteile über dem Fundament, e – Anbauten. Nach Pomfyová–Samuel–Žažová 2014 auf Grundlage unveröffentlichten Archivmaterials von A. Habovštiak.

ník kráľa Ladislava z roku 1095, Prvý zákonník kráľa Kolomana z obdobia krátko po r. 1095). Potreba zákonnej reglementácie ale zároveň naznačuje, že ešte nešlo o úplne vžitú normu a jej všeobecné presadenie si zaiste vyžadovalo istý čas. Môže byť preto metodicky chybné, ak sa na základe dokladov pochovávaní z prvých desaťročí 12. storočia (alebo ešte skoršieho obdobia), či už v Bíni, alebo aj na iných lokalitách automaticky predpokladá sakrálna stavba. Na druhej strane blízkosť Bine k Ostrihomu – jednému z vtedajších hlavných mocenských a cirkevných centier Uhorska – zvyšuje pravdepodobnosť predpokladu, že tu uvedená norma platila, a teda že zachovaný kláštorňý kostol mal svojho predchodcu. Avšak úvahy, či to bol kláštorňý alebo iný kostol, by boli čistou špekuláciou. Na lokalite sa zatiaľ nepodarilo preukázať existenciu staršej sakrálny stavby. Podľa všetkého ňou nebola ani Kaplnka dvanástich apoštolov (obr. 27), ktorej

Obr. 27. Biňa, niekdajší kostol premonštrátov a Kaplnka dvanástich apoštolov. Foto M. Samuel.
Abb. 27. Biňa, ehemalige Prämonstratenserkirche und Kapelle der zwölf Apostel. Foto M. Samuel.

výstavba zrejme nadviazala na výstavbu zachovaného kláštorňého (dnes farského) kostola (podrobnejšie Pomfyová–Samuel–Žažová 2014).

Kláštor v **Šahách** založil vysokopostavený bán Martin z Hont-Poznanovského rodu pred rokom 1235. Konsekrácia kláštora sa uskutočnila ešte pred mongolským vpádom (1241), zúčastnil sa na nej aj kráľ Belo IV. (1235–1270). Fundátor pri tejto príležitosti odovzdal patronátne právo nad kláštorom panovníkovi. Počas mongolského vpádu sa stratila zakladacia listina aj listina o kráľovskom patronáte. Preto v roku 1245 vydal kráľ na žiadosť vdovy po bánovi Martinovi novú zakladaciu listinu a v roku 1268 na žiadosť prepošta, predstaveného kláštora, novú listinu o patronáte. Oba dokumenty spätne informujú o okolnostiach založenia a s prihliadnutím na ďalšie skutočnosti umožňujú vymedziť vznik kláštora, resp. vydanie pôvodnej zakladacej listiny, do pomerne úzkeho časového rámca rokov 1223 až 1235 (Žažová 2014, 383–385). Z hľadiska stavebných dejín je dôležitý poznatok o „*vysvätení menovaného kláštora*“ (*consecrationi dicti monasterii*; CDH, 433) pred mongolským vpádom. Podobu ani stavebný rozsah kláštora v tom čase však vôbec nepoznáme, samotný pojem *monasterium* nie je v tomto ohľade veľavravný. Jedinou funkčnou časťou niekdajšieho kláštora je kláštorňý (dnes farský) kostol, zachovaný v podobe, akú mu dala výrazná baroková obnova v 18. storočí. Na južnej strane kostola stojí schátraná baroková sýpka, vybudovaná na torze kláštornej kvadratury (obr. 28). Oba objekty prešli medzi rokmi 1995 až 2012 čiastkovými stavebno-historickými aj archeologickými výskumami (Paterka–Pálinská 2008; Gobjdič–Hudák 2012). Poznatky o stredovekej architektúre kláštora sú však aj naďalej veľmi oklieštené, o jeho počiatočných stavebných etapách nevieme nič určité. Ich

Obr. 28. Šahy, západná fasáda niekdajšieho premonštrátskeho kostola a vedľa stojaca baroková sýpka. Foto H. Žažová.
 Abb. 28. Šahy, Westfassade des ehemaligen Prämonstratenserklosters mit daneben stehendem barocken Kornspeicher. Foto H. Žažová.

Obr. 29. Šahy, ranogotický západný portál. Foto P. Breier, fotoarchív Ústavu dejín umenia SAV.
 Abb. 29. Šahy, frühgotisches Westportal. Foto P. Breier, Fotoarchiv des Instituts für Kunstgeschichte der Slowakischen Akademie der Wissenschaften.

torzom je úsek kvádrového muriva, zistený v severnej stene dnešného barokového kostola a západný portál kostola (obr. 29). Presné datovanie bohato zdobeného ranogotického portálu však zostáva nedoriešeným problémom (k poslednej analýze Oriško 2011). Otázne je, či patrí k stavebnej etape, na ktorú sa vzťahovala konsekrácia pred mongolským vpádom, alebo, čo je zrejme pravdepodobnejšie, k bližšie neznámej stavebnej fáze (obnove?) po mongolskom vpáde, keď bol kláštor už pod kráľovským patronátom. Podľa najnovších zistení stojí portál tak ako celé západné priečelie na barokových základoch (Paterka–Pálinkás 2008, 24), čo znamená, že portál v baroku nielen doplnili (ako sa vedelo už prv), ale aj nanovo vyskladali. Otvára sa tým ďalšia otázka, či je vôbec situovaný na svojom pôvodnom mieste.

Rovnako úplne neznáma je zatiaľ aj najstaršia, neskororománska podoba dvoch premonštrátskych kláštorov na východnom Slovensku – v Jasove a Lelese. V prípade kráľovskej fundácie v **Jasove**, zriadenej koncom 12. alebo začiatkom 13. storočia, v každom prípade pred rokom 1235 (Žažová 2012, 28–29), dávajú archívne plány určitú predstavu len o goticko-renesančnej architektúre v období pred rozsiahlou barokovou prestavbou (Zvarová–Suchý 2012, 88–89).

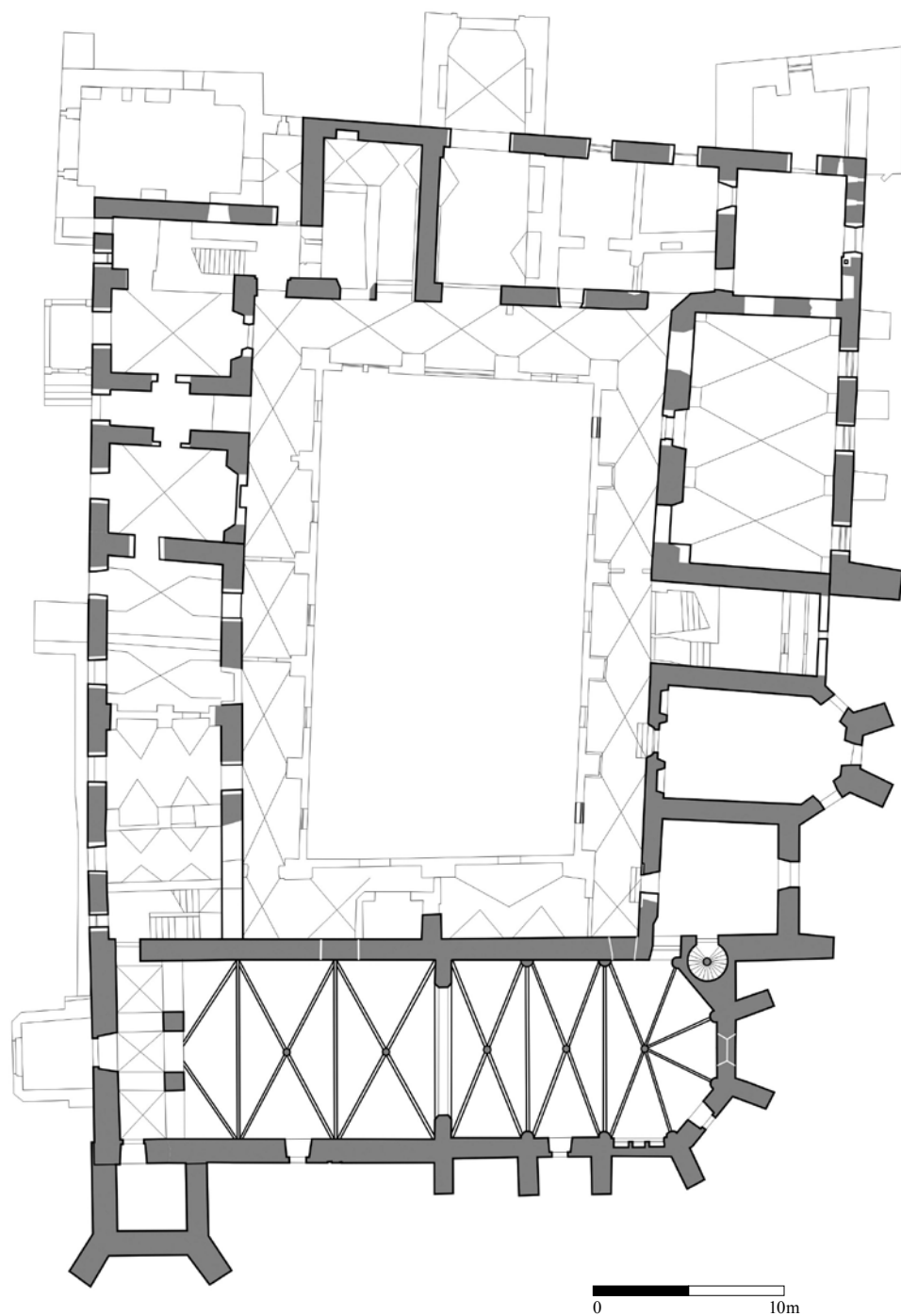
O založenie kláštora v **Lelese** sa pričínal tunajší zemepán, vacovský biskup Boleslav (ale aj on ponechal patronátne právo panovníkovi). Fundácia sa uskutočnila niekedy medzi rokmi 1188 až 1196. Krátko po založení sa kláštora dotkli politické turbulencie. V dynastickom boji o uhorský trón v rokoch 1197 až 1199 sa zakladateľ kláštora, biskup Boleslav, nepostavil na stranu kráľa Imricha, ale jeho mladšieho brata Ondreja. Imrich nechal zničiť testament, v ktorom Boleslav odkazoval kláštoru majetky, a tiež „*zboriť kostol*“. Po urovnaní sporov medzi panovníkom a jeho bratom v roku 1200 vzal kráľ na milosť aj Boleslava a ním podporovaný leleský kláštor. V prospech konventu sa zriekol daní od poddaných kláštora a venoval ich o. i. „*na opravu škôd na kostole*“, ktorý pred rokom 1214 opätovne vysvätil jagerský biskup Katapán. Na výstavbu kláštora prispel tiež zakladateľ, biskup Boleslav. Premonštrátom daroval „*tridsať hrviien striebra na stavbu sídiel pri-*

pojených k tomuže kostolu“ (*ad opus edificii officinarum adiciens eidem ecclesie*). O uvedených udalostiach sa dozvedáme z tzv. zakladacej listiny kláštora, ktorú vydal kráľ Ondrej II. v roku 1214 (CDS I, 144–150 č. 190). Zachovala sa sice len v podobe neskorších sfalšovaných konfirmácií, avšak s výnimkou metácií majetkov je považovaná za spoľahlivú (Žažová 2011, 111–112; 2012, 25–26). Bolo by zaujímavé poznať podobu leleskej kláštornej architektúry z prelomu 12. a 13. storočia o to viac, že tunajší rehoľný dom osídlili mnísi priamo z francúzskeho Prémontré. Prirodzene to vedie k otázke, či sa priame styky s Francúzskom nejako odrazili na dispozícii, prípadne štýle kláštorných budov, alebo ich utvárali hlavne domáce súvislosti, o ktorých uvažuje P. Tajkov (2012, 227–228). Možno je torzo tejto ranej architektúry ešte zachované v murivách stojaceho gotického kostola a príľahlej budovy konventu (obr. 30), najstaršie stavebné fázy zistené architektonicko-historickým výskumom sú však zatiaľ datované na prelom 13. a 14. storočia (Glocková–Kürthy 2012). *Officinae* (sídla), na stavbu ktorých prispel biskup Boleslav, boli zaiste hlavné klauzúrne budovy. Pojem *officinae* môže v doslovnom preklade znamenať aj dielňu, mohli by sme si teda pod ním predstaviť hospodárske objekty, no v uvedenom prípade treba pod týmto pojmom rozumieť základné priestory kláštora. Naznačuje to jednak formulácia, podľa ktorej mali byť budovy pripojené ku kostolu, a jednak dobový význam slova, ktorý sa vzťahoval na kláštorné budovy vo všeobecnosti. O *officinae* sa zmieňujú aj premonštrátske štatúty z 12. storočia, pričom vymenúvajú oratórium, dormitórium, refektár, celu pre hostí a celu pre kláštorného vrátnika, teda priestory, ktoré boli považované za nevyhnutné minimum pre fungovanie nového kláštora (Hardick 1935, 28–29; Ruffer 2009, 103–104). Použitie pojmu *officinae* vo vzťahu ku klášturu ako takému má korene v chápaní kláštora ako duchovnej dielne, v ktorej mnísi pracujú s nástrojmi duchovného umenia, tak ako o tom hovorí i Benediktova regula (4,78; Frank 1980, 83). V uvedenom zmysle treba potom chápať aj *domos ac officinas religiose conversationis* („domy a sídla nábožného rozjímania“), spomínané v zakladacej listine premonštrátskeho kláštora pod hradom Zniev z roku 1252 (CDS II, 276–282 č. 400).

Otázka špecifik kláštornej architektúry

V hypotézach, ktoré sa snažia preukázať existenciu kláštora na lokalitách, kde chýba dostatočná opora v písomných prameňoch, predstavuje jeden z hlavných argumentov architektúra sakrálnych objektov – ich veľkosť (Biňa-Opátske, Rimavské Janovce), kameňosochárska výzdoba (Biňa-Opátske), neobvyklé riešenie (Bratka), ohradený areál a jeho usporiadanie (Spišská Kapitula – Pažica). Prirodzene to vedie k otázke, či existovali také špecifické črty kláštornej architektúry, ktoré by umožnili na základe stavebných riešení alebo ich zvyškov identifikovať kláštor, či dokonca jeho rádoú príslušnosť.

Ako prvá z možných odpovedí prichádza na myseľ pravdepodobne tzv. kláštorná, resp. klaustrálna schéma, teda pravidelné usporiadanie kostola a budov vnútornej klauzúry okolo ústredného rajskeho dvora a križovej chodby. V modernom ponímaní sa tento dispozičný útvar (v plne rozvinutej podobe prvýkrát doložený na tzv. pláne zo St. Gallen z obdobia okolo, resp. pred rokom 830) stal priam symbolom kláštorného poriadku. Je nepochybné, že stredoveké kláštory k nemu skutočne tendovali ako k riešeniu, ktoré optimálne vyhovovalo potrebám rehoľného života, no zároveň umožňovalo potrebnú variabilitu, vyplývajúcu z mnohorakosti rehoľného života. Napriek tomu je možné klaustrálnu schému označiť za kláštorné špecifikum len podmienčne. Podobným, pravidelným usporiadaním okolo ústredného nádvorja sa totiž zrejme už od neskorkej antiky (katedrála v Rouene; Brenk 2002, 202) vyznačovala aj architektúra významných nekláštorných cirkevných inštitúcií, ako boli biskupstvá, neskôr tiež prepoštvá. Na druhej strane, zovšeobecnenie klaustrálnej schémy predstavovalo aj v prostredí kláštorov dlhodobý proces. Ukazuje sa, že najmä menšie kláštory sa niekedy aj dlhší čas uspokojili s podstatne jednoduchšími riešeniami a s tzv. provizóriami. Na ilustráciu možno uviesť dva už spomenuté benediktínske kláštory z územia Maďarska. Prvým je Vértesszentkereszt, kde v 12. storočí stavebné jadro kláštora tvorila okrem menšieho jednolodového kostola jednotraktová budova konventu na jeho južnej strane. V 13. storočí vznikla uzavretá dispozícia s pravouhlým nádvorím, avšak

Obr. 30. Leles, kostol a vnútorná klauzúra niekdajšieho premonštrátskeho kláštora s vyznačenými stredovekými murivami. Podľa Kürthy–Glocková 2012, upravené a doplnené.
Abb. 30. Leles, Kirche und innere Klausur des ehemaligen Prämonstratenserklosters mit eingezeichnetem mittelalterlichen Gemäuer. Nach Kürthy–Glocková 2012, bearbeitet und ergänzt.

bez severného traktu (severnú hranicu nádvorja tvoril múr napojený na pôvodný kostol) a krížovej chodby. Tie vznikli až v 15. storočí, keď kláštor dostali dominikáni (Kozák 1993a, 20–96, 121–126). Druhým príkladom je Kána, kde bol kláštor založený pravdepodobne okolo polovice 12. storočia a aj tu stála na južnej strane kostola spočiatku len jedna dvojpriestorová konventná budova, na ktorej prízemí bola zrejme kapitulná sieň a refektár a na predpokladanom poschodí dormitórium. Až podstatne neskôr, medzi polovicou 13. a začiatkom 14. storočia vznikla štvorkridlová dispozícia s vnútorným dvorom, no tiež bez náznaku krížovej chodby (Gyürky 1996). Podobná redukcia klaustálnej schémy, teda absencia ambitu či niektorého z kláštorných kridiel, charakterizovala dispozície ešte aj mnohých neskorostredovekých kláštorov.

Spomedzi ranostredovekých kláštorov na území Slovenska máme jedine v Krásnej nad Hornádom doložený pôdorys kompletnej klaustálnej schémy, o ktorej môžeme s veľkou pravdepodobnosťou povedať, že vznikla pred polovicou 13. storočia. V prípade Rimavských Janoviec, Bíne a zrejme aj Diakoviec vieme, že keď stavali kláštorný kostol, počítali s existenciou príľahlej vnútornej klauzúry. Vypovedajú o tom bočné portály – v Janovciach a Diakovciach na severnej, v Bíni na južnej strane kostolnej lode. Nepoznáme však ani rozsah, ani postupnosť vzniku týchto kláštorných dispozícií. Zvyšky vnútornej klauzúry, ktoré boli archeologicky preskúmané v Bíni, boli (presnejšie ich prvá stavebná fáza) považované za súčasné s kostolom (Hanuliak 1991, 130). Viaceré okolnosti však hovoria skôr v prospech ich neskoršieho vzniku (Pomfyová–Samuel–Žažová 2014, 151–161). Aj v Hronskom Beňadiku je otázna časová následnosť vzniku budov, ktoré sa pripájali k ranorománskemu kostolu. Poznatky o dispozičnej štruktúre našich ďalších ranostredovekých kláštorov sú ešte torzálnnejšie. Alebo ide o objekty, ktoré ešte len čakajú na svoje prvé výskumy (Hronovce–Čajakovo, Diakovce, Kližské Hradište).

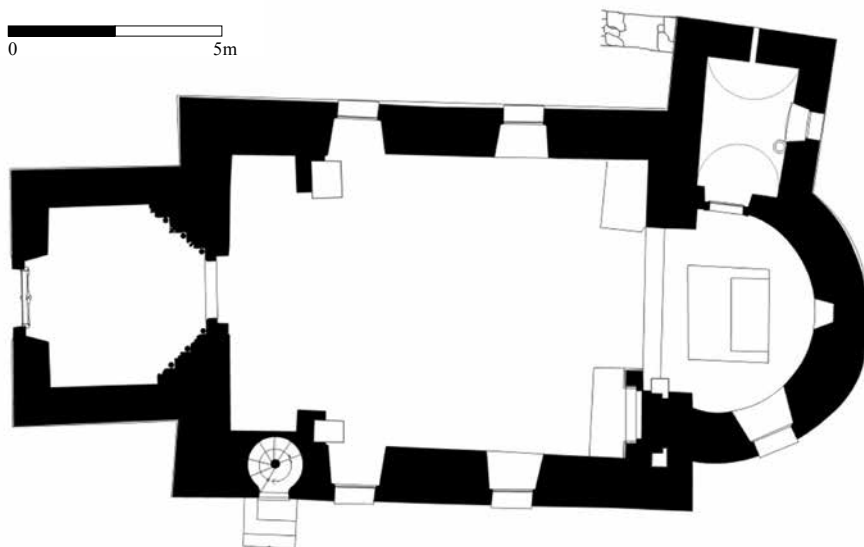
Ďalší problémový okruh, ak sa pýtame na špecifiká kláštornej architektúry, predstavuje stavebná typológia kláštorných kostolov. Výskum stredovekej architektúry vytvoril v 19. a 20. storočí zásadné teórie o rehoľných stavebných školách a špecifických stavebných typoch jednotlivých rádov (clunijský a hirsauský stavebný okruh, bernardovský plán u cisterciánov, cisterciánsky ovplyvnená „reformná“ architektúra u premonštrátov, centrálné stavby templárov atď.). Tieto teórie vychádzali z predpokladu, že monastická architektúra bola v rozhodujúcej miere ovplyvnená rehoľnými pravidlami toho ktorého rádu a vnútrorehoľnými filiaciami. Kritické revízie uvedených teórií ale pripomínajú, že regule žiadneho rádu nedefinovali normatívny stavebný typ. Pokiaľ sa rehoľné pravidlá zaoberajú kláštornými budovami, vo funkčnom kontexte vymenúvajú najdôležitejšie priestory alebo ich časti, ktoré boli nevyhnutné pre chod kláštora (tak ako vyššie spomenuté premonštrátske štatúty). A ak sa dotýkajú architektonickej podoby, neurčujú, ako má architektúra vyzeráť, ale ju regulujú v rovine zákazov a obmedzení (napr. známy cisterciánsky zákaz veží, farebných vitráží, figurálnej výzdoby). Trend súčasného výskumu kláštornej architektúry nestavia na premise jednotných rehoľných pravidiel. Architektúru každého kláštora vníma ako stavebnú individualitu, ktorá okrem príslušnosti k rádu bola ovplyvnená celým radom ďalších, v každom jednom prípade špecifických okolností. Tento uhol pohľadu je v podstatnej miere založený na zisteniach archeologických a stavebno-historických výskumov. Z nových poznatkov sa skladá nový obraz architektúry jednotlivých rádov. Dnes je zrejme, že napr. u benediktínov nemožno zdefinovať špecifickú, ktoré by boli platné len pre architektúru tejto rehole, hoci sa v prostredí benediktínskych kláštorov zrodili určité stavebné riešenia, ktoré vyplynuli zo spôsobu ich života. Neexistoval však záväzný stavebný vzor, ktorý by zjednotil architektúru benediktínskych kláštorov, a to ani v rámci užších reformných okruhov. Tá bola naopak veľmi rozmanitá. Existovali vplyvy, inšpirácia, recepcia čiastkových riešení, ktoré však často presahovali rámec rehole a vytvárali väzby aj s mimorehoľnou architektúrou. Nedá sa hovoriť ani o typickej premonštrátskej architektúre, hoci niekde možno vypozať určité regionálne súvislosti (s dôrazom na slovenské pamiatky a uhorský kontext Pomfyová–Samuel–Žažová 2014, 136–143). Naproti tomu architektúru cisterciánskeho alebo kartuziánskeho rádu možno i na základe súčasných poznatkov vnímať ako istý nadregionálny fenomén, ktorý sa prejavil v častom uplatnení určitých stavebných riešení a v odmietavom, resp. rezervovanom postoji k okázalosti a výzdobe. No ani architektúra týchto reholí nebola natoľko jednotná a uni-

fikovaná, ako predpokladali staršie teórie. Preto, ak sa napr. v Spišskom Štiavniku predpokladá redukovaný variant tzv. bernardovského stavebného plánu, má to isté opodstatnenie, je to však stále len domnienka, ktorá si žiada verifikáciu archeologickým výskumom.

Slovenských pamiatok sa osobitne týka staršia teória o benediktínskom stavebnom type na území stredovekého Uhorska (ktorá sa prelína s teóriou o stavebnom type rodových kláštorných kostolov). Jeho predstavu naplňa trojloďová dispozícia bez priečnej lode, s trojicou východných apsid a dvojvežovou západnou fasádou. Už bolo zmienené, že za jedného z najstarších, ak nie vôbec najstaršieho reprezentanta tohto stavebného typu na pôde stredovekého Uhorska je považovaný kláštorný kostol v Hronskom Beňadiku. No hoci sa podobným pôdorysným riešením vyznačoval rad ďalších benediktínskych kostolov (spomedzi slovenských Diakovce, Hronovce-Čajakovo), dnes je uvedená teória vnímaná kriticky až odmietavo (Marosi 1996). Dôvody možno stručne zhrnúť do troch hlavných bodov: 1) opísané pôdorysné usporiadanie nebolo obmedzené len na benediktínske kostoly, 2) v benediktínskych kláštoroch našli uplatnenie aj iné architektonické riešenia, 3) aj tie kostoly, ktoré sa vyznačovali uvedeným pôdorysným usporiadaním, boli v nadzemnom riešení často natoľko odlišné, že vlastne aj v ich prípadoch je problematické hovoriť o jednom stavebnom type. Príkladom je kostol v Diakovciach, ktorý v pôdoryse zodpovedá uvedenému stavebnému typu, avšak v nadzemnom riešení je to veľmi osobitá, dvojpodlažná, halovo usporiadaná stavba.

Zmienenú teóriu rozvíjali najmä maďarskí bádatelia. V domácom výskume sa s ňou v podstate nestretávame, resp. ak, tak len v náznakoch a stručných formuláciách. Patrí k nim napríklad tvrdenie, že „typickým znakom benediktínskych bazilik na našom území bola absencia priečnej lode a štvorcových chórov“ (Kahoun 1979, 610), alebo že „trojloďová dispozícia neskororománskeho kláštorného Kostola Panny Márie (v Diakovciach) sa nevymykala benediktínskym stavebným reguliam, jeho horizontálne rozdelenie na horný a dolný kostol je však nezvyčajné“ (Pohaničová 2005, 31). Posledná citácia dokladá, že vnímanie (rano)stredovekej kláštornej architektúry stále formuje predstava akýchsi „benediktínskych stavebných regul“.

Skutočnosť, že teórie o rehoľnej stavebnej typológii nenašli v slovenskom výskume rano-stredovekej architektúry hlbšiu reflexiu, možno pripísať vplyvu a autorite Václava Mencla.

Obr. 31. Ilija, Kostol sv. Egídia. Zameranie Oddelenie grafickej dokumentácie Pamiatkového úradu SR, doplnené podľa Labuda-Paulusová 2003.

Abb. 31. Ilija, St. Ägidienkirche. Vermessung Abteilung für grafische Dokumentation des Slowakischen Denkmalmates, ergänzt nach Labuda-Paulusová 2003.

Obr. 32. Ilija, západný portál Kostola sv. Egídia. Foto A. Jiroušek, fotoarchív Ústavu dejín umenia SAV.

Abb. 32. Ilija, Westportal der St. Ägidiuskirche. Foto A. Jiroušek, Fotoarchiv des Instituts für Kunstgeschichte der Slowakischen Akademie der Wissenschaften.

V čase, keď písal svoju fundamentálnu prácu o románskej architektúre na Slovensku, domnieval sa, že mníšske rehole nemali na našom území (a v Podunajsku vôbec) podstatnejší vplyv na tvorbu dispozícií (Mencl 1937, 95). Úplne však nevytlúčil pôsobenie rádových stavebných škôl na našom území v románskej dobe. Pripustil vplyv tzv. podunajskej školy „škótskych“ benediktínov, avšak nie na voľbu priestorového riešenia, ale na architektonickú výzdobu v podobe bohatej, neskororománskej ornamentiky. Do sféry vplyvu tejto podunajskej benediktínskej školy zaradil portál menšieho vidieckeho kostola v **Iliji** (obr. 31, 32). Na základe štýlového charakteru portálu predpokladal, že Ilija mala vzťahy s klášťami benediktínskej rehole a za možného sprostredkovateľa štýlu tunajšieho portálu označil opátstvo v Hronskom Beňadiku (Mencl 1937, 278–280). Teória o škole „škótskych“ benediktínov je dnes tiež prekonaná. Štýlový prejav, do ktorého patrila portál v Iliji, nemal svoje zdroje len v architektúre benediktínskych kláštorov a tie ani neboli jedinými organizátormi jeho šírenia. Teoretická platforma, z ktorej Mencl vychádzal, je preto dnes už neaktuálna. Avšak spojenie kostola v Iliji s benediktínmi nielenže zostalo, ale bolo

ďalej rozvinuté do hypotézy, podľa ktorej pri kostole v Iliji existoval hospic hrnskobeňadiského opátstva alebo filiálny benediktínsky kláštor (Ruttkey–Slivka 1985, 343). Okrem samotného portálu, ktorý je vnímaný v istom kontraste s architektúrou malého kostola, sa táto hypotéza opiera aj o patrocínium sv. Egídia a názov vyvýšeniny Rematina (eremita, pustovník), na ktorej kostol stojí. V jej prospech bol napokon interpretovaný aj krátky úsek muriva napojeného na sakristiu kostola, zisteného archeologickou sondážou, ktorý by mal byť zvyškom kláštornej budovy (eremitória; Labuda 1995; Labuda–Paulusová 2003). Tento nález ale nebol doskúmaný, takže nepoznáme rozsah ani pôdorys objektu na severnej strane kostola, z ktorého pochádza fragment múru. Nepredstavuje preto spoľahlivé potvrdenie hypotézy o existencii kláštornej budovy. Mohlo ísť napríklad o bežnú kostnicu, v prospech čoho by hovorilo aj väčšie množstvo ľudských kostí nájdených na severnej strane kostola, resp. o inú severnú prístavbu, s akými sa často stretávame aj u dedinských kostolov.

Argumentácia stavebnými zvyškami v snahe dokázať existenciu kláštora, či dokonca rehoľnú príslušnosť je v domácom výskume pomerne častá (pozri tiež napr. tvrdenie o „*johannitských*“, či „*johanitmi inšpirovaných stavbách*“; Ruttkey 1993, 157–158). Uvedené slovenské príklady však dokladajú, že bez dostatočnej opory v písomných prameňoch je výpovedná sila stavebných zvyškov spravidla málo presvedčivá.

Táto štúdia vznikla na základe riešenia grantového projektu VEGA 2/0023/11 a s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0237-11.

Digitalizácia a úprava grafických plánov A. Arpáš, B. Pomfyová, M. Samuel.

Pramene

- CDH: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV/3 (Fejér, G., ed.). Budae 1829.
 CDS I, II: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I, II (Marsina, R., ed.). Bratislava 1971, 1987.
 KOSMOVA KRONIKA ČESKÁ, 2005. Preklad: Hrdina, K.–Bláková, M. Úvod: Třešník, D. Praha – Litomyšl.
 LEGENDY, 1997: Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov (Marsina, R., ed.). Budmerice.
 MGH, Necr. I: Monumenta germaniae historica. Necrologia Germaniae. Tomus I. 1888. Dostupné z: http://bsbdmgh.bsb.lrz-muenchen.de/dmgh_new/app/web?action=loadBook&bookId=00000545, cit. 8. 2. 2010.
 MGH, Libri mem. N. S. I: Monumenta germaniae historica. Libri memoriales et Nerologia, Nova series I. Das Verbrüderungsbuch der Abtei Reichenau. Hannover 1979. Dostupné z: http://bsbdmgh.bsb.lrz-muenchen.de/dmgh_new/app/web?action=loadBook&bookId=00000552, cit. 8. 2. 2010.
 MMFH I: Magna Moraviae fontes historici I. Annales et Chronicae (Bartoňková, D.–Havlík, L.–Masařík, Z.–Večerka, R., edd.). Brno 2008.
 MMFH III: Magna Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii (Bartoňková, D.–Havlík, L.–Hrbek, I.–Ludvíkovský, J.–Večerka, R., edd.). Brno 1969.
 PRAMENE III: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov, III. V kráľovstve svätého Štefana. Vznik uhorského štátu a čas arpádovských kráľov (Marsina, R., výber, preklad a komentáre). Bratislava 2003.
 REGISTRUM VARAD., 1903: Regestrum Varadinense exanim ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis A. 1550 illustratum sumptibusque Capituli Varadinensis Lat. rit. (Karácsonyi, J.–Borovszky, S., edd.). Budapest.
 SRH I: Scriptorum rerum Hungaricum I (Szentpétery, I., ed.). Budapest 1937.

Rukopisy a archiválie

- GLOCKOVÁ, B.–KÜRTHY, L., 2012: Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum budov premonštrátskeho kláštora v Lelesi (č. ÚZPF 27/1), október 2011 – január 2012, rkp. uložený v Pamiatkovom úrade SR.

- GOJDIČ, I.–HUDÁK, P., 2012: Šahy, Kostol Nanebovzatia Panny Márie, architektonicko-historický výskum, rkp. uložená na Krajskom pamiatkovom úrade v Nitre.
- TÖKÖLY, G., 2001: Aktualizačný list kultúrnej pamiatky, Lipovník, rímskokatolícky Kostol sv. Jána Krstiteľa, rkp. uložená v Krajskom pamiatkovom úrade v Rožňave.
- TROCHTA, J., 1964: Zoznam fár Slovenska, podľa účtovných registrov pápežských kolektorov o desiatkoch zaplatených pápežskej kúrii v Avignoni užívateľmi cirkevných benefícií v Uhorsku v rokoch 1332–1337, II – Zoznam fár Nitrianskej stolice, rkp. uložená v Historickom ústave SAV.
- 1968–1969: Zoznam fár Slovenska, podľa účtovných registrov pápežských kolektorov o desiatkoch zaplatených pápežskej kúrii v Avignoni užívateľmi cirkevných benefícií v Uhorsku v rokoch 1332–1337, IX – Gemersko-Malohontianska stolica, rkp. uložená v Historickom ústave SAV.

Literatúra

- BEL, M., 1736: *Notitia Hvgariae Novae Historico-Geographica*, zv. 2. Wien.
- BINDING, G., 1983: Chor. I. Ch. In: *Lexikon des Mittelalters*, 2. zv, stĺpec 1877–1880. Stuttgart a i.
- BÓNA, M.–LUKÁČKA, J., 2013: Kultúrno-historické pamiatky stredného Ponitria. Topoľčany.
- BOSHOF, E., 2001: Wiching. In: *Lexikon für Theologie und Kirche* 10, 1136–1137. Freiburg a i.
- BRENNK, B., 2002: Zum Problem der Vierflügelanlage (Clastrum) in frühchristlichen und frühmittelalterlichen Klöstern. In: *Studien zum St. Galler Klosterplan* (Ochsenbein, P.–Schmuki, K., edd.), 185–215. St. Gallen.
- DERCSÉNYI, D., 1970: A román kor művészete. In: *A Magyarorsági művészet története a honfoglalástól 1800-ig*, I (Fülep, L., ed.), 13–100. Budapest.
- 1974: Vorromanische Kirchentypen in Ungarn, *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 20, 1–12.
- DRAGOUN, Z., 2002: Praha 885–1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha.
- DURLIAT, M., 1988: *Romanisches Roussillon*. Würzburg.
- ERDÉLYI, L.–SÖRÖS, P., 1912: *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története XII/b*. Budapest.
- ÉRSZEGI, G., 1996: Deáki, Szűz Mária-templom; IX. Gergely pápa felhatalmazása a deáki templom felszentelésére. In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve* (Takács, I., ed.), zv. I, 302–307. Pannonhalma.
- FACKENBERGER, F.–MENCLOVCI, V. a D., 1957: Výskum románskych pamiatok v Nitrianskom kraji, *Pamiatky a múzeá* 6, č. 4, 185–186.
- FOLTÝN, D., 2009: Pražský děkan Kosmas a jeho zpráva o údajném předchůdci benediktinského opatství na Zoboru, *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok* 21, 11–16.
- FRANK, K. S., 1980: Vom Kloster als scola dominici servitii zum Kloster ad servitium imperii, *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige* 91, 80–97.
- FÜGEDI, E., 1991: Sepelierung corpus eius in proprio monasterio. *A nemzetiségi monostorok*, Századok 125, č. 1–2, 35–67.
- GAJDOŠOVÁ, I.–PAULUSOVÁ, S., 1997: Kláštor na Veľkej Skalke, výskum a obnova, *Pamiatky a múzeá*, č. 3, 41–44.
- GEREVICH, T., 1938: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest.
- GYÖRFFY, Gy., 1963: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I. Budapest.
- 1983: *István király és műve*. Budapest.
- H. GYÜRKY, K., 1996: *A Buda melletti kánai apátság feltárása*. Budapest.
- HABOVŠTIK, A., 1963: Archeologický výskum v Bíni, *Vlastivedný časopis* 12, 173–177.
- 1963a: Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviciach, *SIArch* XI, 407–451.
- 1966: Frühmittelalterliche Wallanlage und romanische Bauten in Biňa. In: *VIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, 1–19. Nitra.
- HABOVŠTIK, A.–HOLČÍK, Š., 1975: Ďalšie dva roky archeologického výskumu v areáli NKP Hronský Beňadik, *Pamiatky a príroda*, č. 3, 14–17.
- 1994: Príspevok archeologického výskumu k poznaniu stavebného vývoja kláštora v Hronskom Beňadiku. In: *Dejiny a kultúra rehoľných komún na Slovensku. Príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slovenska na Trnavskej univerzite* 15.–16. okt. 1993 (Šimončič, J., ed.), 137–149. Trnava.
- HALAGA, O. R., 1992: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice.
- HANULIAK, M., 1979: Hroby pod náhrobnými kameňmi v 11.–14. storočí, *SIArch* XXVII, 167–183.
- 1991: Nové poznatky z archeologického výskumu v Bíni v rokoch 1978–1990, *Vlastivedný časopis* 40, 128–135.

- 1997: Výsledky archeologického výskumu v Skalke nad Váhom a ich vzťah k benediktínskemu opátstvu. In: Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti (Marsina, R., ed.), 16–21. Trenčín – Bratislava.
- HANUŠ, M.–KUŠNIRÁK, D., 2014: Podoba benediktínskoho Kláštora sv. Kozmu a Damiána v Ludaniaciach (okr. Topoľčany) na základe archeologického a geofyzikálneho výskumu, *ŠZ* 56, 155–168.
- HARDICK, E., 1935: Praemonstratenserbauten des 12. und 13. Jahrhunderts im Rheinland, *Analecta Praemonstratensia* 11, 1–124.
- HERRMANN, E., 1965: Slawisch-germanische Beziehungen im südostdeutschen Raum von der Spätantike bis zum Ungarnsturm. Ein Quellenbuch mit Erläuterungen. München.
- HERVAY, F. L., 1984: Repetitorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Roma – Budapest.
- 2001: Bencés élet a középkori Magyarországon. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon – Benedictine Monasteries in Medieval Hungary* (Takács, I., ed.), 462–547. Pannonhalma.
- HOMZA, M., 2009: Včasnostredoveké dejiny Spiša. In: *Historia Scepusii. Dejiny Spiša do roku 1526* (Homza, M.–Sroka, S. A., edd.), 126–329. Bratislava – Krakov.
- HRAŠKOVÁ, E.–KÚRTHY, L.–RAGÁČ, R.–ŠIMKOVIC, M., 2001: Pamiatkový prieskum a zisťovací archeologický výskum kostola a zaniknutého benediktínskoho kláštora v Rimavských Janovciach – Denkmal- und archäologische Erforschung der Kirche und des untergegangenen Benediktinerklosters in Rimavské Janovce, *AH* 26, 279–298.
- IPOLYI, A., 1860: A deákmonostori 13. századi román basilika. Pest.
- JAVORSKÝ, F., 1981: Výskumy a prieskumy výskumnej expedície Spiš v roku 1979, *ŠZ* 19, 67–95.
- KAHOUN, K., 1979: Románske umenie – Architektúra. In: *Cidliňská, Libuša et al., Slovensko. Kultúra – I. časť*, 606–618. Bratislava.
- KATALÓG, 2011: Katalóg k výstave Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja, príloha publikácie Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja. Zborník zo seminára a katalóg ku výstave (Valeková, Anna, ed.). Nitra. [CD-ROM]
- KNAUZ, N., 1890: A Garan-meletti Szent-Benedeki apátság. Budapest.
- KOLOSTOROK, 2008: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon (Romhányi, B. F.–Laszlovszky, J.–Szakács, B. Z., edd.). Budapest. [CD-ROM]
- KOPTÁK, T., 2012: Cisterciti na Slovensku, rkp. dizertačnej práce, uložená na Katedre dejín a teórie umenia Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave.
- KOSZTA, L., 2008: Eremiten im Königreich Ungarn des 11. Jahrhunderts. In: *Central European charterhouses in the family of the Carthusian order – Die mitteleuropäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens* (Homza, M., ed.), 67–81. Salzburg.
- 2009: Benediktínsky kláštor z 11. storočia na Spiši?, *HČ* 57, 339–356.
- 2012: A zobori bencés apátság kezdetei: Morva kontinuitás vagy passzaui téréitis. In: *Legendák, kódexek, források. Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére* (Kocsis, M.–Majoros, H., edd.), 147–175. Szeged.
- KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, B., 1969: Die romanische Kunst in der Slowakei, *Studia Historica Slovaca* 6, 151–192.
- KOZÁK, É. M., 1993: Zánka, Reformierte Kirche, the Calvinist Church. [Budapest] TKM Egyesület.
- 1993a: A vértesszentkeresztii apátság. Budapest.
- KOZÁK, É. M.–SEDLMAYR, J., 2000: Vértesszentkereszt. Apátság (Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 666). Budapest.
- KUBACH, H. E.–KÖHLER-SCHOMMER, I., 1997: Romanische Hallenkirchen in Europa. Mainz.
- LABUDA, J., 1995: Poznámky archeológie k lokalite Ilija. In: *Ilija. Kostol sv. Egidia a umelecko-historické pamiatky Banskej Štiavnice, nepaginované*. Banská Štiavnica.
- LABUDA, J.–PAULUSOVÁ, S., 2003: Kostol svätého Egidia v Iliji, *Pamiatky a múzeá*, č. 1, 37–39.
- LÁSZLÓVÁ, H., 2003: Dejiny premonštrátskeho prepoštstva v Bzovíku, *Studia Historica Tyrnaviensia* III, 113–129.
- 2004: Stredoveký stavebný vývoj bzovického kláštora, *Pamiatky a múzeá*, č. 3, 32–36.
- LESÁK, B., 2008: Výskum v areáli klarisiek v Bratislave, *Pamiatky a múzeá*, č. 2, 18–21.
- LUKAČKA, J., 1987: Úloha šľachty slovanského pôvodu pri stabilizácii uhorského včasnofeudálneho štátu. In: *Typologie raně feudálních slovanských států. Sborník příspěvků z mezinárodní konference k tématu „Vznik a vývoj slovanských raně feudálních států a národností ve střední a jihovýchodní Evropě“*, konané ve dnech 18.–20. listopadu 1986 v Praze (Žemlička, J., ed.), 191–200. Praha.
- 2002: Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku. Bratislava.
- 2003: K problému kontinuity kresťanstva na území Slovenska v 10. storočí, *Studia Historica Tyrnaviensia* III, 37–40.

- LÜBKE, CH., 1998: Wicing. In: *Lexikon des Mittelalters* 9, 59–60. München.
- MAG, H., 2014: Tereske temploma a késő középkorban. *Archaeologia – Altum Castrum Online*. Dostupné z: <http://archeologia.hu/content/archeologia/232/tereske-mag2.pdf>, cit. 28. 3. 2015.
- MAROSI, E., 1984: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. *Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts*. Budapest.
- 1996: Die Baukunst der Benediktiner im Ungarn der Árpádenzeit. Zum Problem der „Ordensbauschulen“, *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 38, 15–29.
- MARSINA, R., 1992: Kristianizácia Maďarov a Uhorska medzi Východom a Západom, *HĚ* 40, 409–421.
- 1997: Benediktínske opátstvo Skalka (Skala). In: *Skalka pri Trenčíne. Miesto legend a púti* (Marsina, R., ed.), 94–101. Trenčín – Bratislava.
- 2012: Benediktínske opátstvo (kláštor) sv. Hypolita na Zobore (Čas vzniku, patronát, diplomatická činnosť) – Benediktín Abtei des Heiligen Hypolitus am Zobor (Die Zeit der Entstehung, der Gründer und Patron, diplomatische Tätigkeit), *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, 19–31.
- MENCL, V., 1935: Premonštrátsky kláštor Bzovík s Kostolom sv. Štefana. In: *Sborník Matice Slovenskej* 13, 402–416.
- 1937: Stredoveká architektúra na Slovensku. Kniha prvá. Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej. Praha – Prešov.
- 1965: Panské tribuny v našej románskej architektúre, *Umění XIII*, 29–56.
- 1966: Kláštor sv. Beňadika nad Hronom, *Vlastivedný časopis* 15, 147–160.
- MORSBACH, R., 1996: Zur frühen Baugeschichte von St. Vitus in Regensburg-Prüll. In: *Romanik in Regensburg. Kunst, Geschichte Denkmalpflege. Beiträge des Regensburger Herbstsymposiums zur Kunstgeschichte und Denkmalpflege vom 18. bis 20. November 1994* (Paulus, H.-E.–Reidel, H.–Winkler, P., edd.), 115–123. Regensburg.
- MÚCSKA, V., 2002: Rád benediktínov a jeho vývoj v stredoveku. In: *Rehole a kláštory v stredoveku* (Kožiak, R.–Múcska, V., edd.), 49–74. Banská Bystrica – Bratislava.
- NIPČOVÁ, D., 2011: Veľká Skalka v obraze archeologických prameňov a kláštornej životy v stredoveku. In: *Okno do histórie Skalky pri Trenčíne. Kultúrno-historická príloha katalógu 4. ročníka medzinárodného výtvarno-literárneho sympózia ORA ET ARS – SKALKA 2011* (Zmeták, I., ed.), 18–25. Trenčín.
- ORIŠKO, Š., 2002: K počiatkom románskeho kameňosochárstva na Slovensku (Najstaršie pamiatky, problémy výskumu), *Ars*, č. 1–3, 3–48.
- 2009: Stredoveká tehlová architektúra na Slovensku (Niektoré problémy výskumu) – Die mittelalterliche Backsteinarchitektur in der Slowakei (Einige Probleme der Forschung), *AH* 34, 733–744.
- 2011: K problematike stredovekého portálu kláštornej kostola v Šahách – Zur Problematik eines mittelalterlichen Portals der Klosterkirche in Šahy, *AH* 36, 409–422.
- 2013: Románska architektúra na Slovensku, *Historická revue, špeciál*, 75–81.
- OSWALD, J., 1967: Der Mährenbischof Wicing und das Bistum Passau. In: *Annales Instituti Slavici I/3. Geschichte der Ost- und Westkirche in ihren wechselseitigen Beziehungen* (Zagiba, F., ed.), 11–14. Wiesbaden.
- PATERKA, P.–PÁLINKÁS, T., 2008: Dejiny šahanského prepoštstva Nanebovzatia Panny Márie. In: *Musaeum Hungaricum 2. Zborník príspevkov konferencie Musaeum Hungaricum. Hmotné pamiatky maďarského etnika na Slovensku a ich múzejná dokumentácia* (Danterová, I., ed.), 21–30. Boldog.
- POHANIČOVÁ, J., 2005: Pretrvali veky: románske stavby. In: *Architektúra na Slovensku – stručné dejiny* (Moravčíková, H., ed.), 24–31. Bratislava.
- POLLA, B., 1976: Výsledky historickoarcheologického výskumu v Krásnej nad Hornádom, *Nové obzory* 18, 169–198.
- 1984: Košicko-krasnianska rotunda – Die Rotunde von Košice-Krásna, *AH* 9, 181–192.
- 1985: Prínos krasnianskej benediktínskej komunity k hospodárskym, sociálnym a kultúrnym dejinám východného Slovenska – Ein Beitrag der benediktinischen Gemeinschaft von Košice-Krásna zur Wirtschafts-, Sozial- und Kulturgeschichte der Ostslowakei, *AH* 10, 369–374.
- 1986: Košice – Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom. Bratislava.
- 1986a: Archäologische Grabung in Košice-Krásna (Beitrag zur mittelalterlichen Geschichte der Ostslowakei), *SIArch XXXIV*, 409–422.
- POMFYOVÁ, B., 2000: K niektorým otázkam hodnotenia stredovekej architektúry na Slovensku (Príklad Spiša), *Ars*, č. 1–3, 33–60.
- 2003: Vybrané problémy k dejinám Spišskej stredovekej architektúry. In: *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša / Stan bádania nad dziejami Spiszu* (Gładkiewicz, R.–Homza, M., edd.), 177–191. Levoča – Wrocław.

- 2005: Zaniknutý Kostol sv. Martina v Bratiske – príklad zemepanskej fundácie, *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok* 16, 123–132.
- POMFYOVÁ, B.–SAMUEL, M.–ŽAŽOVÁ, H., 2014: Stredoveká Biňa. *Archeológia – história – architektúra*. Bratislava.
- RÁBIK, V., 2003: Stredoveké cirkevné pečate spišskej proveniencie (Sonda do problematiky). In: *Terra Scopusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša / Stan badań nad dziejami Spiszu* (Gładkiewicz, R.–Homza, M., edd.), 334–335. Levoča – Wrocław.
- 2006: Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku. Bratislava.
- 2011: The Beginnings of a Medieval Monastery in Prievidza, *Studia Historica Tyrnaviensia* XI–XII, 191–203.
- RICHTER, M.–MERHAUTOVÁ, A.–BRICHÁČEK, P.–SOMMER, P., 1990: Bazilika s prvni jižní kaplí Ostrovského kláštera, *Umění* XXXVIII, 185–193.
- RODZIŃSKA-CHORAŹY, T., 2013: Sakralarchitektur in Polen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. In: *Credo. Christianisierung Europas im Mittelalter* (Stiegemann, Ch.–Kroker, M.–Walter, W., edd.), I. zv. *Essays*, 389–394. Petersberg.
- RUTTKAY, A., 1993: Die Ritter- und Spitalorden in der Slowakei (Archäologie und Geschichte). In: *Actes du XIIe Congrès International des Science Préhistoriques et Protohistoriques*, Bratislava, 1–7 septembre 1991 (Pavúk, J., ed.), 146–161. Bratislava.
- 2002: Archeologický výskum cirkevných architektúr a christianizácia. In: *Slovensko vo včasnem stredoveku* (Ruttikay, A.–Ruttikay, M.–Šalkovský, P., edd.), 157–178. Nitra.
- RUTTKAY, A.–SLIVKA, M., 1985: Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku – Kirchliche Institutionen und ihre Stellung in der Wirtschafts- und Siedlungsentwicklung der mittelalterlichen Slowakei, *AH* 10, 333–356.
- RÜFFER, J., 2009: *Mittelalterliche Klöster. Deutschland – Österreich – Schweiz*. Darmstadt.
- SAMUEL, M., 2010: Najnovšie výsledky archeologických výskumov Zoborského kláštora v Nitre, *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok* 22, 276–287.
- 2014: Románská hlavice ze Zoboru. In: *Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300* (Foltýn, D.–Klípa, J.–Mašková, P.–Sommer, P.–Vlnas, V., edd.), katalóg výstavy, 130. Praha.
- SARKADI, M., 2010: „s folytatva magát a régi múvet“. *Tanulmányok a gyulaféhvári székesegyház és püspöki palota történetéről*. Budapest.
- SLIVKA, M., 1986: Príspevok k problematike vzťahu stredovekých sakrálnych objektov a feudálnych sídiel na Slovensku – Ein Beitrag zur Problematik der Beziehung zwischen den Sakralbauten und den Feudalsitzen in der Slowakei, *AH* 11, 359–376.
- 1987: Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na križovnícke rády) – Ordenshäuser in der Siedlungsstruktur der Slowakei und ihre politischen und sozial-ökonomischen Beziehungen (mit dem Blick auf die Kreuzherrenorden), *AH* 12, 383–402.
- 1991: Cisterciiti na Slovensku – Die Zisterzienser in der Slowakei, *AH* 16, 101–117.
- 1991a: Najstarší kláštor na Slovensku, *Historická revue* 2, č. 7, 4–5.
- 1992: Zisťovací výskum v Lipovníku. In: *AVANS* 1990, 95. Nitra.
- 1998: Stredoveké rohoľné domy na východnom Slovensku. In: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám* (Sedlák, V., ed.). Bratislava.
- 2000–2001: Doterajšie poznatky z dejín a kultúry kresťanstva na Slovensku (4.–15. stor.). In: *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia* III–IV, 17–50. Bratislava.
- SLIVKA, M.–HLADÍK, M., 2005: Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu na vedecké a dokumentačné účely v Bzovíku, na NhNKP Kláštor premonštrátov (1184/1–3), okr. Krupina, 2005, rkp. uložená na Katedre archeológie Filozofickej fakulty UKO v Bratislave.
- SPS I, III: Súpis pamiatok na Slovensku I, III (Güntherová, A., ed.). Bratislava 1967, 1969.
- STEINHÜBEL, J., 2004: Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Bratislava.
- SZÖKE, B. M., 1996: Die Prämonstratenserpropstei von Alsórajk-Kastélydomb. In: *Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn. Von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter*. *Antaeus* 23 (Szöke, B. M., ed.), 251–305. Budapest.
- ŠEDIVÝ, J., 2006: Cirkev v stredovekej Bratislave – staré odpovede a nové otázky. In: *Kapitoly z dejín Bratislavy* (Czoch, G.–Kocsis, A.–Tóth, Á., edd.), 93–126. Bratislava.
- ŠTEVÍK, M., 2010: K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši, *Sandecko-spišské zošity* 5, 8–21.
- ŚWIECHOWSKI, Z., 2000: *Architektura romańska w Polsce*. Warszawa.
- TAJKOV, P., 2012: Sakrálna architektúra 11.–13. storočia na juhovýchodnom Slovensku. Košice.

- TAKÁCS, I., 2001: A garamszentbenedeki temploma és liturgikus felszerelése. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon / Benedictine Monasteries in Medieval Hungary* (Takács, I., ed.), 159–186. Pannonhalma.
- TÓTH, M.–TAKÁCS, I., 2001: Szermonostor. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon / Benedictine Monasteries in Medieval Hungary* (Takács, I., ed.), 383–389. Pannonhalma.
- TÓTH, S., 2001: A 11–12 századi Magyarország Benedek-rendi templomainak maradványai. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon / Benedictine Monasteries in Medieval Hungary* (Takács, I., ed.), 229–266. Pannonhalma.
- 2001a: Sárvár. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon / Benedictine Monasteries in Medieval Hungary* (Takács, I., ed.), 368–370. Pannonhalma.
- 2008: A Hont-Pázmány nemzetség premontrei monostorai. Budapest.
- UNTERMANN, M., 2009: Regensburg, Benediktinerabteikirche St. Emmeram. In: *Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland – Romanik* (Wittekind, S., ed.), 436–437. München – Berlin – London – New York.
- VALACHOVÁ, D., 2001: Dejiny benediktínského opátstva v Klíži, HČ 49, 16–36.
- VALLAŠEK, A., 1999: Zaniknutý kláštor svätého Martina nad Spišskou Kapitulou, Pamiatky a múzeá, č. 2, 61–65.
- VALTER, I., 1996: Schambek/Zsámbék. Beiträge zur Geschichte und Volkskunde einer „schwäbischen“ (donauschwäbischen) Gemeinde im Ofner Bergland/Ungarn, I. Gerlingen. Dostupné z: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_kisebbsgek/nemetek/schambek_zsambek_I/pages/000_bibliographische_daten.htm, cit. 4. 2. 2013.
- 1998: Boldva. Református templom (TKM Kiskönyvtára, 399). Budapest.
- 2005: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. Budapest.
- VARSÍK, B., 1964: Osídlenie Košickej kotliny I. Bratislava.
- VIDA, B., 2011: Fundačný proces rehole cistercitov v Uhorsku, Kultúrne dejiny 1, 7–32.
- WILL, R., 1982: Romanisches Elsaß. Würzburg.
- ZVAROVÁ, Z.–SUCHÝ, L., 2012: Výsledky pamiatkového výskumu kláštora premonštrátov v Jasove. In: *Jasovskí premonštráti v premenách času. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie* (Štrbák, A., ed.), 87–118. Košice.
- ŽAŽOVÁ, H., 2010: Romanika v zrkadle písomných prameňov, Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 22, 364–377.
- 2011: Archívne pramene k stavebným dejinám premonštrátskeho kláštora v Lelese. In: *Kresťanstvo v dejinách Zemplína. Zborník z rovnomennej celoslovenskej vedeckej konferencie, konanej 17.–18. septembra 2010 v Michalovciach* (Adam, J.–Molnár, M.–Starják, M., edd.), 110–122. Prešov.
- 2012: Z dejín premonštrátov na Slovensku. In: *Jasovskí premonštráti v premenách času. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie* (Štrbák, A., ed.), 19–42. Košice.
- 2014: Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Šahách (Od výstavby stredovekého kostola k výstavbe novovekého). In: *Litteris ac moribus imbutus. Studia historica Tyrnaviensia XVI* (Rábik, V., ed.), 383–399. Trnava.

Zusammenfassung

Frühmittelalterliche Klöster in der Slowakei:

torsale Architektur – torsale Erkenntnisse – torsale Hypothesen

Der vorliegende Beitrag widmet sich frühmittelalterlichen Klöstern als einem außerordentlich bedeutenden, jedoch höchst torsohaften Teil des slowakischen Denkmalbestandes. Unter dem Begriff Frühmittelalter wird im Einklang mit der slowakischen Forschung die Zeit bis ungefähr Mitte 13. Jahrhundert verstanden. In dem so umrissenen Zeitraum entstanden auf dem Gebiet der Slowakei mehr als zwei Dutzend mehr oder weniger zuverlässig belegte Klöster. Die genaue Anzahl an Ordenshäusern – sei es nun allgemein genommen, oder im Rahmen der einzelnen Orden – können wir aus mehreren Gründen nicht bestimmen. Über die Existenz von einigen erfahren wir zwar direkt aus mittelalterlichen Quellen, jedoch ist uns ihre Ordenszugehörigkeit nicht bekannt. In weiteren Fällen finden Klöster bzw. gewisse Klostertraditionen

in neueren Quellen Erwähnung, wie etwa in kanonischen Visitationen, Pfarrchroniken und anderen alten historiographischen Arbeiten. Manchmal gibt es hier jedoch widersprüchliche Behauptungen, denen in den mittelalterlichen Quellen der Rückhalt fehlt. An anderen Fundstellen wird die Existenz eines Klosters anhand von archäologischen Freilegungen von Architekturen in Betracht gezogen, jedoch fehlt wiederum der Rückhalt in den schriftlichen Quellen, und die Aussage der baulichen Überreste ist ebenfalls problematisch.

Der vorliegende Beitrag fasst die Erkenntnisse zu den Klöstern des Ordens der Benediktiner, Zisterzienser und Prämonstratenser zusammen. Dabei lässt er die komplizierte und oftmals unklare Problematik der Ritterorden sowie der ersten mendikantischen Ordenshäuser außer Acht.

Die meisten der auf dem Gebiet der heutigen Slowakei bis Mitte des 13. Jahrhunderts gegründeten Klöster gehörten den Benediktinern. In dem genannten Zeitraum entstanden dort mindestens zehn Benediktinerklöster (Bzovík, Diakovce, Hronovce-Čajakovo, Hronský Beňadik, Kližské Hradište, Krásna nad Hornádom, Ludanice, Nitra-Zobor, Rimavské Janovce, Skalica pri Trenčíne). Später kamen dann nur noch zwei hinzu (Mengusovce-Štôla, Prievidza). In weiteren Fällen kommt eine Zugehörigkeit zum Benediktinerorden zwar in Betracht, bleibt jedoch unbestätigt (z.B. Chanava, Lipovník). In anderen Fällen ist bereits die Existenz eines Klosters selbst höchst fraglich (Bíňa-Apati, Bratka, Ilija, Spišská Kapitula – Pažica).

Die Zisterzienser hatten auf dem Gebiet der Slowakei zwei Klöster, an deren Existenz keine Zweifel bestehen, bei ihnen handelte es sich um das nur kurz existierende Frauenkloster in Bratislava und um die Männerabtei in Spišský Štiavnik. Nicht fertiggestellt oder letztendlich den Benediktinern übergeben wurde die Klosterstiftung im Dionysos-Tal (Vallis Dionysii) in der Nähe von Lučenec. Unsichere Erwähnungen über die Zisterzienser kann man auch mit Bardejov und der Gemeinde Vysoká (Region Šariš/Scharosch) in Verbindung bringen.

Die Prämonstratenser hatten im Mittelalter auf dem Gebiet der Slowakei sechs Klöster, in Bíňa, Bzovík, Jasov, Kláštor pod Znievom, Leles und in Šahy. Bisweilen wird auch der St. Nikolauskonvent in Nižná Myšľa zu den Prämonstratenserklöstern gezählt. In seinem Fall handelte es sich jedoch offenbar um ein Kollegiatkapitel. Von den genannten sechs Klöstern waren vier Adelsstiftungen, wobei drei von ihnen – in Bzovík, Bíňa und Šahy – von den Mitgliedern der Adelsfamilie Hont-Poznan gegründet worden waren.

Das Hauptaugenmerk im Text konzentriert sich auf Fragen zu den Anfängen und zur Baugeschichte der jeweiligen Klöster, soweit uns bauliche Torsos überhaupt bekannt sind. Die Verfasserin weist auf Interpretationsprobleme hin, die sich gerade aus der Torsohaftigkeit der schriftlichen Quellen und der architektonischen Denkmäler ergeben.

In den Hypothesen, mit denen versucht wird, die Existenz eines Klosters an solchen Fundstellen nachzuweisen, an denen es in den schriftlichen Quellen keinen ausreichenden Rückhalt gibt, werden ihre Größe (Bíňa-Opátske, Rimavské Janovce), Steinmetzverzierungen (Bíňa-Opátske, Ilija), ungewöhnliche Lösungen (Bratka) sowie das eingefriedete Areal und dessen Anlage (Spišská Kapitula – Pažica) als Hauptargumente herangezogen. Die Aussagekraft der baulichen Überreste ist in der Regel jedoch nur wenig überzeugend.

Die Entstehung der vorliegenden Studie wurde vom Förderprojekt VEGA 2/0023/11 und von der Agentur zur Förderung von Forschung und Entwicklung (Vertrag Nr. APVV-0237-11) gefördert.

Digitalisierung und Bearbeitung der grafischen Pläne A. Arpáš, B. Pomfyová, M. Samuel.

Mgr. Bibiana **Pomfyová**, PhD., Ústav dejín umenia SAV, Dúbravská cesta 9, SK 841 04 Bratislava, Slovenská republika, dejubipo@savba.sk

